

aurkibidea

<i>Zenbaki honetan</i>	3
AZURMENDI, J.: Aresti: sentsibiltate konkretu bat.....	5
IDOIAGA, J.B./GARITAONAINDIA, K.: Telebista Europako erregio, nazionalitate eta nazioetan	31

Gaiak	
TXILLARDEGI: Euskararen erabilpenaren azterketaz	69
KORTAZAR, J.: Lauaxetaren olerkigintzaren ardatzak	79

... hainbat aburu	
ROJO COBOS, J.: Eros paidikoa eta literatura Grezia zaharrean.....	99

© **JAKIN**

JAKINeko idazlanez
inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria.

JAKIN

aldizkari irekia da eta
ez dator nahitaez
idazleen eritziekin bat.

Zuzendaritza

joan mari torrealdei
l.a. bilbao (kazetaria)

Idazkaritza eta administrazioa

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk.
20013 Donostia. Tel. (943) 27 17 13

1985erako prezioak

barruan		kanpoan	
harpideduna	ez-harpideduna	harpideduna	ez-harpideduna
harpidetza ..2.000 pta.	—	2.200 pta. (110 FF)	—
ale arrunta500 pta.	675 pta.	550 pta. (28 FF)	725 pta. (36 FF)
ale bikoitza900 pta.	900 pta.	1.000 pta. (50 FF) ...	1.000 pta. (50 FF)
ale extra.....1.100 pta.	1.200 pta.	1.200 pta. (60 FF) ...	1.300 pta. (65 FF)

ZENBAKI HONETAN

Eskutan duzun ale hau, bigarren aldiko 36. zenbakia da, aurtengo hirugarrena. Hirugarrena izaki, beraz, gure harpidedunak dagoeneko ongi dakienez, ez da monografikoa, elkarren arteko loturarik gabeko artikuluez osatua baizik.

Idazlan mamitsu eta interesgarriak eskaintzen ditugu zenbaki honetan. Aipa ditzagun banan-banan.

Lehen, «Aresti: sentsibilitate konkretu bat», Joxe Azurmendik egin du, G. Arestiren heriotzako 10. urtemuga dela eta. Alderdi askotatik aztertu izan da Aresti (metrika, tematika, formak; Gabriel euskalaria, eragilea; Arestiren ideologia, etab.). Oraingo honetan, Arestiren poesiara mugatzen da J. Azurmendi Gabrielen lagun zaharra: Arestiren iturriez, edizio nagusiaz eta, bereziki, poesiaz ari da Joxe: Aresti interpretatzeko pista konkretu batzu eskainiz.

Bigarren idazlana, Euskal Herriko Unibertsitateko Informazio-Zientzien Fakultateko bi irakaslek, Jose Bizente Idoiak eta Karmelo Garitonaindiak, burutu dute: «Telebista Europako erregio, nazionalitate eta nazioetan». Gaurkotasan handiko gaia Euskal Herrian. Ezagunak ditugun telebista estatalez gain, badira beste eta bestelako ereduak ere: telebista hauen sorrera, programazioa, finantz sistema, etab. azaltzen digute hemen: Alemanian, Frantzian, Britainia Haundian, Italian, zer-nola antolatua dagoen telebista. Testuinguru horretan aztertzen dute Estatu espainoleko deszentralizazioa ere, eta guri hurbilgotik interesatzén zaitugun ETBren kasu anomaloa.

Gaiak sailean, bi lan aurkezten ditugu: bata, «Euskararen erabilpenaren azterketaz», Txillardegirena; eta Jon Kortazar-en «Lauaxetaren olerkigintzaren ardatzak», bestea.

Euskal Herrian gaur egun egin ohi den soziolinguistikan jadanik ezaguna da hizkuntza baten ezagutzatik erabilpenera dagoen aldea. Bien arteko erlazioa eta aldea neurtzeko tresna zientifikoa, matematikoa, agertzen digu Txillardegik. Interes bikoitza du lan honek: egoera aztertzearena eta horretarako metodologia erakustearena.

Jon Kortazar-ek modan dagoen Lauaxeta olerkariaren pisua aztertzen du euskal literaturan, pisu hori zertan den sistematikoki aztertu ere. Lauaxetaren iturriak, ereduak, printzipio teorikoak eta, batez ere, sistema poetikoa azaltzen dizkigu, doktoradutzako tesiaren laburpen honetan.

Azkenik, ... hainbat aburu sailean, J. Rojo Cobos-en lan bat datorkigu: «Eros paidikoa eta literatura Grezia zaharrea». Munduan, historian zehar, izan diren ohitura sozial eta heziketa-sistema ugarietako bat da eros paidikoari loturiko hau. Heziketa-modu honek literaturan izan duen oihartzuna jasotzen digu autoreak artikulua honetan, sistemaren beraren azalpentxo bat egin ondoren.

Aresti: sentsibilitate konkretu bat

(aurre-ohar batzu eta hiru azterkizun)

Joxe Azurmendi

Apunteok, Arestiren heriotzako 10. urtemuga dela eta, *Mintza Barullo*-k Bilbon antolatu duen mahainguru baterako prestatu ditut, paper zaharrak bilduz. Behin-behinekoak eta guztiz fragmentarioak dira, hain okasionalak direnez gero.

Gogo txarrez hasten naiz zaharrak berritzen. Oraindik ez dago hitzegiterik Arestiri buruz, norbaiti erantzuten, errepikatzen, kontraesaten, erasotzen ibili gabe. Polemikaren batean erori gabe. Hurrengoan nahiago izango nuke *neure* Gabrielez hitzegin. Edo euskal literatura utzi, hobe.

Bigarren: Aresti asko aipatzen da. Irakurri ere egingo dela, espero dut (alegia, ez dut uste inoiz baztertuta eduki dugunik). Baina hil eta hamar urtetara, ez zait iruditzen haren azterketan asko aurreratu dugunik. Betiko planteamendu alferrrikako batzutan preso gaudelako, gertatzen da hori seguruenik.

Arestirekin dagoen lehenengo problema, da, planteamendua beti aurretik emanda etortzen zaigula.

Neuri dagokidanerako, esan beharra daukat: *Gabriel Aresti* (Kriselu, 1976, 62-66) liburuan ageri den nire gutuna, A. Zelaietaren galdera konkretu batzuri, haren interesei eta planteamenduari, beraz, erantzuna besterik ez dela. Egoera berdintsuan aurkitu nin-

tzen J. Zulaikaren *Adanen poema amaigabea-ri* (Kriselu, 1975) egindako epilogoan. Eta berdin orain: egunotako *Egin* eta *Deia* irakurriz gero, badakigu planteamenduak zeintzu diren. Betikoak.

Erabat ez da posible izango, baina, ihesi ibili gabe, planteamendu horietatik alde egiten saiatu nahi nuke. Hau da, Arestik euskara batuari eman zion bultzada, etab., alde batera utziko dut. Haren obran zentratuko naiz. Berdin, euskaldun berriaren merezimenduak, klasikoen berreskuratzailearenak, etab. ere ez ditut ukituko. Orobat Arestiren zentsurak, etsajak, etab. Arestiri sufrierazi omen geniona ere, utzi egingo dut, oraingoz behintzat: Koldo Mitxele-nagandik hasi eta Sarrionaindiaganaino, sufritzea tokatu zaion jende asko dabil gerraosteko euskararen historian, eta ez zait interesatzen zein ateratzen den martirioetan txapeldun. Interesatzen zait, hori bai, martiri hauetatik inor ez dadila ahaztuta geratu; eta ez dadila ahaztu, euskararen borroka kostatzen ari zaigun martirio bakoitza eta denak banan-banan. Martirio bakoitza pertsonala da.

Gero, Gabrielelek beste lan asko ere egin zuen: ipuinak, teatroa, ikerketak, hiztegiak, etab. Poesiara bakarrik mugatuko naiz. Lehenengo iturriez mintzatuko naiz, edo daukagun haien edizio nagusiaz; eta gero poesiaz beraz apur bat.

I. Iturrien baliapenez ohar batzu

Gabrielen ekarpenik inportanteena euskal letretan poesia izan da (haren prosa subjuntibo-aditz ugaria eta elkarrizketa zoragarrien xarma oraindik deskubritzeko daudela, ematen du). Zergatik ez da gehiago ikertu? Konformidadean Aresti beste inor baino gehiago aipatzen bait da, aipatu; baina inor baino gutxiago aztertu. Itxura hori dago behintzat.

Konforme, zaila da, hasieretako haren poesia batipat. Baina ikerketarik ez egiteko eta, beraz, hamar urte geroago, bestelako ikuspide eta planteamendurik sortu ez izateko ere, badaude arrazoi simple eta triste batzu, eta honez gero aipatu beharra dago. Lehenengoa da, *Gabriel Aresti. Obra Guztiak / Obras Completas* (Kriselu, 1976) deritzon hori, luxozko edizioa, asko kostatzen dela eta ez duela deus balio. Baina horrekintxe esku artean, edo horren fotokopiekin, ikusten da mundu guztia.

Hitz batean esateko: argitalpen horretako euskal testuak oso gutxi balio dizu; eta erdarazkoak, Arestirena berarena ez denean, gutxi baino ere gutxiago. Gaur, Aresti, gehienbat liburu horretatik ezagutzen da seguruenik (euskaraz ez dakitenek berek, Aresti noblabait ezagutzen dutela, usteko dute, itzulpenari esker), baina argitalpen modu horrek debekatua egotea mereziko luke.

Honelako sententziak arrazoiak beharko ditu. Horra, bada:

A. Euskarazko testuaz

Has gaitzen, gutxienez oso eztabaidagarria den, baina azken denboran inposatu egin dela dirudien eritzi batekin: Gabrielen obran, balio literario soilaren aldetik bederen, 64 aurrekoa dela hoberena. Ni neu ez nago batere ziur, baina orain horrek ez dio axola. Eman dezagun halaxe dela. Egia da, nolana ere, jende gazte gehienak aldi horrekin dirudiela interesatuena. Irakurri eta irakurri, eta gero ez dela ezer akklaritzen ere, jeneralean ez da egia txikiagoa. Zergatik?

Bestelako eta poesia horren berezko zailtasunak aparte (inportanteenak horiek direla aitortuz), argitalpen honetan laguntasun gutxi aurkituko dute irakurleak zein ikerleak; ez fetxa, ez oinohar, ez ezer, lehenengo poesiak; inprimaketa-hutsak, irakurlearen insegurantzia gehitzeko; estrofa atzekoz aurrera (or. 196 adibidez), etab.

Gehiago: aldera ditzagun, esate baterako, *Zuzenbide debekatua*, hemen datorren bezala (A deituko diogu) eta, obra bera, Arestik Lizardi Sarirako presentatu zuen bezala (L deituko diogu). Poema edo hau, jatorrizko L-an, Arestik lau partetan zatitu zuen: 1. *Karta-Jokua*, 2. *Nire grazia*, 3. *Janjan motzaren erak*, 4. *Zuzenbide debekatua*. Hau zen jatorrizko forma eta partiketa (*Egan*-en osoa argitaratzerik egon ez zena). Begira, orain:

1. *Karta-Jokua*: A-n estampa edo figura bat bakarra aurkitzen dugu: Walt Whitman; L-an 39 ziren eta, besteak beste, Neruda, Joyce, Eliot, Hölderlin, Dostoiewski, etab.; edo Axular, Baroja, Unamuno, Meabe, etab.en figurak falta dira. Interesgarrienak, zailantza gabe.

2. *Nire grazia*: L-an 80 ahapaldi edo grazia ziren: A-n 5 bakarrik dauzkagu (jatorrizko 5, 11, 25, 37 eta 70 garrenak).

3. *Janjan motzaren erak*: osoki falta da, hiru parte osoak alegia (egia da, zati batzu beste nonbait emanak datozela, baina horiei beste iruzkin bat zor diegu).

4. *Zuzenbide debekatua* zeritzon partearen ahapaldi bakarra L-an bezala dator A-n. Baina hemen 5. parte berri bat erantsi da («Joanaren bihotzak»), L-an ez zegoena eta 1961 aurrekoa ezin izan litekeena. Guzti honetaz ikus baita Sarasolaren Hitzaurreko oharrek ere (or 86-87): baina *Zuzenbide debekatua*-ren jatorrizko (Arestiren beraren makinazko) kopian inon ez da ageri «200 puntu» deritzona bezalako gauzarik (ik. *Obra Guztiak*, 357-365).

Eta *Maldan behera* ulertzeko, *Zuzenbide debekatua*-n eta 200 puntu-etan apoiatu beharra dagoenik, ez dit inork ukatuko (*Zuzenbide debekatua* da «Miren eta Joaneren historiaren hasiera» eta *Maldan behera* «Miren eta Joaneren historiaren bukaera»): nola, ordea, 1959-1960 aldiko konposizio hauek hain deskonposaturik baldin badauzkagu? Edozein interpretazio eta ikerketaren aurrebaldintza izango da, testuon birkonposaketaz abiatzea. *Obra Guztiak*, ez bakarrik ez dira obra guztiak, baina *Obras Descompuestas* dira. Eta Editorearen oharra, «Estos poemas, lector, no son todos los poemas de Gabriel Aresti, pues nos hemos visto en la necesidad de apartar algunos y no, parafraseando a Michelena, porque estuvieran mal medidos. Como sabrás, este último año no han cambiado todas las cosas que hemos querido cambiar, y, por tanto, algunos escritos quedan en el archivo a la espera de tiempos más felices», tontoak engainatzeko aitzakia deshonesto bat besterik ez da. Gezur hutsa, komertzialki kolorez pintatua.

Beste alde batetik ere. Lehenengo: «Euskal trajedia eta komedia» nik ez dut uste sekula bat izan direnik (konposizio aldetik). Preokupazio eta testuinguru oso desberdinetatik sortuak ere badira. «Komedia» (1962) Bilboko gorabehera oso partikular batzuren artean sortu da, euskaltzaleen arteko diferentzietatik. «Trajedia» (1959-1960) *Zuzenbide debekatua*-ren 3. parte zen, «Janjan motzaren erak» deritzonoko zati bat, hain zuzen.

Zein ote da Janjan hori? *Obra Guztiak*-en irakurleak, 380 or.an, «Janjanen alaba» batekin topo egiten du bapatean. Nik ez dakit zer arraio ulertu edo imaginatuko duen. Beldur naiz, ez ulertu eta ez imaginatu ahal izago duela ezer. Kontuan hartuz, gainera, alaba hori lehentxeago (372 or.) «gure frantzes zikinaren» alaba zela: h.d., jatorrizko L-an «alaba bat zuen gure Janjan zikinak» zioen tokian, argitalpen honetan (oin-ohar bat gabe argigarri, beti beza-

la) «alaba bat zuen gure frantzes zikinak» irakurtzen dela, poemon bestelako zailtasunak aski ez direlako pare bat gehituz.

Esan nahi dut, L-tik A-ra, testua bera, hemen gutxitu han gehitu ezezik, aldatu ere egin dela, eta aldatzeko arrazoiak (berdin zait Arestik berak eginak izatea), hemen bai, beti ez direla izan bertsoak hobeto neurtzea. Adibide gehiegi legoke eta nahikoa izango dugu pare batekin (azpimarratuek hitz aldatuak seinatzen dituzte):

«L» testuan

Orduan *jaditsi* ziren hara nafarrak
gurutz gorria ta bihotza berriz beltza.
Debartzete zetortzan jainkos
onarekin.

Karrikako galtzak *erregearen* kontra.
Bikarioen kontra merkatuko gonak.
Esan zuten behin Gaztela zaharrean
gorrotatzen *dugun* eremu meharrean.

Obra Guztiak (or. 368)

Orduan etorri ziren hara nafarrak
gangar gorria ta bihotza berriz beltza.
Amorior zetozen Jainko onarekin.

Karrikako galtzak alkatearen kontra.
Abadearen kontra merkatuko gonak.
Esan zuten behin Gaztela zaharrean
gure gorrotoen eremu meharrean.

B. Erdarazko itzulpenaz

Gazte ikertzaile baten mareoek nolakoak izan beharko duten, honelakoxe batean igar litezke: L testuko (jatorrizko) *gurutz gorria* A-n *gangar gorria* bilakatu da, erdarazko itzulpenean *rojas fauces...*¹. Reketearen metamorfosiak.

Begira honako beste hau, ordea, «Euskal tragedia»n bertan (or. I, 370):

Zilibitua zen infernuko soinua
atabalak berriz deabruen barrea
joareak betiko kondenaazioa.

El silbo era música infernal
y risa del demonio el atabal
eterna condena era el tañerlos.

(¿Tañer el silbo y el atabal?). Itzultzaileari bere «libertateak» onartu behar bazaizkio ere, *askazia* ez da libertatea: «madarikatu izan bedi / zerorren askazia» [leinua, etorkia, familia]: «que sea maldita / tu libertad» (I, 232-233). Eta honelako mila.

Maldan behera-k ulerpen zaila duela, denok aitortzen dugu. *Untergang* badirudi jendeak orain «jaitsiera» bezala ulertzen duela (menditik). Baina Nietzsche ulertzeko bederen, ongi bereizi beharra legoke Zarathustraren «jaitsiera» menditik (*Abstieg*: «Zarathustra stieg... abwärts») eta Zarathustraren «murgilpena» jendea-

ren artera, eguzkiaren sarrera horizontean, gainbeherapena, okaso («Also begann Zarathustra's *Untergang*»). Hau da, hondamendi eta heriotzatik berriro sortzen den bizia eta betiereko itzulingerua. Izenburua ezartzerakoan Arestik bereizkuntza hori propio gogoan ote zuen? Ez dakit horixe. Baina *Untergang* okaso da, agian erorikoa eta hondamendia (Spengler, 1918), ez behintzat menditik jaitsiera. Jesukristori inolako alusiorik ikus daitekeenik ere, ez zait iruditzen; edo haren heriotza eta biztuerari, izatekotan (Jesukristori *ere* aplikatutako dakioken topos unibertsal baten zentzuan ez bada behintzat). Probetxa dezadan parada, Sarasolak Hitzazurrean eman zituen pistak, oso probetxagarriak iruditzen zaizkidala esateko; oraingoz egiaztapen edo kontrastapenaren eta, batez ere, jarraipenaren zain geratu direla ikerpide horiek esateko ere.

Honelako buruhauste eta okerrago asko daukagu *Maldan behe-
ra*-n. Dena dela, ez naiz halakoez ari, erdarazko itzulpena beste deskonposizio bat dela, ez hobea, esaten dudanean. Hasteko, honelako itzulpenen batere premiarik ez dut ikusten: «eztut gaur ezer jan» (*no tengo qué comer*; I, 187); «hobietako lauza» (*bocas de las tumbas*; I, 189), etab.

Beste honelakoak, ostera, gaizki itzultakotzat besterik ezin har litezke: «eta indarrarekin eman zuen bizia» [hil zen, alegia: Axularrek «guregatik eman zuen bizia» itzultzen du *pro nobis mortuus est*] (*y con la fuerza me ofreció la vida*; I, 191); «gizon etoia hutsitu ditut / mendekantzaren ohorez» (*el necio se ha viciado del honor de la venganza*; I, 303: «vaciado» suposatuz ere berdintsu); «esaten zidatela: Etoia, doilorra» (*y me dijeron: «Ven, oh desdichado!»*; I, 219); «bestiarik ez dago... han» (*ahí no hay nadie más*; I, 311); gauza bera lehentxeago, or 306: «eta ikusten dute (?) han goian bestia» (*y allí, en lo alto, veo (?) al otro*). Arestik, Leizarragak bezala, bestia=bestia esaten du (*piztia* baztertu gabe). Baina itzulpena bestia apokaliptikoaz enteratu gabe dago. Eta ez horretaz bakarrik: *lengo gizon beteek...*, *oraingo gizon hutsek* «los hombres rabiosos de antaño...», «los mismos hombres de ahora» itzultzen da. Eta: «aiher ziren bihotzetikan etsai etoia, nireak» (*aborrezco de corazón a mis alevosos enemigos*; I, 241).

Bistan dago: itzulpenak *Maldan behera* ez du ulertu. Hau da, askotan esaldiak edo hitzak berak (sinbolismoak aparte) ez ditu ulertu. Eta hainbat aldiz, presaren presaz edo, irakurri ere ez ditu zuzen egin, edo kopia txarrak erabili ditu: «arimaren erraiak» (*las entrañas de los animales*; I, 303); «ortu [baratze] denetan» (*a cualquier hora*; I, 243), etab. Edo hau (I. 243):

Haundiegia hamorrua
hartu zuena porrua
Nagel gorritz, orin beilegiz, zikindu zaio txirula.

El puerco [sic!] agarró
una gran rabieta.
Se le manchó la piel de costra roja, ahora [kasu: *orin*, *ez orain!*] amarilla.

Oharra: estrofa tipiko bat edizio honetan. Ezer ez da ulertzen. Zer da *nagel* hori? (legen?...). Ederra «puerco» (porrua). Eta nolatan itzultzen da *txirula=piel*? Bai, «txirula» ondorengo estrofan tokatzen zen, eta «larrua» irakurri behar zen hemen, rimagatik ere. Edizioaren kalitatea.

Eta makina bat gehiago. Hainbat puntutan, egia da, itzulpena gaizki dagoela eman arren, *Maldan behera*-n zaila da esatea, hala-koxe «interpretazio» bat inposiblea denik osoki, poema osoaren interpretazio globalik eta zehatzik eduki arte. Baina onar ote daitezke honelako itzulpenak, esate baterako?

Iraen artean gantzu batekin nintzen
ezkutatu laster, eta arratseko ihintzen
freskura polietan (sic!) nintzen des-
gorputzu.

.....
Nire arima, berriz, lorez lore kantari,
barre egiten zion jentatze gaiztoari,
ezpaizuten gorputza kausitu bizirik.

Me oculté en los helechos, y
aplicando
un ungüento en mi cuerpo, lo dejé en
el fresco agradable de la tarde.

.....
Pues mi alma, de flor en flor cantando
se burló cuando la odiosa turba
no me encontró con vida en aquel
cuerpo (I, 243).

Ez dakit. Pasarte gurutzealak gerta daitezkeela, iruditzen bait zait, poema hau Nietzsche-rekin eta haren dualismoaren kritikarekin erlazioan dagoela, egia baldin bada behintzat. Eta berdin, oke-rrago, gertatzen da hurrengoarekin: ez da behintzat eskrupulo gehiegiz egina.

Gizona ihes egiteko
katigutasunetik.
Erdi bitan partitzen da,
gutziz engañaturik.
Gorputza eta arima
erratzuz dabil beti.

Para escapar el hombre
a la cautividad
se divide en dos.
Totalmente engañado,
errando en cuerpo y alma
equivocado siempre (I, 201).

Tartean «interpretazioa» ibil daitekeen pasarteak utzirik, aipa dezadan interpretazioaren aitzakiarik gabeko disparate huts zen-bait: *apur bat nebala maite* ez da «que la quise poco» (I, 125),

testuinguruan bereziki; *neure amodioa / probadutearren* ez da «a pesar de probarle mi amor» (I, 133), «por/para probarle» baizik, etab. etab.

Beste batzutan *ad pedem litterae*-egi, lerroz-lerro, zentzurik baxteregabe. Gerraostean, euskaltasunaren aztarnarik ere gabeko urteen ondoren, dantzatalde bat behintzat sortu da azkenean:

Bilbo onetako euskalduntasun zikotxaren señailea.

Vasquismo de este Bilbao, señaal de baldío (I, 139).

Zein erdal irakurlek argitu behar du honelako hieroglifo batekin (inprimatzailearena?): «Yo no veo, y si no estoy ciego, si no tengo ojos, no es culpa mía»; alegia: *Nik ezpadot ikusten / Ta banas itsua / Begirik ezpadaukat / Ezta nire errua* (I, 147).

«Antología del disparate» baterako tamainakoak: «La gente joven de aquí es montañera rabiosa. Ya sé bien que no lo has olvidado. Muchas veces me has dicho que *ese curita es tonto...*» Zer da hori? Horra bizkaiera jatorrean:

Emengo jente gastea dala
Basozale amorrata
Badakit ondo eztaukazuna
Ezelan bere aztua
Esan deustazu askotan dala
Apeziño ori tontua (I, 124).

Fenomeno: apez = cura; apezziño = curita. Oso orijinala. Baina apenas beste hau baino gehiago:

Akerraren gurea
auntza topetea.
Gizonaren biotzak
bear dau andrea (I, 125).

Erdaraz: «*nuestro* cabrón: encontrar cabra. El corazón de los hombres necesita a la mujer».

Berdin estrofa osoaren deskalabroak (eta estrofa hau biziki intergarria izan liteke, Arestik bere burua euskal munduan nola ikusten zuen ezagutzeko, geroago *Maldan behera* ulertzeko ere). Aresti adiskide bati mintzo zaio:

Aspalditikan dok ezagutu
 Nire pentsamentu gatxa
 Mobidu barik txirrinka pean
 Katigu naukan ekatxa
 Area peko sustar sakanok
 Egin nabena aretxa
 Makera lodi ta zikiñeri
 Emon deutsena pagatxa.

Hace tiempo que conoces mi difícil pensamiento. Sin moverme, tenía bajo la rueda, presa, la tormenta. Me han salido profundas raíces bajo la arena, a mí, al roble que han entregado a la gruesa y ruda cuaderna (I, 140).

Beste bat eta basta. Aresti eta lagunak afari bat egiten ari dira Santurtzin, andaluz eskale bat lotsagabekeria hurbiltzen zaienean:

Kaderetik besuetatik gendun andaluzakoiu
 Ibaizabal il dan lekuko ur zikiñera botadu.
 Bildur giñian eleiten ura tximiñoi agaz zikindu
 (...).
 Bilbon jaiota gaozanakaitik ezan de balde burladu (I, 169).

Itzulpenak honela ulertu du Gabrielen umorea (eta euskara): «Cogimos al andaluz cojo (!) por los brazos y las piernas y lo tiramos al agua sucia en el lugar en que muere el Ibaizábal. Teníamos miedo a mancharnos (!) con aquel mono... No se burló impunemente, porque (!) éramos de Bilbao».

Arestiren sona, gerraosteko euskal poeta inportanteena edo bezala, erdaldunen artean ere aspaldi zabaldu da. Konprenitzen da, batzuk behintzat Gabrielen obra bertatik (itzulpena medio) ezagutu nahi izatea. Gabriel irakurtzen dutelakoan, honelakoak irakurri eta ulertu behar baldin badituzte, ordea, zer bitxirik, gero bitxikeriak esaten baditu norbaitek? Espantatzekoa, jende horrek barrutik benetan zer pentsatzen duen, jakitea izango litzateke. Ikaragarri supersubrealista iruditu behar zaie. Nola ez?

Jesukristoren Ebanjelio gustiz beneragarriak
 Ejenpluetan argitzen deuskuz Aren egia andiak
 Ondo konprendi azoten deusku zerua parabolik
 Komeni jaku zapaldua Jangoikuaren biriak
 Artu daiguzan euskeraz Aren berba egiteko moldiak (I, 171).

Alegia: «El Evangelio venerable de Jesucristo, nos ilustra con ejemplos sus grandes verdades, la parábola nos hace comprender bien lo que es el Cielo. Nos conviene *aplastar los pulmones de Dios* para tomar en vascuence su forma de hablar».

Konklusioa: hori errekarra bota eta Arestiren edizio berriak behar ditugu.

II. Hiru azterkizun

Funtsean ez da bat besterik izango, baina hiru puntutan desarroituko dut, ordena pixka bat eramateko.

1. Sentsibilitate konkretu bat

«Requiem Jesús Pinedo» (II, 19) irakurriko dizuet (erdaraz), denok ezagutzen duzue:

Ese buen trabajador
que no vemos ahí,
Ese que ha dado pena hoy a todo el mundo
el que se nos ha caído.
en el gran vacío,
ese mismo,
El que yace cadáver
en este San Francisquito
El que antes tenía el castellano nombre de Jesús Pinedo...

Arestiren poesian zenbat izen propio dabilen, edozein irakurleri ematen dio atentzioa: Rikardo Arregi, Telesforo Monzon, Krutwig, Mirande, Xabier Lete eta Lurdes, Mikel Las, Xalbador Garmendia, Ibarrola, Oteiza, Balerdi... Gabrielen obra gure gizarte honetan, hemengo jendearen artean, sortu da. Eta Arestik testuinguruaren konkretutasun hori poesian ere bizi-bizi gordetzen jakin du.

Esprezioaren aldetik, konkretutasunaren hainbat baliapide du Arestik: leku- eta pertsona-izen propioak: ekintza edo mugimendu konkretuen deskribapenak («markatzen dut / zero bederatzia», II, 226); Niaren etengabeko erabilera, edo Ni hori leku zehatz batean situatzea («kantatzen diat / Bilbaotik», II, 322); edozein arazotan ikuspide pribatu edo familiarra tartean sartzea bapatean. Bertso edo lerroen ebakierak berak askotan konkretutasunaren bilaketari obeditzen diola uste dut (aditza isolatuz, adibidez). Esperantza bezalako gai abstraktu bat, horrela, oso konkretua bihurtzen da Gabrielen eskuetan:

Askaotik sendejara
Bilbaon
esperantza
oso mehar, ilun eta laburra
da (II, 200).

Gabrielen sentsibilitateari banagokio, alferrik izango da luza-
tzea, lau adibidetxo nahikoa izango da.

— Gabrieleak ez du maite «emaztea»: Meli maite du, Melitxu,
«Orienteko perlea, nobia neurea, biotzeko puskea» (I, 119). Ba-
rrutiaren zita inplizito bat, noski.

— Poeta urbano eta poesia hiritarraren abiarazletzat edo dauka-
gu euskaraz, baina Juaristik arrazoiz ipini ditu erreparoren batzu
erizkera horretan. Balio du, baina «alabaina» askorekin. Arestik ez
bait du «hiria» kantatu: Bilbo kantatzen du, Bilbo guztiz bere bat.
Hiri-paisaje oso konkretu bat, inguru geografiko nahikoa zabalez
(mundua Bilbo da eta Bilbo Aresti): Zazpi kaleak, Jardin Txikerra,
Barrenkale, Abando, Basurtu, Atxuri, Larraskitutik Errekaldebe-
rriara, Gallartako Ama Santa Juliana... Liburuak ireki eta adibideak
esku beteka bildu besterik ez dago.

— Gabrielen Euskadi ere oso konkretua eta pertsonala da. Eta
azpimarratu egin nahi nuke, nik ez dudalako uste Gabriel inoiz
egiaz ideologiaren kategorietan mugitzen zenik, bere bizipen eta
sentsibilitate oso konkretuen mailan baizik. Baina ez dut orain
puntu hau desarroilatuko. Hauxe bakarrik: Gabrielen Euskadik
bere txistulari, bertsolari, lur, ibai, haritz (aresti), arraza konkretu-
-konkretu guztiak zituen, kasik aranista klasikoarenaren modura.
Eta bere «aitaren etxea» zizun batez ere. Azterkizun ezin politagoa
izango litzateke, Arestiren Euskadik urteetan eraman duen ebolu-
zioa argitzea. Ze, nora goazen ez badakigu ere, ez bait daukagu
zergatik ahaztu, nondik gatozen.

— Gabrieleak, espreski, bere pentsamendua bera horrelaxe ka-
rakterizatu zuen. Gogora ezazue «Herrietan erriertan»:

Herri honi
neurk, honek
dena (naizena)
eman diot,
eta
ezer ukatu badiot
neure hazia
(erdal hildoan erein behar ukan nuena)...
neure pentsaera
(Karl Marx) (II, 464-466), etab.

Arestik Kristo eta Lenin esaten du, Treberis eta Golgota, Karles
eta Frederiko, Leo bar Dabit (ez Trotzki, ezta Davidovich ere);
Sabino, Txabi, Inaki Sarasketa, Naberan eta Amuritza, esaten duen

bezalaxe, eta Larrabetzu, Gernika, Saibigain. Ez dut gehiago esango. Gabriel «ismo» eta ideologiaren arabera klasifikatu nahi izaten dutenek, berriro esango dut, izango dituzte zita-mordo batzu, baina seguru asko Gabrielik batere ez. Axalean, Gabrielen instrumentario ideologikoan, itxuraz aldakuntza handiak aurkitu usteko dira, kristautasunetik, Nietzsche, Marx eta Trotziganaino. Barnagoan (*aretx egin naben area peko sustar sakonetan*), Gabriel berak eta beti bera jarraitzen du lehenengo poesiatik azkenekoraino. «Ismoek» sekula ez zuten gauza handirik signifikatu Arestirentzat. Konstantea Gabriel da; beste haiek oso aldakorak dira, eta beti Gabrielen esperientzia txit pertsonalek determinatuak.

Honekin ez dut esan nahi, Aresti, beste edozein bezala, bilakabide ideologikoaren aldetik aztertzea ez dagoenik: azterketa hori, sentsibilitate konkretuarekiko eta gertaeren mugimenduarekiko menpetasun inmediatua bistatik galtzen duenean, problema faltsuak edo lekuz kanpokoak planteatuz dabilkigula, iruditzen zaidala, baizik.

Ideologiak utzi eta, adibide bat, asko gustatzen zaidana, Gabrielen nola paisajea humanizatzen eta pertsonalizatzen zuen, hauxe izan daiteke:

Nerbioneko hibarrean
 udazkeneko arratsetan
 pinudiek
 arimari ematen diote
 mosutxu luze bat;
 negar egin nahi balute bezala
 iluntasun argi batez
 betetzen dira,
 badirudi nire alaba nagusiaren aurpegia
 kopiatzen dutela,
 hari
Nerea!,
 deiadar egiten diodanean,
 tristeziaz betetzen baita,
 eta
Guria izan da
 ihardesten badit,
 eta gero
Etor hadi honera,
 esaten diodanean,
hik eztun ezer egin,
eta hire inuzentziaren errua
eztadukan zergatik
hire ahizparen gamean
bota,

haurtxoari alaitasuna baitatorkio
 begitartera.
 Horrelakoa da gure lur maitea.
 Nerbion hibaiazen ondoan,
 udaren eta neguaren arteko egun nabarretan,
 gau iluna hurbiltzen zaigunean,
 ilunabarra
 erori baino lehen.
 Nik eztakit, bada, zer dudan, ez, maiteago,
 gure lurra
 edo
 nire alabak (I, 560-562).

Hau ikaragarria da, Gabrielelek esateko.

2. Historia konkretu batean

Arestiren irakurleak ezin du inpresioa ebitatu, egunkari-puskak irakurtzen aritzearena.

*Mikel Lasari Aita San Frantziskoren
bezperan.*

Herenegun irakurri nion Oterori
zure poema Eganen agerturikako bat (I, 452).

Egunarekiko lotutasun hau, Gabrielen poesian, elementu oinarritzkoa da, erreferentziak hain zehatz egiten ez direnean ere. Bizitza kultural, artistiko, politiko, literario, pertsonaleko edozein gorabehera aurki daiteke poetikoki laboratuta. Oteizaren Arantzazuko lana eta bere hemorroideak, euskara batuaren borroka, Kriseluren sorrera, Rikardoren heriotza, alabaren jaiotza, Burgosko auzia, Lurdesen kankak, Kennedyren hilketak, bezperako irakurketak, bulegoko lan aspergarria, arratsaldeko kabrea (edozein nekin), Kontzilio Ekumenikoa, euskal ortografia, gerra zibila, Lumumba eta Vietnamgo gerra, zentsuratu dioten orri baten desesperazioa eta negarra, lagunaren bisita bat.

Ikus bedi hau dena, sentsibilitatearen konkretutasunaz esanda-koarekin batera. Alderantziz ere esan genezake orain: konkretuaren sentsibilitatea.

Arestirentzat ideiek koloreak dituzte; koloreek esanahi kasik etikoak. Ez dago mundu neutrorik, abstrakturik. Denak du bere aurpegia, kontorno zehatzak, laguna edo etsaia da, nirekin dago ala nire kontra. Problema ez dira buruhausteak, sentimendu-

-hausteak dira, sentierazten didaten mina edo amorrua. Alderdiak eta politika, ekintza konkretu hauxe izango dira (gainera: hori ere, nik ez al dut hobeto egiten? Nik ez al dut horiek adina eskubide?). Dena zuzenki mintzo zait eta denari erantzuten diot. Denak denari egiten dio keinu (mehatxu, dei) eta gauza guztien keinu artean noa munduan, ja honi eta jo hari, horri kanta eta sandiari burla. Munduan distantziarik ez dago. Baina, une berean, ezer ez da zera soilik, objektibitate gorririk ez dago; dena da justizia, edo egia, edo halako zerbait: kondenazio- edo salbazio-historia batean gailtza.

Aresti ulertzeko, beraz, eta haren obrak ulertzeko (idatziak nahiz eginak) «gesto»arena kontzeptu oinarritzko bat izango dugu, hitzaren adierarik zabalenean. Funtsean ez dago banalitaterik. Dena da guztiz larria, esanahitsua. Nire pertsona eta ohorea jokoan dago, h.d., justizia jokoan dago, egia defendatu beharra dago: Arestiren betiko gestoak, poesian, haren gizarteko presentzia bizian, probokatzen zituen borroka eta eskandaluetan, esibitzen zituen sentimendu eta jarretan, madarikazio eta negarretan. Profetaren, aztiaren gestoak (haren sinbolismoa eta espresakerak harrigarri biblikoak diren moduan, bestalde). Arestiren leku- eta izen-aipameneak ritualizazioaren zera zerbait dute, adibidez. Haren gestoak zerbait liturgikoa dira. Aresti beti bisuala da. Gestikulatuzailea. Gestoa du bere arma handia (sintzeritatez erabiltzeko maisutasun zaila zuena). Jendeak zein ideiak, poesia bera nahiz Ermuako herriaren euskalduntasuna, arazo pertsonal bilakatzen dira. Beti dago nire pertsona inplikaturata. Ni eta nire eritziak: honelako diferentziapen bat egiterik ez dago. Baina aldi berean pertsona, nitasun soila transzenditzen duen errealtate konplexua da, argizko polo bat bezala kosmoan. Arestiren «Ni» guztiz konkretu eta kasik infinitoa (ik. Zulaika, J., *Adanen poema amaigabea*, 1975, 91 eta hurr., Hitzondoa).

Eta badaude hemen problema batzu, edo egon litezke behintzat. Ez zait gustatzen, Gabrieli buruz ihardunez gauzak gehiegi biografizatzen direnean. Baina har dezagun, adibidez, Artetxeren *Aita Gurea*, edo *Elegia por un niño castrado* (II, 442-486). Horrelako gauza bat, nola justifikatzen da munduan? (Eta beti, eman eta eman, Gabrieli sufrierazi omen zitzaiona plazaratzen dabilena, ez al dabil, Gabrieleke sufrierazi zuenaren galdera probokatzen?). Gabriel sentibilitate konkretu bat zen, historia oso konkretu batean zebilen. Bere samurtasunak, zakarraldiak, esplosioak, justiziak eta injustiziak zituen. Ez digu inporta. Horrekin denarekin poesia egiten zuela, inporta zaigu. Eta guzti horrekintxe egindako poesia

dela Gabrielena, behar dugu onartu, aztertu, gustatu, bestelakoak alde batera utzirik.

Hala iruditzen zait.

3. Meli, giltza konkretu bat

Ez al da zoragarria, Gabriele Meliri eraiki dion monumentu poetikoa, samurtasun gozoz betetakoa? Gabrielena tormentuzko obra bat da. Eta hunkigarria da, goxoa, Meli nola beti erromantzerogan Arantzazuko Ama Birjina bat bezala agertzen den, elorri-lorea, bakezko oasia eta esperantza-argia banderizo-gerren arantza eta negar artean. «Melitxu Basurtuko, piko meladua, mesperu ustel gozoa, sagar eztsua».

Motibo partikular edo giltza desberdin asko har daiteke, Arestiren obran sartzeko eta orientatzeko. Hemen gaudenez, Meli har genezake. Baina Melik ere bide diferente asko irekitzen du. Bat hartuko dut, hain zuzen ez dela egin behar eta egiten ari naizen arazo ideologikoa.

Lehenengoa. Meli —harrigarria— ia beti arraza-problemaren testuinguruarekin agertzen da. Apropos diot «arraza». 1959ko *Bizkaitarra* (I) baitan, gaztetako amodioen historian, honela dio berak:

Neuk artu neban txiki denporan
Euskerearen gauzea
Euskaldun utsa izango zala
Artuko neban andrea
Bere zanetan zan korriduko
Garbia geure errazea (I, 122).

.....
Nire apelliduak
ninduen arrotu
Aresti Segurola
orreikaz itsutu (*Ib.*).

.....
Neure semeak ezebelako
Iños euingo lotsea
Erdal izen bat eroateko
Egin neban promesea
Aberriaren altara otzean
Emoten neban mezea
Jangoiko todo poderosoa
Izanik gure errazea (*Ib.*, 123).

Arestik maite izan omen zuen neska euskaldunaren historia ez zaigu orain gehiago interesatzen (ez ote dago Arana Goiriren *Libe-ri* kontrapuntu gisa estilizatuta?). Historio guztian ulerterrazegia gertatzen ez dena, nori eta Arestiri «erdotar neska batek» halako problemarik suposatzea da, eta gero ere nolabait suposatzen jarraitzea azkenerarte, kontzientzia txar isilezinezko baten antzera (II, 466). Arestiren erreakzio batzu, abertzaleren batzuren edo abertzaletasunaren modu edo alderdi zenbaiti buruz, «mitoen» kontra bereziki, agian ez dira guzti honekin ikuskizunik gabe ikusi behar.

Beste puntu batera pasako naiz (beti da desagradablea puntu hori). Mundu guztiak ezagutzen du *Nire aitaren etxea* (I, 466). Hasteko: oraindik ere jende askok ipintzen du etxean familiaren (deituraren) eskudoa, egurrean edo eginda. Ikusiko zenituzten horrelakoak. Beno, bada. Beste noizpait ere esanda nago, Aresti nahikoa moral estukoa izan zela. Haren familiaren kontzeptua, nik ezagutu nuenean behintzat, oso tradizionala zen. Niri bost axola, ezta?, inoren familia-kontzeptu tradizional ala progrea. Esan nahi dudana, da, Gabrielentzat bere familiaren kontzeptua oso intimoa zela, kasik erlijiosoa, sakratua, euskal tradizio batean izan den eran. Familia da (etxea, hobe) ohorearen eta nortasunaren sustraia. Familiak ematen digu izena (Aresti), eta «gizonak duen ondasun / espezfiko / bakarra / haren izena / da» (II, 444).

Gabriel oso Aresti sentitzen zen, eta deitura (= arraza) garbiaren zorakeria galdu omen zuenean ere, bere Arestiertasunaren harrotasuna (deitura = etxea, leinua) ez zuen inoiz galdu: aitaren etxekoa sentitzen zen, hots, noble, odol garbiko (zentzu ez arrazista batean), sustrai zahar sakon eta jatorreko. Aresti izenarekin eta euskal haritzarekin erlaziozko hitz-jokoak egitea gustatzen zitzaion. «Trumoiaren eta ihorzirina garbiaren alaba noblea», esaten dio alaba Nereari soneto batean (II, 132). Arestiar bat ez da edozer gauza.

Orain —bitartean hainbat entzun dugu euskal mito historikoei buruz— gure nobletasunaren, aiton-semetasunaren kontuek eta, lotsa ematen digute. Arrazaren harrokeriak eta ahaztu beharra omen dago, eta historiaren kontzientzia ahazten dugu. Guztiz razional eta ilustratuak gara orain (edo historia gabekoak). Antzina-ko euskaldun baserritarrek euskal noblezia unibertsalaren soluzioa asmatu omen zutela, edo ez zutela, edo ez omen zela guztiz erreala izan: dena dela, guk ez dugu berriro «mito» horietan erori nahi. Konplexatu gaixo gizagaixoak, ez iragan, ez historia, nondik gatozen gabekoak.

Aresti ez. Aresti ez zen lotsatzen (Mirande lotsatzen ez zen bezala: «Büroko emakumeak... / Nik aiekin egon behar, / orrek dit egiten dolu / orko ordu luzeak zear, / nik, eusko aitor- semeak!», *Paris-Beuret*). Aitzitik, «Lege Zaharreko euskaldun prestu» baten modura, historia hori oso berea sentitzen zuen, bere hazia eta sustraia, eta harrotzeko motibo handi bezala ikusten zuen bai euskaldun (bizkaitar) bezala eta bai Arestiar bezala («kantatzen diat Aiorabide», II, 320; «Nola gorrotatzen dudán / Ziudad-Realeko Dukea!», II, 322; ik. II, 328 ere). Familiaren armarría, familiaren izena, deitura, barren-barrenerainoko sentimenduak zituen: «Pentsatzen dut nire izena / nire izana dela» (I, 458; ik. II, 118 ere). Harro zegoen Aresti izateaz («Nire grazia Aresti da ta»): aitaren etxeaz. Eta horrek obligazio altu batzuez betetzen zuela, destino bat ezartzen ziola, sentitzen zuen, klanaren moira greko batek bezala.

Aitaren etxea (Arestia) da arbasoen sustriak, Foru santua eta Bizkaiko lurra, Nafarroako haritza, historia eta tradizioa, Euskal Herri zaharra, euskara:

Ni bizi naizen exea
hain da zaharra...
Euskal mendietako
lehendabiziko harriaz
zen labratu:
aurreneko nafar haricaz
zicaizkion ebaki
habeak;
Kantabriako lurretik
ateratako buztinaz
egositako
estrainiako teillez eta adrailuez
zuten estaldu... (II, 24).

Aitaren etxea, gero, Aresti bera da (bere aitatasuna nola ulertzen zuen ikusi behar da, leinuaren korrontean) eta bere familia, askazia (Arestik berak «prole» itzultzen duena; I, 468). «Nere habea... Hi, nere Aresti», esango dio alabari (II, 132).

Mundu hau dena irekiko luke Meliren giltzak, norbaitek xehekiago aztertu nahiko balu (Gabrielen poesian Meli justu noiz agertzen den, zein funtzio betetzen duen, zein testuingurutan; edo, beharbada, zabalago hartuta, elementu familiarrak). Gogoratu ere dagoeneko gogoratu zarete agian *Euskal Harria*-ren hasieraz:

Zuri
 espainiako andrea
 zimaurretan aurkitutako lili apala
 meli

.....

zuri
 meli
 espainiako andrea
 nire aitaren exearen habea
 eskeincen dizut
 nire poesia
 eta
 nire persona (II, 12).

(Historiko-biografikoki, Bizkaia edo Euskadi eta, zehazkiago, bere sustrai arestiarrak sentitzeko moduan, Gabrieli Krutwigen *Vasconia*-k egin zion inpresioa, in *Jakin* 30, 1984, 14 aipatu nuena, uste dut aztertzaileek ez luketela ahanzi behar).

Goazen hirugarren eta azkeneko puntura.

Konforme, hau ez da Aresti osoa. Apenas interesgarriena ere apika: tradizioari itsatsiriko Aresti bat!... Egia esateko, gehiegi isildu den Aresti bat besterik ez du izan nahi. Arestik mito asko apurtu zuela, etab., etab., aldarrikatu samarra bait dago.

Aldarrikatu samarturik dago, Arestik asko sufritu zuela ere, bakarrik eta abandonaturik sentitu zela. Gera gaitezen minutu bat, halere.

Kausak ez zaizkit orain inporta. Gabrielelek asko sufritu zuen. Mirandek bezala, eta Jon Etxaidek. Eta Andimak bezala, Zaitegik, Salvatore Mitxelenak, Txillardegik... Ez da edozein jende-modu sartzen buru-belarri euskararen kalbarioko lanetan. Gero, ordea, eta beharbada jende idealista eta nahitaez sentibera delakoxe, azkenean kalbario horrek denak, ia den-denak harrapatzen ditu. Hainbat dira etsitakoak, desertoreak ez gutxiago. Euskararen mundua («ez gara hain noble / benetan», II, 50) samina eta penazkoa da.

Zerk eusten dio euskaltzaleari? 68tik aurrera, beranduenik, mugimendu handi bat hasi zen altxatzen Euskal Herrian. Urte gogorak izan zirela, ez dago esan beharrik. Presoak, hilak, desterratuak. Baina gogorak, mugimenduaren barruan ere gogorak ziren, diferentzia txikiak haserre handiak erraz sortzen bait zituzten. Gehienok oraindik ondo gogoan dauzkagun denborak eta gertaerak dira. Honelako eguraldiak ez dira inoren osasunarentzat errazak

izaten. Batzuk, haatik, solidaritate herritar kolektiboaren hegaldietan laguntasun eta kontsolamendu aurkitzen dizute: «lepoan hartu ta segi aurrera...». Gabrielelek ez (eta ezin izan liteke hemengo gaia zergatik). Gabrielelek, esan dugun Gabriel hain sozialak, azken finean ez du bere intimitatea besterik. Etxea. 1972ko uztailkoa da ondoko lantu hau:

Telesforok diosku:

«Baldin laguna erortzen bazaik,
har ezak lepoan eta segi
aurrera».

Kuestionea da zein den
laguna:

Ni banintz,
ni naiz,
inork ez nau hartzen.

Hainbeste urtetan ibili naiz
eror-jaikika

.....
Inork hartu banau,
hi hizan haiz...
«Melitxu Basurtuko,
piku meladua»,
ene

SAMAR
SAMAR
SAMAR
itana (...)

Hi gabe,
zeri helduko?

«Sakoneko lainoz gora...».
Ene euskarri bakarra.

Inork ez diost:
Haik gora.
Bakarrik:
Gora
Aberria.

Non nago ni? (II, 394-396).

Hauxe berau —hasierako auzietara bihurtzeko— itzulpen honekin agertzen da *Obra Guztiak* Kriseluko argitalpenean: *SAMAR/itana* (GRAN / pregunta); *Hi gabe zeri helduko?* (Sin tí, ¿a qué llegaría?); *Sakoneko lainoz gora* (Arriba, por niebla de lo hondo); *Inork ez diost: Haik gora* (Nadie me dice: levántalos)...

Zer pena! Ez da, lapurrek bidean ostu eta zauritutako Gabriel altzoan jasotzen duen samaritana ona galtzea bakarrik: naufragoak ere, untzia olatu artean hautsitakoan, «zeri heldu», Meli? Gabrielen naufragioa da. Eta *Haik* («aik gora, mutill!», hain zuzen, Barrotiak) *jaiki*-ren inperatiboa da, ez *los/ellos*. (Gabrielen poesian, klasikoien zita inplizitoak, alusioak, etab., oso inportanteak dira)... Jonas profeta lotan zihoan untzian, hala kontatzen digu Axularrek, ekaitzak burrunban eraso zionean itsasoari. Larriaren larrian, «erran zioen untzi-maestruak, tormentatuta zebillanean, Iona profetari:... Eztakusak ithotzera goazilla? Haik hortik!»... Baina Gabrielen naufragiotik itzulpenak berriz ere ez du tutik ulertu!

Azkenik: Eztabaida ideologiko edo/eta sentimental bartzuren artean

Aitortzen dut, gaia oso atsekabea zaidala. Ez dakit nola burdinari heldu, agian molde itsusi batean pertsonal bihurtu gabe.

Arestiren «madarikazioa» da: baztertua izan zela, gutxienez begirune eskasez ikusia, zentsuratua, orduko euskaldungo artobero, zozoiloaren biktima.

Gustatzen ez zaidana, zera da: hori dena egia izan daitekeela, baina Arestiren jabetasun pribatua zeini dagokion apostatuz bezala erabiltzea, gehiengo anonimo handia erruduntzat salatuz eta kondentatuz, salatzaileak berak errutik libre geratzeko. «Zuek guztiok (euskaldungoa), borroruok; gu, azkenerarte haren adiskideok: Aresti gurea da». Euskaldungoa, erreakzionario hutsa; gu, haren apostoluok, gara (Arestiren graziaz, noski) salbatzen. Aresti, bandera (eta bandera bandatik omen dator). Duintasun kaskarra.

Ez zait gustatzen arazoa pertsonalizatzea ere, jende on eta gaiztoen historio bat bihurtuz. Eta ez zait gustatzen, ez dudalako ikusten, ezer laguntzen duenik, gauzak hobeto ulertzeko, inpresio eta irudi deformatuak sortzeko baizik. Eta oharron ondoren, esan dezadan garbi: gainera, ez nago batere konforme.

Bi puntu aipatuko dut.

Lehenengo, **zentsura**-rena. Ezagutzen ez dudan problema da. Inportantea da, egia izatekotan. Behin eta berriro entzuten dena da; sekula argitzen ez dena, ordea. Inkomodoa, denok gaudela salatuta ematen bait du, Aresti konprenitu ez omen zuen euskal gizarte itxi, intolerante, klerikal, auzokoi, zokozuloan. Eta horrela behintzat ez dira izan gauzak. Ez dago esaterik euskaldungoak, edo euskal gizarteak, Aresti baztertu edo zentsuratu zuenik, beste gabe.

Izan ere, ez dakit noiz hasi behar dugun argi eta garbi alderantziz esaten: Aresti ordukoxe euskaldungoaren produktu tipiko bat zela; Arestiren borroka eta borrokak euskaldungoaren borroka eta borrokak zirela; euskaldungo hura ere bere buruarekin borrokan ari zela, Aresti bezalaxe; gaizki barik, ongi eta oso ongi ulertu zuela Aresti eta sekula inor gutxi bezala miretsi, estimatu, maitatu zuela; ez Aresti eta ez orduko euskaldungoa ulertzerik dagoela, biok elkarri kontrajarriz, biok bat eginez baino, biak bat-bat zirelako. Hori dena ere ez bait da gutxiago halaxe izan. Eta, gero, nahi bada, esan bedi, baita, euskaldungo hura barne-kontraesanez beterik zegoela: erreakzioaren eta iraultzaren artean, ausardia eta herabearen artean, mito historiko eta utopia nazional (tradizional)aren artean, mailuaren eta biolaren artean. Eta gizarte zapalduen erraztasun zoro guztia zuela mundua ezker-eskuin kondentatzeko nahiz bedeinkatzeko, bedeinkaziotik madarikaziora pasatzeko eta madarikaziotik bedeinkaziora. Gizarte zentsuratu guztien itxikeria eta informazio-falta zuela, eta ideien trafikiko aldagoitsua eta irekitasuna; superstizio santuak eta bapateko ferbore ideologikoak. Kontraesanez beteriko gizartea, gutariko gehienok azkenean geratu garen bezala, Arestiren salbuespenik gabe, zurrunbilotik irten nahi eta ezinda. Aresti, Mirande, Oteiza, Krutwig... eta beste hainbaten gizartea.

Zentsurak eta zentsurak daude. Aldizkari-zuzendarien zentsura eta Estatuaren zentsura bi gauza dira, bai, baina ez daude guztiz aparte. Zentsura, egiazkoa, Estatuarena, bazegoela eta ez euskaldungoak asmatua, ezin ahaztuko dugu. Eta ezin ahaz daiteke oraindik, bizitza, zentsura izaten duten Estatuetakoz gizarte-modu batean bizitzen zela orduan. Aresti eta denak. Zentsurak denak harrapatzen ditu.

Oposizioa, gero, ez dago joaterik hori ondo jakin gabe. Eta artistak artistak izango dira, heroiak heroiak omen diren bezala. Baina, guri besterik gustatu arren, ez heroiak eta ez artistek izaten dute bulda guztien jabe bakarraren buldarik, berentzat ez, eta gutxiago beren lagun eta argitaratzaileentzat, gurutzada horietan.

Honelakoetan, bada, oposizioan bai, baina nola-halako legalitate baten barruan jokatu nahi denean, egoera oso anbiguoak sortzen dira. Borrokarako gogoia eta amorrazioa, denek dutela, suposatu beharko da: bestela ez lirateke dabiltzan tokian ibiliko. Baina aldizkariaren edo argitaletxearen Zuzendariak, kamikaze bat edo irresponsable bat ez bada behintzat, ez dauka bere eta aldizkariaren burua edozein modutan harrapatzen uzterik (martiri alferriko bat alfer-alferrik da martiri, autosatisfakzio pertsonal baterako ez bada). Bere erantzunkizunak bizkarreratu beharra dauka, errealitatea ere asumitu beharra dauka, horregatik ezin suposatuko dugu lankideak zapaltzeko edo zentsuratzeko asmorik. Badakigu Arestik idazten zuen aldizkari eta argitaletxeetako jendea zer moduzkoa zen, jeneralean behintzat.

Baina orduan, zeharkako eta lerroarteko oposizio-lan nahitaez mugatu, bahetu, kalkulatu batean diharduen argitarapen-zuzendariari jesukristoren enbarazoak sor diezaizkioke edozein lankide tirtiriko, inadaptatu, irresponsablek, edozein abenturari alai, astapotro, bufoik, edozein iraultzaile konpromezuetara etorri ezindakok, erresetituk, zirt edo zart beharrekok, edo bera martiriorako gertu dagoenek ere, edo bere haserre guttiz justu eta santua lumatik isuri gabe geratu ezin den edozein makabeok. Ekipoan bertan arramarrak eta axanpak horrelakoengatik, zeinek ez ditu ezagutu? Mundua hori da. Jakitekoa izango litzateke, gutxiago aipatzen dena, euskal argitaletxe eta aldizkariaren Zuzendariak zenbat aldiz tribunaletara edo Delegazioetara zitatuak izan diren, zigortuak izan diren, garai hartan, berek ez, baina lankideren batek eginda-koengatik (eta zenbat aldiz gertatzen zen lankidearen presioari amore emateagatik, gero haren «axioarengatik» aurpegia berek eman behar izanez). Eta, gero, Zuzendariak ez dauka egunero aldizkariaren bizitza edonola jokoan jartzerik ere, lankide batek ez dakit zer publikatu nahi omen duelako. Eta ez dauka asko moduzko polemika eta borroketan ibiltzerik ere, etab. etab. Seriotasun bat ere bada, denek berdin ulertzen ez dutena.

Situazio zailak dira. Elkarren zentsura-modu batzu, denok edo gehienok ezagutu ditugu frankismoan eta onartu ere egin ditugu gehiegi penatu gabe. Orain egiterik ez daukaguna, nolana ere, da, «barne-zentsuratzaile» haiek Estatu-zentsuraren beso luzatua izan balira bezala ipini, «gaiztoak», lankidearen edo idazlearen zanpatazailleak, azken finean idazleari non idatzi aseguratzen ziotenak berak ziren eta. Askotan erantzunkizunak, erresposabilitateak «gaiztoa» izan beharra daukala, esan beharko dugu bestela. Denek sufrizten zuten egoera honetan Gabrielelek inork baino problema

gehiago izatea (eta sortzea) konprenigarri da, esan dugun haren sentsibilitateagatik. Baina «euskaldunek berek zentsuratu zuten» orokorki errepikatzeak, niretzat ez du situazio haien ezinbesteko ambigüotasun guztia errepikatu besterik egiten. Edo irudia faltseatu.

Zinez bestela izan bada, ordea, Arestiren kasuan, informazioa egiaz daukanak argi eta garbi eman besterik ez dauka. Zeren, giza eskubideen eta duintasunaren arazo honek, denok afektatzen bait gaitu: Gabriel injustifikatuki zentsuratu zuenak merezi du, Arestizaleok haren izena jakin dezagun.

Problema jende jakin batzuren zitalkeri kontua baldin bada, beraz (horixe iradokitzen bait da), esan bedi zeintzurena eta nola. Problema garai eta giro guztiarenak eta guztionak izan baziren, berriz, utz ditzagun behin betiko misterioz betetako salaketak eta zurrumurruak, akelarreko lanbro ilunetan biktimagile eta biktima falsuak fabrikatzen ibili gabe. Frankismoa ez zuen euskaldungoak asmatu.

Abandonoa-rena, bigarren. Arestiren bakardadearena. Hemen ere problema bat badago, baina hemen ere agian ez dago zergatik pertsonalizatu.

Pentsa dezagun, Erromantizismoaz gero, literatura modernoko hainbat eta hainbat idazlerena dela (eta hainbat pintore modernorena) problema hori. Etxahun aipatuko nuke geure artean. Euskararen gerraosteko historian zer jazo den ere jende askorekin, goraxeago esana dago. Gabriel, sentsibilitate egiaz «moderno»ko euskal poeta (literatur historiaren zentzuan), arrazoi biengatik aurkitzen da drama horretan. Gero, haserre hau eta eskandalo horiek, bateko zaputz eta besteke zipotzaldiak, anekdotak, agian komediaren parte dira, ez egiazko dramaren iturbarnea. Izan ere, zergatik aurkitzen dira behin eta berriro hain trajektoria berdinberdinak, tragedia klasiko baten zehaztasunez, euskal gizarte zikoitzean bezala Parisen eta Norvegian, arras bestelako gizarteetan, Errusian eta Soviet Batasunean, literatura modernoan? Figura jadanik topikoak dira horiek, Rousseau-ren *Eloisa Berria*-rekin hasi (hasieraren bat nahikoa arbitrarioki seinatzeko) eta Goethe-ren *Werther*-ekin jarraituz. Mundu honetan pianistak tuberkulosiz hiltzen dira, maiteminduek suizidatu egin behar dute, emazte maitatuak fatalak dira, poetak *Sturm und Drang* artean dabilta ekaitz-zurrunbiloan, apaiz sakratu eta profeta gurtzifikatu une berrean. Azpian beti dagoen etena ezaguna da: arrazoimena eta sentimendua elkarrekin etsaitu egin dira, arrazoi bidezko ezagupenari

gerran ekin dio intuizioak. Artea eta zientzia elkarren etsai. Ilustrazioko Argiez gero gizarteak arrazoizko eta arrazoitsu deklaratzan badu bere burua, bihotzak pertsegitua deskubritzen du berea gizarte burges merkatar horretan, pertsegitua deklaratzan du alde z aurretik eta kultibatu egingo du bere pertsegizioa. Ia berrehun urteko historia da. Zerbaitekin hunkitzekotan, historia hori gure artera hain berandu iristearekin hunkitu beharko genuke. Historia arruntegia bait da Europako literatura guztian. Susmoa hartzen hastekoa da, dramaren egiazko arrazoiak indibidual-pertsonalak baino sakonagoak direla, historiak pertsonaiei uzten die-na gehienez ere komedia dela.

(Zerk ez duen gero drama pertsonala ezertan gutxiagotzen, noski):

Inor ez da profeta
bere mendea.
Berriz etorri naiz
pentsamendura,
eta andre alabarik ez banu,
pozik
hilen
nintzateke (II, 202).

Gabriel, azken urteetan batipat (besteontzat bezalaxe, Arestirentzat ere argi gehiegirik gabeko zurrumbilo-urteak izan zirela, ba ote dago esan beharrik?) egundoko ekaitz-iskanbiletan ibili zen. Jendea orduan mindu zena eta bakoitzak sufritu zuena, desterruan edo gartzelan batzuek, herriko kaleetan besteek, eta elkarri sufriarazi ziotena, bego bakoitzaren historiarako. Gabriel, dena den, egia da «exilé sur le sol au milieu des huées» geratu zela nonbait, albatro-poeta geratzen omen den moduan, Baudelaire-k dioenez, Arestik maite izan zuenak. Eta gaixo, gainera.

«Maintenant je suis maudit»: Rimbaud-ek 1873an hori idatzi zuenean (neuri, irakurtzen dudana bakoitzean, inpresioa egiten dit), egiaz madarikaziozko historia pertsonal baten konstatazioa besterik ez zuen egiten. Baina madarikazioa, gero, literato eta artista moderno askorentzat, eta arrazoi askogatik, alde z aurretiko *erabaki* bilakatu da. Bidearen hasiera, ez azkenburua eta erresulta.

Gabrielen «Poesia eta euskal poesia» (*Egan*, 3-6, 1960, 154-170) aski ezaguna da zalantza gabe. Zilegi bekit, halere, pasarte batzu hona aldatzea. Inolako istilurik baino lehenagokoak dira. Gabriel sasoian eta umorean dago, euskaltzain gazteenaren harrotasuna

darama, lehenengo sarien ohorea eta poza (*Maldan behe*), edonon txalotua eta «errespetatua» da, miretsia, berehala ezkontzeko zoramena bihotzean gainezka.

Bi poeta-klase ezagutzen dira jentartean: Maitatua eta Higuindua; poeta laureatus eta poeta outsider. Zergatik gertatzen da honela? (...) Zerren poetak ezuen poetatza edo poetaren gradoa hartzen, jentearen barreak eta arbuioak bantzen (ez) dituen bitartean. Barreen gainetik igaritzen baldin ezpada, pallaso barregarri bat baizik ezta izanen. Bere burrukaldia, bere gatazka, bere gerra, herra eta gudua, pietategabekoa, krudela, gogorra eta urrikigabekoa izanen da. Eta azkenean garaitun irteten baldin badu, orduan poeta izanen da. Baina burruka horretan eztu jentearen sinpatiarik irabaziko, bakarrik irabaziko du jentearen errespetoa. Ezta jada pallasoa, ezta arlekin itsusi eta barregarri bat. Orduan bere bigarren burrukaldia hasiko da (...).

[Jenteak] poeta erosi nahi du, diruz ezpada, orduan palaguz, lausenguz. Poeta laureatzen du. Eta poeta jentearen aldekoa baldin bada, bere sentimentu asmatuak gizakorak baldin badira, jentearen modukoak eta grado-koak, gustukoak eta gogarakoak baldin badira, orduan eztabada zergatik ereinotza gezurrarekin paga. Egiarekin mintzatzen da jentearen gustuan. Hori da poeta laureatus.

[*Poeta outsider*]. Jenteak ezta kus poetak ezuela bere burua salduko. Zerren bere burua saltzen duen momentuan bertan, poetatza abandonatuko duen. Jentearen errespetoa irabazi zuen bere lehenbiziko burrukaldian, baina poesiaren errespetoa galduko du bigarrenean. Ezta pallaso bat izanen jentearen aurrean, baina izanen da pallaso lastimagarri bat, bufoi tamalgarri bat, poesiaren aurrean.

Azkenean. Poetaren santimentua jentearen gustukoa ezpaldin bada, eta poetak bere sentimentuan eta poetatza gorengoa irau nahi baldin badu, ezpaldin badu bere sentimenturik ukatzen, orduan izanen da gorrotatua, arbuiatua, gaitzeritzia eta higuindua. Orduan izanen da poeta outsider. Eta jenteak, ahal badu, jenteak, zentzu egiazkoaren izenean, Golgota mendi batean josiko du poeta gurutze batera (157-158).

Basoko legea da, indartsuenaren legea, inbutuaren legea. Arrai haundiak txikia jaten du, goian dagoenak tua botatzen dio behean dagoenari (...).

(...) Eta noizean behin, poetak agertzen dirade. Poeta da gizon egia maitatzen duena, egia hori hitzaren medioz esplikatzen eta kantatzen duena.

Gainerakoa da alferrikakoa, «procedit a malo». Egia behar da, baina ez egia metafisiko bat, ez egia ideal bat, egia enpirikoa baizik, begien bistarekin ikus litekeena, eskuekin uki litekeena, besartean laztant litekeena.

Eta gizon hortzaz konturatzen dena, garbirik eta bekatu gabe dagoen giza-bihotza —gizonak eragiten dion arbuioa, gorrotoa, pena eta kantsazioa alde batera utzi ondoren—, hitzaren medioz ihardukitzen dena, hura da poeta. Hura da isil-arazi nahi den gizona, hura da Platonek bere errepublikatik deserritu zuen gizona.

(...). Pertsegitua izanen da, harmaz ezpada, orduan gezurrez edo bortxaz, edo lausenguz, baina mundu honetatik aparte egonen da, zerren kantatzen dien gizonak ezta dukaten entzuteko belarririk, ezta dukaten konprenitzeko bururik, eta entzun eta konpreni dezaketen eguna datorrenean, orduan ezta premiarike egonen, poetak mintza litezin (161-162).

Esan nahi nuen: pertsona batez ari bagara ere, azkenean beti fenomeno literarioa dela, ulertu nahi duguna. «Madarikazioa» ere, literarioa.

J. A.

-
- 1 Gainera, Bilboko mahainguruan (1985. 06. 11) Juaristik azaldu zigunez, itzulpenak berez «rojas fascas» omen zioen: orain daukagun testuan, Arestiren orijinala aldaturik ezezik, itzulpena bera berritzulia ere badaukagu. Eta auskalo zer gehiago. Testuaren edizioke eta itzulpeneko akatson arrazoiak eta esplikazioak eman litezke, eman, ematera jarriz gero: hildako adiskidearen omenezko edizioa presaka bai presaka prestatu beharra; koordinazio-falta lankideen artean, itzultzailearena esate baterako argitaratzailearekin ezezik, testu-biltzaile edo kopiataztaileekin ere, etab. (I. Sarasolak aspaldi salatuta daudenak, bere parteari dagokionerako bederen, cfr. *Jakin* 3, 1977, 100-101). Adibidez: ikertzailea batzutan ohartzen da, itzultzaileak aurrean eduki zuen testuak (kopiak) eta inprentara eraman zen euskarazkoak, inondik ere ez zutela nonbait kointziditzen... Eguzkiaren azpian oraindik ez da jaio, kondizio horietan ongi itzulike duenik. Mila deskargu gehiago eman ahal izango litzateke. Testu-biltzaile eta kopiataztaileek, inprimaketarako prestatztaileek, itzultzaileek, lan kaotiko bat arrapaladan burutu behar izan dute, berrikusteko ere modurik gabe. Baina orain —barka biezdade seinalatuek— arazoa ez zait iruditzen aspaldiko lan hura eta haren baldinkizunak eztabaidatzea edo kritikatztea denik, edo ezta justifikatztea, esplikatztea, eskusatzea ere: Arestiren obren testu berriak behar ditugu. Orain arazoa hori da eta hori da dena.

Telebista Europako erregio, nazionalitate eta nazioetan

Jose Bizente Idoiaga
Karmelo Garitaonaindia

1. Telebista erregionalak Europan

1.1. Sarrera

«Telekomunikazioetako teknologia berriek, eta bereziki satelite bidezko zuzeneko telebistak (SZTak), telebistazko emankizunen biderkatze eta internazionalizatzeko bat ekarriko dute hamarkada honen azkenaldera baino lehen Europan»¹. Horixe zen Europako Parlamentuak 1982ko martxoaren 12an² hartutako erabakia zela eta Europako Komunitateko Irrati-hedapen eta Telebistari buruzko Batzordeak prestatu zituen konklusioetako lehen puntua. Erabaki horretan gomite bat egiten zitzaion aipatu Batzordeari, «sei hilabete epean Komunitateko erakundeei arlo honetan hartu beharreko erabakiak prestatzen laguntzera destinatutako komunikabideei buruzko txosten bat aurkez zezan, bereziki arazoien azalpeneko 8. parrafoan aipatutako argibideak jaso beharko zituen, gero txosten horretatik abiatuz, Europa mailako telebistazko programa bat sortzeko beharko liratekeen oinarri politiko-juridikoak ezarri ahal izateko»³. Europa osorako telebista-kate baten proiektua, zei-

naren aldeko interes «handia» edo «nahikoa handia» agertzen bait zuten Europako Ekonomi Elkarteko herrialdeetan egindako inkesta bati erantzuten zioten % 57k⁴.

Ikusentzuteko telekomunikazioek etorkizunean izango duten garapenari buruzko txostena amaitu eta Europako Komunitatea eta honen partaide diren Herrialdeak politika instituzional, industrial, programen produkzio eta kultur politikako gaietan zein bide berritarantz orientatu beharko zatekeen aurrakusten hasten zirena-rekin batera, Telebista Erregionalen I. Konferentzia Europarra ospatzen zen, Komunitate Europarraren laguntzarekin, Frantziako Lille hirian, 1983ko ekainean. Hurrengo urtean, eta data bere-suan, 2. Konferentzia biltzen zen Miarritzen.

CIRCOM (Coopérative Internationale de Recherche et d'Action en matière de Communication) erakundearen ekimenez⁵, Telebistako Frantses Elkartea Nazionalaren (FR3-ren) lankidetzare-kin⁶ eta Europako Komunitatearen Batzordearen laguntzarekin, lehen konferentzia hauek antolatu dira, eta berorietan zerbitzu pu-blikoko emandegi erregionaletako gutxi gorabehera ehun ordezkari-rik parte hartu dute, hamar herritatik eta berrogeitamar inguru erregiotatik bildurik. Konferentzia hauen helburua telebista Euro-pan nola erregionalizatu eta gerora begira elkarrekin nola lan egin (programak elkartrukatuz, elkarrekiko produkzioak, teknologia berria, etab.) bezalako galderak egitea besterik ez zen. «Europako Komunitatearen Batzordeak ondotxo daki informazioa dela de-mokrazia-zko lan ororen oinarri, eta ez dela aski herrialde kideen emandegi nazionalekin harreman profesional onak edukitzearekin, nahiz eta oso inportanteak izan hauek. Pribilegiozko loturak sortu behar dira emandegi erregionalekin, Komunitateko eskualde guz-tietan eguneroko biritza isladatuz, populazio lokalengandik hur-bilago daude eta hauek⁷.

1.2. Hurbilpen labur bat Europako telebistaren erregionalizazioari

Historikoki, herri gutxik ikusi dute beren telebista-antolamen-dua hasieratik deszentralizazioan oinarritua. Herri horien artean Aleman Errepublikak Federatua dateke agian kasurik nabariena: alde batetik bere irrati-telebistaren egitura «land»en autonomian oinarritua daukalako, eta, bestetik, baldintzapen oso konkretu ba-tzurekin gainera, II. Mundu-Gerraren amaieran, alegia. Honako hauek daude gaur egun Alemanian:

- Land mailako irratihedapeneko bederatzi organismo erregional, telebistako lehen eta hirugarren programak egiten dituztenak⁸.
- irratihedapeneko zuzenbide publikoko bi organismo federal, bereziki atzerrietara zuzenduak⁹: Alemania Irratia (DLF) eta Alemaniako Ahotsa (DW).
- telebistako zuzenbide publikoko organismo bat, izaera federala duena, eta aleman telebistako bigarren programa egiten duena¹⁰.

Badaude beste herri batzu ere beren egitura linguistiko konplexuarengatik irratihedapen eta telebistazko zerbitzu publikoaren partiketa erizpide linguistiko-kultural bati erantzuten dioten zuzenbide publikoko organismoen institutuak edo elkarten funtzioan erabaki behar izan dutenak. Horixe gence Belgikaren kasua, non komunitate frantsesaren Irrati eta Telebistako Institutu bat (RTBF), emankizun nederlandarren Institutu bat (Belgische Radio en Televisie - BRT) eta alemanierazko irradi-telebistako Zentru belgiarra (Belgische Rundfunk - BRF) aurkitzen bait dira. 1971ko konstituzio-berrikustapenarekin, hiru komunitateetako Kontseiluek eskumena dute —lege-indarreko dekretuaren bidez— irratihedapena eta telebista erregulatzeko, Gobernuaren komunikatuen eta publizitate komertzialen emankizunen salbuespenarekin. Suitzako kasuak ere antz handia du honekin, zeren eta Suitzako Irrati-Telebistaren Elkarteak, Suitzako Irrati-telebista alemanaz, frantsesaz eta italiarraz osatua bait dago, hau da: beren nortasun-agiariak funtsean linguistikoak dituzten telebistako entitateez¹¹.

Europako gainerako herrietan, telebistaren erregionalizazioa, bigarren fasean agertu den fenomeno bat dugu telebistaren historian. «Soilik nazionala izanez hasten den lehen fase baten ondoren, 60ko hamarkadan eta 70ekoaren hasieran, hau da, garapen sozial, kultural eta ekonomiko handi baten garaian, telebistaren erregionalizazio esanguratsu baten aldeko lehen esfortzuak agertzen direla ikusten dugu. 1968an Frantzian eta beste herritan eman zen eztaandak, euskarri ideologiko osagarri bat eskainiko dio erregionalizatzeko borondate horri»¹². Gainera, erregionalizazioko prozesu honek, aldaketa ideologiko bat suposatu du gizarte-maila progresistetan. Ordura bitartean, «erregionalizazioa, iturburueta eta herriaren betiko izaerara itzultzea, ingurune konterbadoreen errebindikazio bat baldin bazen, zenbait ingurune progresistaren errebindikazio bihurtzen da une horretan. Demokrazia handiagoko baten bilaketa zen erregionalizazioa, hiriburueta zentralismo autoritarioetarik urrun»¹³.

Europako herri gehienetan, telebistaren erregionalizazioak, Estatuaren erreforma deszentralizatzaileak edo autonomikoak jarraitzen ditu¹⁴. Frantzian, 1972ko uztailaren 5eko legeari, hau da, erregioak sortu eta antolatzeari buruzko legeari, 1974eko abuztuaren 7ko legeak jarraitu zion, eta lege honek, O.R.T.F. likidatu ondoren, irrati-telebistako zazpi elkarte nazional sortu zituen, horietako bat Zentru Erregionalen gestio eta garapenaz arduratu izan delarik. Frantziako azken hauteskunde presidentzialetan F. Mitterrand-ek garaitu ondoren, udal, departamentu eta erregioen eskubide eta askatasunei buruzko lege bat onartu zen¹⁵, hauek lurralde-kolektibitate bezala konfiguratu zituen, eta erregioarteko desberdintasuna errekonozitzen zuen, data berean Korsikarentzat Estatutu berezi bat erabakitzen zen bitartean. Hilabete batzu geroago Ikusentzuteko Komunikabideari buruzko legea aldarrikatu zen¹⁶, «Société Nationale France Régions»en estatutu juridiko eta administratiboan eta programazioko politikan aldaketa garrantzitsuak suposatzen zituen: hamabi programa-elkarte erregional sortuko dira hurrengo lau urteetan eta, 1983ko urriaren 5etik aurrera, eguneko bi ordu t'erdiz gehituko zen programazio erregionalaren denbora.

Italiako kasuan ere nahikoa antzekoa da. 1968ko otsailaren 17an Kontseilu Erregionalak hautatzeko arauak finkatu ziren eta hauteskunde erregionalak 1970eko ekainean ospatu. Estatuaren aldetik Erregioetarako transferentziak dekretu-zerrenda batekin hasi ziren, 1972an. Gaur egun telebistako hogeii emandegi erregional aurkitzen dira, beste horrenbestex eregi administratiboetako bakoitzari dagozkionak. Erakunde erregional hauen eginkizuna, aholku ematea eta kontsultatzea izango da, berorien programazio-politikan.

Espainiako kasuari dagokionez, telebistaren erregionalizazioa, Autonomien Estatua eratzearekin batera hasten dela esango genuke funtsean, nahiz eta Zentru Erregionalak sortzeko politikari hasiera eman zitzaion jadanik 1971n¹⁷, telebistaren «erregionalizazio» hau, kasu gehienetan, deskontzentrazio funtzional bat besterik ez bazen ere, oso errespetu gutxiko bezala portatu bait zen Estatuko komunitate historikoekiko. Beren estatutuak onartzeko Konstituzioaren 151. artikulua bideari eta Bigarren Xedapen Iragankorrek seinatzen duenari jarritu dioten Komunitate Autonomoek, hots, Euskal Herriak, Kataluniak eta Galiziak, eta baita Andaluziak ere, nahiz eta honek ez zuen azken xedapen hau betezen, baina bai 151. artikulua bide berari jarraitzen, «beren telebista propioa erregulatu, sortu eta mantentzeko» posibilitatea ja-

sotzen dute beren Estatutu banatan¹⁸. Alabaina, eta euskal kasuan izan ezik, badago xedapen iragankor bat Estatutu banatan, non esaten bait da ahalmen horrek esan nahi duela, Estatuak emango diola kontzesio-erregimenean Komunitate Autonomoari hirugarren kanal bat erabiltzeko posibilitatea, titulartasun estatala izango duena; eta espezifikoki Komunitatearen lurraldean eta aipatu emakidak aurrikusiko dituen terminoetan emateko sortu beharko dela¹⁹, eta horrek galdatzen du, Irrati eta Telebistaren Estatutuak seinalatzen duenaren arabera, «aurretiazko baimena Gorte Orokorren Legearen bidez»²⁰. Eusko Parlamentuak, bere aldetik, «Radio Televisión Vasca-Euskal Irrati Telebista» Ente Publikoa sortzeko legea onartu zuen 1982ko maiatzaren 20an, eta 1983ko urtarrilaren 1ean Euskal Telebistaren lehen emanaldia gertatu zen.

1.3. Telebista Erregionalen ezaugarri orokorrak

Desberdintasun nabariak daude eskuarki «telebista erregional» bezala ezagutzen ditugunen artean. Eta desberdintasun horiek, lehen-lehenik, beren autonomia mailan, koordintazioan edo telebista nazionalekiko duten menpekotasunean agertzen dira. Zenbaterainoko ahalmena du erregioak eta telebistaren zuzendaritza erregionalak programazio erregionala erabakitzeko garaian? Nola parte hartzen dute programazio erregionalen? Erregioek egindako programazioaren zein portzentaia hedatzen da bakoitzaren kanal erre-gionaletatik eta zein kanal nazionaletatik?²¹.

Finantzaketako formulak ere oso desberdinak dira. Telebista erregionalak finantza daitezke organismo zentralaren dotazioen bidez, Italia eta Frantziakoan edo BBCren parte egiten dutenen kasuan bezala; edo, alderantziz, finantzaketa hori erregiotik dator, nahiz erakunde erregionalen aldetiko dotazioen bidez, nahiz kanon baten bidez edota publizitate erregionalaren bidez.

Goazen orain Europako Telebista Erregional nagusien deskripzio konparatu labur bat egitera. Azterketa konparatibo hobe bat egin ahal izateko, honako parametro hauek hartuko ditugu esanguratsuenak bezala: giza eta finantz baldibideak, erregiorako eta programa nazionalerako programazioaren bolumena eta telebista erregionalaren eta erregio administratiboaren arteko erlazioa.

Irrati-telebista erregionalak	sortze-data	aurrekontua (milioitan)	finantzaketa	hedapen erregionala urte/ordu	hedapen nazionala	plantila
Westdeutscher Rundfunk (WDR)	1954	—	kanon eta publizitate erreg.	3.874	1.011,24	4.000
Norddeutscher Rundfunk (NDR)	1953	—	organismo zentralaren dotazioak eta publizitatea	1.233	768	3.400
Bayerischer Rundfunk (BR)	1953	—	kanon eta publizitatea	3.000	687	3.000
Bremen Irratia (RB)	1945	—	org. zentralaren dot. eta publ. erreg.	600	121,2	130
RTBF Bruselas	1979	284 ⁽¹⁾	org. zentralaren dotazioak	—	—	136
RTBF Charleroi	1973	462	org. zentralaren dotazioak	—	—	150
RTBF Lieja	1965	142 ⁽¹⁾	org. zentralaren dotazioak	70	280	125
FR3 Nord-Picardie	1950	1.710	org. zentralaren dotazioak	327	100	350
FR3 Provence-Côte d'Azur-Corse	1954	1520 ⁽²⁾	org. zentralaren dotazioak	309	77	372
FR3 Rhone-Alpes-Auvergne	1953	1.900	org. zentralaren dotazioak	400	100	360
FR3 Poitou-Charentes	1965	—	org. zentralaren dotazioak	180	—	50

<i>Britainia Haundiko erregio</i> <i>"nazionalak"</i>						
BBC Northern Irelan	1955	—	org. zentralaren dotazioak	380	95	600
BBC Scotland	1950	16.056	org. zentralaren dotazioak	500	166	1.000
BBC Wales	1923	5.352	org. zentralaren dotazioak	700	77	1.500
<i>Erregio ingelesak</i>						
BBC Regional TV West	1970	278 ⁽¹⁾	org. zentralaren dotazioak	312	—	40
<i>Independent Broadcasting System</i> <i>(ITV)</i>						
Central TV	1982	15.275,5	publizitatea	475	2.917,8	1.700
<hr/>						
RAI Bolzano-Palinsesto	1928	—	org. zentralaren dotazioak	414 ⁽³⁾	46	256
RAI Valle d'Aosta	1976	—	org. zentralaren dotazioak	302	10	—
RAI Friuli-Venezia Giulia	1932	—	org. zentralaren dotazioak	240	10	—
RAI Sicilia	1958	—	org. zentralaren dotazioak	48	12	—
RAI il Lazio	1976	—	org. zentralaren dotazioak	58	14,5	—
<hr/>						
Swedish Televisio Gothenburg	1955	1.434 ⁽²⁾	org. zentralaren dotazioak	30	200	265
Swedish Television Malmo	1958	1.280 ⁽²⁾	org. zentralaren dotazioak	47	190	240
Swedish Televisio Lulea	1960	320 ⁽²⁾	org. zentralaren dotazioak	32,5	21,6	71
<hr/>						
Suitzako italerazko irrati-telebista	1958	4.232,8	kanona	—	—	497

⁽¹⁾ Cash Budget.

⁽²⁾ Gastu Finkoak.

⁽³⁾ Urteko 414 programazio-ordu hauetatik 250 ordu alemanez dira.

Iturria: CIRCOM-COMMUNAUTE EUROPEENNE: *Atlas de Télévisions Régionales Européennes*, version provisoire X/165-Fr./83.

1.3.1. Alemaniako telebista erregionalak

A.E.F.an irrati-telebistaren bederatzi emandegi erregional aurkitzen dira: «Nordeutsche Rundfunk» (NRD), «Bremen Irratia» (RB), «Sender Freies Berlin» (SFB), «Westdeutscher Rundfunk» (WDR), «Hessischer Rundfunk» (HR), «Saarlandischer Rundfunk» (SR), «Suddeutscher Rundfunk» (SDR), «Südwestfunk» (SWF) eta «Bayerischer Rundfunk» (BR). Irrati-telebistako organismo hauek A.E.F.a osatzen duten hamaika land-etako bakoitzari dagozkio, nahiz eta horietako batek edo bestek land baten lurralde-eremua baino handiagoa duen, hain zuzen horrexegatik gertatzen bait da irrati-telebistako organismoak ere hamaika ez izatea. Horixe dugu NRDren kasua, zeren eta honek Hamburgo, Slesvig-Holstein eta Saxonia Behereko land-ak estaltzen bait ditu. Telebista hauek zuzenbide publikoko organismo erregionalen itxura dute, eta horrek beren independentzia juridikoa, ekonomikoa eta programaziokoa garantizatzen die. Gainera, estudioen instalazioak eta emankizunetarako azpiegitura, aipatu organismo erregionalen jabetzakoak dira, eta independentzia teknikoa ere garantizatzen die horrek.

Alemanian dauden telebistako hiru programetarik lehena Telebista Erregionalen multzoak egiten du, 1953ko martxoaren 27an sinatutako akordio baten ondorioz. «Deutsches Fernsehen» du izena eta ARDk (hau da, «Alemaniako Irrati-telebistako Zuzenbide Publikoko Organismoen Komunitatea») egin dago, 1950ean eratu bait zen hau. Elkarren artean egindako aktualitateko emankizun-mota bat edo beste oraindik ere egiten den arren (informazioak, kirol-programak, etab.), Telebista Erregionalak dira funtsean beren produkzio propioekin programa bateratuari laguntzen diotenak. Partaidetza hau, bestalde, bakoitzaren programazio-ahalmenaren funtzioan egiten da. Esate baterako, WDR telebista erregionalaren partaidetzak, programa bateratuaren % 25 suposatu zuen 1982an, RB eta SR telebista erregionalak, aldiz, bakoitzak soilik % 3 batean parte hartu zuten bitartean²². Programa bateratu honetarako Telebista Erregionalen koordinazioa, «Programen Konferentzia Iraunkorra»ren bidez egiten da, non telebista bakoitza bere Lehendakariak ordeztua bait dago.

Alemaniako telebista erregionalak arduratzen dira telebistako hirugarren programa egiteaz ere²³, erregio mailakoa bait da hau, Land bakoitzaren eremuan ematen dena, alegia. Eta programa erregionalen kopurua ez baldin bada Telebista Erregionalena bera,

kostuak merkatzearren eta programazioaren kalitatea hobetzeagatik, Telebista Erregional batzuk hirugarren programa hori batera egiten dutelako da. WDR, BR eta HR telebistek bakarrik egiten eta ematen dute beren hirugarren programa era independentean. Batera egiten dute, berriz, alde batetik NDR, RB eta SFB irrati-telebistako organismoek, eta bestetik, BDR, SR eta SWF organismoek.

Alemaniko telebista erregionalen aurrekontuak, bestalde, oso altuak dira, hiru telebista garrantzitsuenen, hau da, WDR, NDR eta BRrenak batez ere. Horien finantzaketa, irrati eta telebistako aparatuak edukitzeagatik kobratzen den kanon batetik eta publizitate erregionaletik etorritako diruarekin egiten da.

Aipatu hiru telebista garrantzitsuenek, 3.874, 1.233 eta 3.000 orduko programazio-bolumena ematen dute urtean, hurrenez-hurren, hedapen erregionalerako. Gainera berorietako bakoitzak honako portzentaia hauetan laguntzen du bigarren katearen programazioan: % 25ean, % 19an eta % 17an. Beren giza baliabideak, berriz, hauexek dira, hurrenez-hurren: 4.000, 3.400 eta 3.000 pertsonakoak.

Alemanian garrantzi txikiena duen telebista erregionala «Bremen Irratia» (RB) da. 600 programazio-ordu bakarrik ematen ditu urtean bere erregioan, eta programa bateratuan, berriz, % 3an bakarrik laguntzen du guztiaren aldean. 130 enplegaturekin bakarrik kontatzen du honek.

1.3.2. Frantziako telebista erregionalak

Frantzian, gaur egun, telebistako 12 Zuzendaritza edo Zentru Erregional aurkitzen dira: FR3 Aquitaine, FR3 Bretagne-Pays de Loire, FR3 Alsace, FR3 Bourgogne-Franche-Comté, FR3 Centre, FR3 Lorraine-Champagne-Ardenne, FR3 Midi-Pyrénées-Languedoc-Roussillon, FR3 Nord-Picardie, FR3 Nord-Picardie, FR3 Poitou-Charentes, FR3 Provence-Côte d'Azur-Corse, FR3 Rhone-Alpes-Auvergne. 1986rako, «Loi sur l'Audiovisuel» delakoak aurrikusten duenez (1982-7-29an eman zen bera), hamabi Programa-Elkarte Erregional sortuko dira. Zentru Erregional hauen estaldura-eremuak ez datoz bat Frantziako erregio administratiboekin, honako hauen kasuan izan ezik: FR3 Aquitaine, FR3 Alsace,

FR3 Centre eta FR3 Poitou-Charentes, hain zuzen. FR3 Bretagne-Pays de Loire edo FR3 Lorraine-Campagne-Ardenne bezalako Telebista Erregionalek, beren aldetik, bi eta hiru erregio estaltzen dituzte hurrenez-hurren.

Telebistako hamabi Zuzendaritza Erregional horietatik badaude hiru, produkzio-zentru garrantzitsua («*lourde*» frantsesez) dutenak: FR3 Nord-Picardie (Lille), FR3 Provence-Côte d'Azur-Corse (Marseille) eta FR3 Rhone-Alpes-Auvergne (Lyon). Telebista-eta Produkzio-Zentru hauen ezaugarriak oso antzekoak dira, ia ber-berak direla ez esateko. Beren giza baliabideak 350, 372 eta 360koak dira hurrenez-hurren, eta beren programazio erregionalean 327 (% 77), 309 (% 80) eta 400 (% 80) ordu ematen dituzte urtean.

Telebistako beste Zentru Erregionalek aipatu hiru horiek baino garrantzi txikiagoa dute, bai emankizun-orduei, bai giza baliabidei eta baita aurrekontuen bolumenei dagokienez ere. Adibidez, FR3 Midi-Pyrénées-Languedoc-Roussillon-ek 465 orduz ematen du urtean (% 88), estaltzen dituen bi erregio administratiboetan, 250 langile ditu eta bere aurrekontua hirurogeitabi milioi frankotara iristen da; FR3 Poitou-Charentes zentru erregionalak, aldiz, 180 orduz besterik ez du ematen urtean eta 50en bat langilerekin konstatzen du.

Frantziako telebista erregionalek laguntzen dute, gutxiengo linguistikoak dauden erregio haietan, bertako hizkuntzetan emandako programen hedapenean, nahiz eta programa horien bolumen osoa benetan esangura txikikoa izan²⁴: FR3 Aquitaine-k euskarazko emankizunak egiten ditu; FR3 Bretagne-Pays de Loire-k bretoierazkoak; FR3 Alsace-k alemanezkoak, alsazierazkoak; FR3 Midi-Pyrénées-Languedoc-Roussillon-ek okzitanierazkoak, katalanezkoak; FR3 Nord-Picardie-k «iparraldeko hizkuntza»n, eta FR3 Provence-Côte d'Azur-Corse-k oc hizkuntzan.

1.3.3. *Britainia Haundiko telebista erregionalak*

Britainia Haundiko telebista erregionalak, 1982an inauguratutako Gales-ko laugarren kanala salbu, hiru taldetan sailka genitzaake:

- BBCren hiru telebista-emandegiak, Gales, Eskozia eta Ipar Irlandako hiru «erregio nazional»etakoak.

- BBCren Ingalaterrako zortzi emandegi erregionalak.
- telebista pribatuak, hedapen erregionalekoak denak, «Independent Broadcasting System» (ITV) delakoan integratuak.

BBC Scotland, BBC Wales eta BBC Northerr Ireland telebistak dira garrantzizkoenak eta emankizun gehien produzitzen dutenak. Lehen bien aurrekontuak hirurogeitamabost eta hogeitabost milioi libera esterlinetara iristen dira, hurrenez-hurren. Horietako bakoitzak dituen giza baliabideak, berriz, mila, mila eta bostehun eta seiehun langilekoak dira. Eta erregio mailan emandako urteko ordu-kopuruak hauexek dira: 500 ordu (% 75), 700 (% 90) eta 380 (% 80). BBC Scotland eta BBC Wales-ek eskoziera eta kymbrue-razko programak egiten dituzte, hurrenez-hurren.

BBCren zortzi telebista-emandegi erregionalek estalitako lurraldea, erregio administratiboei ez baina erregio naturalei dagokie ia bere osotasunean. Hauen aurrekontuak nabarmenki baxuagoak dira aurrekoen konparazioan. Adibide bat ematekotan, TV West BBC Erregionalarena izango litzateke, honen funtzionamenduko aurrekontua 1,25 milioi liberatakoa bait da. Telebista hauen giza baliabideak nekez izaten dira ehun pertsonatik gorakoak: BBC North East-ek 110, BBC North West-ek 50 eta BBC Regional Television West-ek 40. Beren urteko produkzio-bolumena, berriz —ia soil-soilik erregio mailan hedatzen dena—, 150 orduetatik 300 orduetara bitartekoa izan ohi da. Eta hauen programazio erregionala, egunean hogeitabost minutuko magazine erregional batez, kirol-programa batez eta larunbatetan orduerdiko beste programa batez osatua dago, azken honen gaia erregioak berak hautatzen duelarik. Telebista Erregionalek programazio nazionalean izan ohi duten partaidetza, berriz, oso eskasa da.

Independent Broadcasting System (ITV) delakoan integraturiko telebista pribatuen estaldura, esan dugun bezala, erregionala da eta desberdintasun nabariak dituzte giza baliabideei, programazio-bolumenari, aurrekontuari (publizitate erregionalekin finantzatzen da hau), etab.i dagokionez. Central TVk, esate baterako, 68,5 milioi liberako aurrekontuarekin, 1.700 langile ditu eta urtean 475 orduz funtzionatzen du erregiorako (% 14) eta 2.917 orduz naziorako (% 86). Beste zenbait telebista pribatuak, ordea, hala nola Ulster TV Limited edo Channel TVk, askoz ere giza baliabide gutxiagorekin kontatzen du, 250 eta 78 langilerekin, hurrenez-hu-

rrren, eta beren produkzioa ia oso-osorik erregioan hedatzen da, 520 ordurekin (% 98) eta 260 (% 100) ordurekin urtean.

1.3.4. Italiako telebista-emandegi erregionalak

Hogei telebista-emandegi erregional daude Italian, RAIk Italia-ko Estatu egituratua dagoen beste hogei erregio administratiboe-tako bakoitzean duen egoitza erregional banatan: Abruzzi, Basilicata, Calabria, Campania, Emilia-Romagna, Friuli-Venezia Giulia, Lazio, Liguria, Lombardia, Marche, Molise, Piemonte, Puglia, Sardinia, Sicilia, Toscana, Trentino-Alto Adige, Umbria, Valle d'Aosta eta Veneto.

Emandegi erregionaletatik lauk, erregio horietako bakoitzari dagokion gutxiengoaren hizkuntzan egiten dituzte beren emankizunak. RAI Valle d'Aosta-k frantsesezko programak ematen ditu; RAI Bolzano-Palinsesto-k ladinoz eta alemanez; RAI Friuli-Venezia Giulia-k eslovenoz eta RAI Calabria-k albanieraz. Lau telebista erregional hauetatik inportanteena RAI Bolzano-Palinsesto da, berrehun eta berrogeitamasei langileko plantilarekin, eta urtean programazio erregionalean lauhun eta hamalau orduko emankizunak hedatzen ditu, horietatik berrehun eta berrogeitamar alemanez eta gainerakoak italieraz. Programazio nazionalerako berrogeitasei ordu besterik ez ditu egiten.

Italiako gainerako telebista erregionalek hizkuntza nazionalean ematen dute. Hauen baliabide teknikoak nahikoa mugatuak dira, eta horietako gehienek ez dute sinkronizazio-ondoko estudioirik ez filme-laboregirik. Beren giza baliabideak eta bakoitzaren aurrekontu-bolumenak ere nahikoa eskasak dira. Egiten duten programazioa erregionala da funtsean, kasu gehienetan programazio guztiaren % 90eraino iritsiz, eta edukinaren aldetik, berriz, kulturala, artistikoa edo antzekoa izan ohi da gehienbatean.

Hemen ere diferentzia nabariak daude telebista erregional batzutatik bestetara, nahiz eta guzti horien garrantzia nahikoa eskasa izan Europako beste telebista erregionalekin konparatuz gero. RAI Sardegnak eta RAI Siciliak, esate baterako, hurrenez-hurren 180 eta 150 langilerekin, 60 eta 48 programazio-ordu ematen dituzte urtean, % 90 eta % 80ko portzentaiekin. Beste Zentru Erregionalek, aldiz, baliabide apalagoekin kontaktzen dute: RAI Toscana eta RAI Venetok, soilik 39 eta 23 langilerekin kontaktzen dute, hurrenez-hurren.

2. Telebistaren deszentralizazioa estatu espainolean

2.1. RTVEren Produkzio-Zentruen eta Zentru Erregionalen historia-ri buruzko oharrak

Benetan zaila gertatzen da telebista publiko deszentralizatua Estatu espainolean hartzen ari den forma partikularra Europako eredu hauetan kokatzea.

TVE bazen jadanik 1951z geroztik eta 1956ko urriaren 19an jarri zen ofizialki martxan. Bere zuzendaritza, garai hartan, Informazioko Ministraritzari atxekia zegoen, hau zen eta erregimenaren ideologiaren defentsa eta garapenaren arduradun. 1959an, programak produzitu eta transmititzen hasi zen Kataluniako Miramar-ko Zentruan eta 1964ean gauza bera egin zuen Kanarietako antzeko zentru batean. Bazeuden, beraz, programak egin eta emateko hiru zentru. Teorian eman zezakeen honek sistema deszentralizatu baten irudia, hein batean bederen. Praktikan, ordea, ikusiko dugun bezala, ez zegoen eta ez dago gaur egun ere ustezko autonomia hori produkzioan, edo halako deszentralizazio bat erabakietan edo finantzetan. Badaude antzeko egoera batzu Europako beste herritan, Italiako kasuan ikusi dugun bezala (Milano, Torino eta Napoliko zentruekin), edota Frantziakoan (Lyon, Lille eta Marseille-ko zentruekin).

1971n Zentru Erregionalak hasi ziren funtzionatzen. Lehenengo inauguratu zena, bere egoitza Bilbon duena izan zen, aipatu urteko maiatzaren 24ean. 70eko urteen azkenerarte tankera honetako bost zentruk funtzionatu zuten: Bilbo, Oviedo, Santiago de Compostela, Valencia eta Sevillakoak. Zentru horiek, Madril, Barcelona eta Kanarietakoez gainera, erregio mailako beren emankizun propioak zituzten. Gaur egun, funtzionatzen dute baita Iruñea, Murcia, Valladolid eta Zaragozako Zentru Erregionalek ere. Frantzia eta Italia ere egon zen —ikusitako bezala— sare erregionalezko antzeko egitura bat. Arlo honetan, ordea, egokiago litzateke «deszentralizazioa»z ez baina «deskontzentrazioa»z hitz egitea. Zentru Erregionalak telebista estatalaren menpean daude erabat. Horien egitekoa, berriak lehen eta bigarren kateko Telediarrietara bidaltzearen eta informatibo bat eta programa magazin edo kultural propio bat ematearen artean banatzen da. Ez dute notizia hauetatik harantzagoko programak produzitzeko adinako baliabide teknikorik. Hasi pertsonalaren kontrataziotik eta programazioraino,

TVEren zuzendaritza zentralaren erabakietara lotuak aurkitzen dira.

1983ko abenduaren 26an Hirugarren Kanalaren Legea onartu zuen Parlamentuak²⁵. Lege honek, jadanik 1980ko urtarrilaren 10eko Irrati eta Telebistaren Estatutu Juridikoan aurrikusia zegoe-na garatzen du, eta, eskatzen duten Komunitate Autonomo haiei, komunitatearen estaldurako telebista-kanal bat edukitzeko posibilitatea ematen die, komunitate bereko Erakundeek gestionatua izango dena, baina titulartasun estatalekoa. Lege honek inauguratzen duen telebista autonomikoaren eredia, bestelakoa gertatzen da Italiako Hirugarren Sarearen edo Frantziako FR3-ren aldean. Espainiako kasuan ez da egongo hirugarren kate bat bere parte garrantzitsu bat programazio bateratuarekin betetzen duena. Alderantziz, telebista autonomiko bakoitzak bere programazio propioa eduki beharko du. Bidezkoa den bezala, ez da egongo ezta hirugarren kanaletako programazioaren planifikazio zentralizatu bat, ez finantzaketa zentralizatu bat ere; Italiako kasuan mantendu egiten dira ezaugarri horiek; Frantziakoan, aldiz, 1982ko Erreformako Legearen garapenarekin telebista federatibo bateranzko bidea egiten ari da, telebista-zentru bakoitzaren iturri finantzario propioekin.

Badago beste faktore-sail bat oraindik ilunago egiten duena, ez bakarrik telebista autonomikoetarako ezarritako eredu teorikoa, baizik eta baita beren antolamendu praktikoa ere. Badago jadanik telebista hauetako bat, euskalduna, Hirugarren Kanalaren Legearen erregulapenetik at aurkitzen dena. Oraindik ere ikaragarritzko hutsuneak utziz jarraitzen du lege honek telebista autonomikoen programazioari buruz (neurri hertsakor batzu besterik ez du ematen gai honi buruz). Hirugarren Kanalak martxan jartzeko eska-riak aurkezten hasiak diren bitartean, telebista pribatuen berehalako legalizazioa planteatzen ari da, eta hauen konkurrentziari nekez jarkiko zaizkio haiek. Antzeko kondizioetan, bada, izugarritzko arriskua daukate Hirugarren Kanalek, publizitatetik izango dituzten diru-iturriak eskasegiak gertatuko zaizkielako, Komunitateko erakundeen aurrekontuek ordainduta funtzionatu behar izateko, eta horrek benetan seriozki hipotekatuko luke telebista horien bideragarritasuna. Eta azkenik, hori nahikoa ez balitz bezala, TVEren Zentru Erregionalek har dezakete TVEren bulkada bat, emandegi autonomikoei konkurrentzia egingo dieten zentru bilaka daitezten. Bistan da guzti horren azpian, Estatu espainolean, telebistaren zerbitzu publikoko kanal desberdinen zeregina bateratuko lukeen komunikazio koherente eta errealitate politiko, soz-ial eta kulturalari egokituriko baten politika-falta dagoela.

2.2. TVEren produkzioa eta deszentralizazioa

Ikuspuntu teoriko batetik begiratuta, TVEren produkzio-sistema, «polizentrikoa» izan da zalantzarik gabe. Madrileko instalazioez gainera, Barcelona eta Kanarietako Produkzio- eta Transmisio-Zentruak ere hortxe egon dira. Har dezagun, adibide gisa, katalanaren kasua, hau, gainera, kanariarra baino ahalmen handiagoko zentrua da eta.

TVEren hasieretan, Barcelonako Miramarko zentruak nahikoa garrantzi handia izan zuen. Eman zen halako oreka bat ere han egiten ziren programen eta La Habanako Pasealekuan, Madrilen, egiten zirenen artean.

1962an, hondoko teloi bezala «Garapeneko Plana» eta Informazio eta Turismoko Ministrari bezala Fraga Iribarne zituela, TVEren garapenik inportanteena eman zen: 2.000 km-ko lotura-sarea edukitzetik 9.000koa edukitzera pasa zen, 7 emisore edukitzetik 21 edukitzera VHFan, UHF bidezko transmisioak sortu ziren eta 1964eko uztailaren 18an TVEren instalazio berriak inauguratu Prado del Rey-n. Une horretatik aurrera, Kataluniako zentruaren garrantzia marginala izatera pasa zen eta bere baliabide teknikoak, soberakin modukoak, Madrilekoen konparazioan. Ikus ditzagun datu batzu:

a) *Programen produkzioan* (Barcelonan egindako programak), TVEren lehen edo bigarren katean emateko, esan daiteke, 1977 arte ez zela antzerki-programa bat bakarrik ere egon (urte horretan «Salome» egin zen, Nuria Espert-ek interpretatua). Urte horretan bertan Kataluniako produkzioak TVEren emankizun estataletara egiten duen ekarpena 286 ordukoa da (% 4,7 bat). 1980an zifra hori zerbait altuxeagoa da: produkzioaren ia % 7 TVEren emankizun estataletarako.

b) Miramar-ko Zentrutik TVEren bi kateen multzorako *programagintzan*, 1975eko urtarrilean, guztira emandako 434 ordu eta 13 minututatik, 424 ordu eta 55 minutu eman zituzten Madriletik, eta 0 ordu eta 56 minutu besterik ez Barcelonatik. 1977ko urtarrilean, 493 ordu eta 36 minutuko emanalditik, 0 ordu eta 41 minutu izan ziren Barcelonatik emanak. 1980an portzentaia Barcelonaren aldekoena izan zen hilabetean (Abuztuan), guztira emandako 446 ordu eta 38 minututatik, 5 ordu eta 9 minutu bakarrik zegozkion Barcelonari.

c) *Baliabide teknikoetan*, ikaragarria da desberdintasuna. Bada- go txosten bat RTVEren zuzendaritzak 1978an ordurarteko bere

ohituraren kontra egina eta desberdintasunak xehekatzen dituen. Artikulu hau datu teknikoetan ez luzatzearren, zera esango dugu bakarrik: data horretan Madrilek 4 Estudio zeuzkala koloretan produzitzeko prestatuak, Barcelonak bat bakarra zeukan bitartean, eta hau bi kamerarekin.

d) *Baliabide finantzarioei* dagokienez, berriz, ongi aski argitzen digu Finantzeta Ministerioak 1978-79an egindako RTVEren kontuen eta gastuen ikuskaritza famatuaren konklusio batek. Txosten horrek dioenez, «desberdintasun sumingarri» bat dago Madrilen eta Barcelonaren artean, eta zera gaineratzen du, Prado del Rey-n «altzari garestiak, koloretako telebistak, irrati-aparatuak eta prentsa ugaria dagoen bitartean... Barcelonan aulki zaharkituak, pertsonak baino aulki gutxiago eta idazmakinak erosteko aurrekontu-fondorik ez dutelako akura hartuak»²⁶.

Aparteko kapitulu bat merezi dute soilik Katalunia-Balearetako zirkuitura destinaturiko produkzioak eta emankizunek. Programa horiek, halako denbora batez emandako «Miramar» informatiboa izan ezik, katalanez eginak zeuden. 1977 arte, emankizun horietarako produzitutako ordu-kopurua eskasa izan zen, eta data horretatik aurrera astean 17 bat orduz ematean finkatu zen.

Baina ez da hor bukatzen kontu guztia, zeren eta orduen kopurua txikia baldin bada, emankizun horiek entzulego eskasa egoten den orduetan ematen bait dira. RTVE beraren Entzulego-Ikerketako Kabinetearen inkesta baten arabera, eguerdiko emankizun-orduetan (13,30etatik 14,30etara) gizonen % 27,3 bakarrik aurkitzen dira etxean; emakumeen aldetik, berriz, etxean dauden portzentaia % 71,6koa da, baina % 58,8 etxeko lanak egiten aurkitzen dira. Arratsaldeko orduetan (17,15etatik aurrera) gizonen % 13k eta emakumeen % 19k bakarrik aitortzen zuten ikusten zutela telebista. Gaueko emankizunei dagokienez, hauek bigarren katetik egiten ziren, eta errepikagailuen sareak ez zituen estaltzen Katalunia eta Balearetako hainbat zonalde.

Beste aldetik, Katalunia-Balearetako zirkuituaren emankizunak Prado del Rey-ren eritziz «lehentasuna» zutenekin batera gertatzen zirenean, kendu egiten ziren haiek. Hor doa datu bezala 1980an Kataluniako Parlamenturako hauteskunde-kanpainaren hasieran gertatua: aste oso batean kendu egin ziren arratsaldeko emankizun guztiak, Neguko Joko Olinpikoen erretransmisioekin batera gertatzen zirelako aitzakiarekin.

Eta menpetasunezko panorama guzti hori osatzeko, aipa genitzake bai RTVEko zuzendariak, bai botere politikoek programa

katalanetan egin zituzten esku-sartzeak. Horrela, 1975ean «Personatges» programatik kanpora bota zuten Montserrat Roig. Urte horretan bertan, Fraga Iribarne *sine die* suspendituta utzi zuen Raimon abeslariaren programa bat. 1980ko maiatzean, RTVEko zuzendariek, kendu egin zituzten Kataluniako Parlamentuari buruzko programa batetik Pau Casals-ek Nazio Batuen Batzarrearen aurrean Kataluniaren nortasun nazionala baieztatuz agertzen ziren irudiak.

Guzti horren aurrean, amai dezakegu esanez, hainbat Produktzio-Zentru edukitzeak ez duela esan nahi izan benetako deszentralizazio bat, «polizentrisimo» horrek ez duela ekarri berarekin errealtate kultural eta sozial desberdinetan oinarrituz burura zezakeen produktzio bat, eta ezta teknikoki era deszentralizatu batean egin zitekeen produktzio bat ere.

2.3. Zentru Erregionalak

1971ko maiatzetik aurrera Bilbo, Oviedo, Santiago de Compostela, Valencia eta Sevillako Zentru Erregionalak inauguratu ziren eta orobat Madriletik Gaztelarako emankizunak ere. Zentru Erregionalek hauek bete izan duten paperaren aurrean, ezin hitz egin daiteke telebista deszentralizatu batez.

a) *Beren sorpenak arrazoi teknikoek erantzuten die, eta ez deszentralizatzaileei.* Ordurarte korrespontsalak edukitzen zituzten probintzia guztietan, berriak filmatu eta Madrilera bidal zituzten, han errebelatuak, muntatuak, etab. izateko. Horrela, bada, berri «erregionalek» izugarritzko atzerapenak izaten zituzten. Eta Zentru Erregionalen sorpena, hain zuzen, berri horiekin berehalaxe kontatzera zuzendua zegoen, TVEren mikroondazko lotura-sarearen bidez bidaliz. Horren froga bat dugu, 1974eko urria arte, horixe izan zela aipatu Zentruen egiteko bakarra. Beste froga bat, berriz, zera litzateke: zeukaten ekipamendu teknikoak, informazio-lan horixe betetzeko bakarrik balio zuela. Azkenik, konstata daiteke Zentru Erregionalek bakoitzari zegokiokoen emankizun-estaldurak benetan zerikusi gutxi zuela erregio, nazionalitate edo komunitate linguistikoekin; aitzitik baizik, lehendik zeuden emangailu eta loturen egitura teknikoaren funtzioan egin zela; eta, horrela, Bilboko Zentruak, bere estalduran, Hego Euskal Herriko lau probintziak, Santander, Logroño eta Burgosko iparraldea hartzen zituen.

b) *Beren baliabide teknikoak, gizatarrak eta finantzarioak, eskasak baino areago miseriazkoak izan dira.* Bilboko Zentruak, bere instalazio guztiekin, 80 metro karratu betetzen zituen (Prado del Rey-ko Estudio 1 zk.koak berak bakarrik 875 metro karratu okupatzen zituen), 10 pertsonarekin kontaktzen zuen lanean eta bi kamera elektroniko bakarrik zeuzkan. Baina sortu eta handik 7 urtetara, 1978an, Zentru Erregional guztietako baliabide tekniko guztiek beren multzoan (RTVEren aipatu txosten horretan jasotzen den bezala) honako akats hauek zituzten, besteren artean: ez zegoen bat bakarrik ere koloretako telebistarako ekipatua, ez zuen bat bakarrik ere programak egiteko ahalmenik (informazioetakoak, oso dokumental sinpleak eta zuzeneko elkarrizketak izan ezik), eta soilik 5 kamera-unitate higikorrekini kontaktzen zuten (bat bakarria Zentru bakoitzeko).

c) *Horregatik, bada, produzitzeko baliabide-falta guzti horrekin, beren emanaldiak oso txikiak izaten dira eta informatibo bat eta magazin bat edo orduerdiko programa kultural batez eratuak.* Lehenago ere esan den bezala, emankizun hauek ez ziren hasi ere egin 1974erarte. 1976an, TVEko lehen kateak guztira emandako 3.734 ordu eta 34 minutuetatik eta bigarrenak emandako 1.614 ordu eta 3 minutuetatik, Sevillako 96 ordu eta 30 minututako denboraldiaren eta Oviédoko 124 ordutakoaren artean dabil emankizun erregionalen iraupena. Oraindik gaur bertan ere, ordu bat bakkarrera mugatzen da bere programazioa, eta oso entzulego eskasa duen uneetara, gainera.

d) *Berriak telediarrietara bidaltzeak ere atzerapen-prozesu bat jasan du, nahiz eta horixe izan beren zeregin funtsezkoena.* Eta hau bereziki esanguratsua da 1974az geroztik, larunbatetako emankizun erregionalak programazio nazionalen ezabatzean. Bilboko Zentruak berak bakarrik 1.200 bat berri bidali zituen urtean, 1972 eta 1973 artean. 1977an, ordea, TVEk ezabatu egiten ditu emankizun horiek, Madriletiko programazioa zerbitzeko; urte horretan bertan Zentru Erregionalen instalazioak ixteko dekretua ematen da, arratsalde guztietan, eta orobat larunbat eta igandean ere. *El País* egunkariak 1982ko otsailaren 25etik martxoaren 3ra bitartean emandako telediarrioei buruz argitara zuen estudio baten arabera, guztira emandako 1.169 berrietatik 84 bakarrik (% 7,2) ziren Zentru Erregionaletatik hartuak, eta hori egun haietan berrietako hamaika funtzionatzen zeudela.

e) *Informazio erregionalak emankizun estataletan duten partaidetza kirol-programetan bakarrik da garrantzizkoa.* Horixe da RTVEren zuzendaritzak berak egiten zuen balantzea hainbat bider

errepikatu dugun 1978ko txostenean: «Probintzia edo erregioetako berriaren presentzia programa nazionalerako kopuru handi batean nabari da, kiroleko «Sobre el terreno» edo «Estudio Estadio» programetan bereziki, non beren edukinaren zatirik handiena gertatzen bait dira».

f) *Bertako hizkuntzen erabilera Bilbo, Santiago de Compostela edo Valencia bezalako Zentruetako emankizunetan, ia hutsaren hurrengo da.* Bilbokoaren kasuan gertakari txiki bat besterik ez: 1975eko abenduaren 12an programa-sail bat euskaraz ematea erabaki zen, orduerdiko iraupeneko bakoitza, «Euskalerrria» titulua- ren pean. 1977ko abendutik aurrera ez zen gehiago eman.

2.4. Autonomien Estatuko legeria deszentralizatzailea

Telebistari buruz indarrean dagoen legeria, honako dokumentu hauetan jasotzen da funtsean: Konstituzioan, Gortek 1978ko urriaren 31n onartutakoan; Autonomi Estatutuetan, lege organiko-koen izaerarekin ezarriak direnez gero; 1980ko urtarrilaren 10eko Legeak promulgatutako Irrati eta Telebistaren Estatutuan; 1983ko abenduaren 26an onartutako Hirugarren Kanalaren Legean eta Komunitate Autonomoetako Parlamentuek elaboratutako legeetan, bereziki Kataluniako TVren hirugarren kanala eta Euskal Irrati-Telebista Ente Publikoa sortzeko 1982ko maiatzaren 20ko Legea aipatuko ditugu.

a) Konstituzioak bi bide ezarri zituen Autonomiara iristeko eta Komunitate desberdinen kompetentziak finkatzeko: 151. artikulua-rena, Kataluniak, Euskal Herriak, Galiziak eta Andaluziak aukeratu, eta 143. artikulua-rena, gainerako komunitateek hartu zuten. Desberdintasun horrexek markatzen ditu, baita, kasu bateko eta besteko kompetentzia desberdinak ere telebista autonomikoak martxan jartzeari dagokionez²⁷.

Printzipioz, Konstituzioak, arlo honetan, prentsa, irradi eta telebistako oinarritzko arauak finkatzeko ahalmena bakarrik gordetzen du Estatuarentzat, arau horren legezko garapena eta burutzapena Komunitate Autonomoen eskuetan utziz. Alabaina, beren Autonomiara 143. artikulua-ren bidetik iritsi ziren Komunitateek har ditzaketen kompetentzien artean Konstituzioan ez da jasotzen inolako erreferentziarik komunikabideei buruz; horregatik, Komunitate hauek konstituzionalki markaturiko bost urteak itxaron behar zituzten kompetentzia berriak lortzeko, edo erdiets zitzaizkien kompetentzia berriak lehenago, gai honetan, baldin eta Irrati eta

Telebistaren Estatutuak horretarako posibilitaterik ematen bazuen eta geroagoko beste lege batek posibilitate horiek xedatzeko bideirik ematen bazuen.

Aldiz, ez zegoen horrelako baldintzarik 151. artikulua araberako Autonomientzat. Bakoitzaren Autonomi Estatutuak hala xedatuz gero, lau Komunitate horiek har zezaketen beren gain Estatutuak Telebistari buruz emandako oinarritzko arauak garatu eta burutzeko ardura.

b) Alabaina, diferentzia nabari bat dago lau Komunitate hauen *Autonomi Estatutuen* barruan. Horiek guztietan, euskaldunean ezik, konpetentzia horiek Irrati eta Telebistaren Estatutuak erabakitakoaren arabera egikaritutako direla seinelatzen da. Gernikako Estatutuan, aldiz, esplizituki jasotzen da Komunitateak «bere telebista propioa erregulatu, sortu eta mantentzeko» eskubidea, eta Estatutu guztian zehar ez dago inolako erreferentziarik, hori Irrati eta Telebistaren Estatutuak finkatuko dituen arauen arabera egin beharko dela dioenik. Legezko oinarri honetan funtsatuz (eta Gernikako Estatutua bezalako Lege Organiko bat Irrati eta Telebistarena bezalako Lege Arrunt bat baino gorago dagoela argumentatuz), «laugarren kanala», ETB, sortu zen, bere titularitatea Komunitatean bertan duena. Ahalmen horretaz gainera, Gernikako Estatutuak jasotzen du titularitate estatala izango lukeen kanal berriren bat erabiltzeko posibilitatea, baldin eta Estatutuak kontzesio-erregimenean Komunitate Autonomoari ematen badio. Oinarri honetantxe funtsatzen da Euskal Komunitate Autonomoak, ETBz aparte, titularitate estataleko hirugarren kanal bat gestionatzeko duen ahalbidea, bere erakunde-eremuan, gainerako Autonomiek bezala.

c) *Irrati eta Telebistaren Estatutua* da, beraz, telebista publikoaren deszentralizazio guztia eraendu beharko duena, Euskal Herrian «laugarren kanala» martxan jartzearen salbuespenarekin. Legearen izen berarekin bataiatu duen liburuan Gorostiaga profesoreak dioskunez, Estatutuak deskontzentrazioa eta deszentralizazioa eragiten ditu aldi berean. Formula horietako lehenak esan nahi du, lehendik konpetentzia zuenak (RTVEk) mantendu egiten duela, baina bere hierarkiaren menpean dagoen beheragoko lurralde-organo batengan ahalmen erabakiorrak iraunkorki uzteko bidea ezartzen du. Kontzeptu honetan sartuko lirateke Estatutuan aurrikusten diren RTVEren lurralde-ordezkariek sortzea bezalako elementuak. «Deszentralizazio» kontzeptua, Gorostiaga profesorearen formularen arabera, Gobernuak hirugarren kanalaren gestioa Komunitate Autonomoari ematea aurrikusten duen Estatutuko po-

sibilitateari atxekiko litzaioke. Izan ere, Estatutuak aurrakusten bait du «titulartasun estataleko telebista-kanal bat Komunitate Autonomo bakoitzaren lurralde-eremurako eta honen gestiopean ipintzeko posibilitatea, behin Gorte Orokorren Legeak aurretiazko baimena eman ondoren» eta martxan jartzea bera TVEren lehen eta bigarren kateen estaldura tekniko aurretiaz «Espainiako lurralde guztira» hedatua egotera baldintzatua dago (kontu egin behar da, data horretan aipatu lurraldearen ia % 40 batek ez zuela oraindik telebistako bigarren katearen seinalerik hartzen, beharrezko lotura-sarerik ez zeukalako)²⁸.

d) Hirugarren kanalak Autonomietan martxan jartzeko era erregulatzen duen Gorteen Lege horrek 4 urte itxaron behar izan du onartua izateko, eta hortik atera daiteke zenbaterainoko borondatea dagoen telebistaren arazo honetan gauzak deszentralizatzen. *Hirugarren Kanalaren Legea* dugu. Lege honek Gobernuari baimena ematen dio titulartasun estataleko hirugarren telebista-kanal bat funtzionamenduan ipintzeko eta Komunitate Autonomo desberdinei kontzesio-erregimenean emateko behar dena xeda dezan. Estatua izango da Komunitate bakoitzari hedapeneko sarearen azpiegitura (emangailuak, loturak eta errepikagailuak) emango diona, eta kanon bat kobratuko du horiek erabiltzeagatik.

Legeak, beste aldetik, 6 hilabeteko epearen barruan «Estaladura-ko Plan Nazional» bat aurkeztera obligatzen du Gobernuari.

Hirugarren kanalen iharduerari buruzko arau orokorrak, teoriakoki TVEn agintzen duten oinarritzko arauen antzekoak dira: objektibotasuna, egiazkotasuna, inpartzialtasuna, informazioen eta eritzien bereizkuntza, etab. Kontutan hartzen dute baita Komunitate bakoitzean dagoen «hizkuntz aniztasunarentzako errespetua» ere.

Programazioari dagokionez, grabazio, transmisio eta kalitateko arau teknikoak TVEn indarrean daudenetara lotzera behartzen dira hirugarren kanalak. Erregulatzen da, baita, kanal desberdinen arteko emankizunen loturak egiteko posibilitatea eta berrien nazioarteko zerbitzuak hartzeko eta emateko edo programak trukatzeko akordioak egiteko posibilitatea ere.

Baina, beste aldetik, garrantziko muga-sail bat ipintzen da: ezin hirugarren kanalek ezin eskura dezake eskusiban proiektzioa beste komunitateetan edo TVEn galeraziko lukeen programarik; programa bat eskuratzeko konkurrentzia baldin badago TVEren eta hirugarren kanal baten artean, honek eskuratu ahal izango du, baldin eta soilik Komunitateko hizkuntza propioan emateko bada

(hizkuntza propiorik ez duten Komunitateek, beraz, ez dute esku-bide hau); TVEk beretzat gordetzen du mundu guztiko kirol-lehiaketak zuzenean transmititzeko lehentasuna; hirugarren kanalek ezingo dute, ezta, «interes nazionaleko gertakarien transmisioa» esklusiban kontratatu.

Azkenik, argiro esplizitatu geratzen da hirugarren kanalen seinaleak uhinen bidez bakarrik egin daitezkeela eta «esklusiboki RTVEri erreserbatuak geratzen direla, espainol lurralde osorako, kable, satellite edo beste edozein hedapen-prozedura bidezko emisio- eta transmisio-sistemak».

2.5. Definizio-falta eta argi-ilunak Telebista Autonomikoan

Hirugarren Kanala erregulatzen duen Legeak ez du ematen, gure ustez, telebista autonomikoaren eredu baten eta bere funtzionamenduaren definizio argi bat. Badaude datu batzu, kontutan hartzea merezi dutenak:

a) Badago, hirugarren kanalen arau erregulatzaila hauetatik kanpora, laugarren kate bezala, geratzen den telebista autonomiko bat: ETB. Eta telebista katalana formalki Lege horren esparruan inskribatua geratzen bada, kontua da bere funtzionamendu praktikoa lege horretatik kanpora eramaten ari dela, eta hain kanpora, non Zaragozan 1984eko maiatzaren lehen egunetan egin ziren «Telebista Autonomikoari buruzko I. Ihardunaldietan», TV3-ko ordezkariak, Enric Canals-ek, bere zalantzak agertzen bait zituen «gu hirugarren kanalaren babesean jarri ote garen ala jadanik laugarrenean gauden».

b) Oraindik definitzeko dago zer gertatuko den TVEren Zentru Erregionalekin, Telebista Autonomikoak funtzionamenduan sartzen direnean. Bidegabekeria bat izango litzatekeela ematen du estaldura autonomiko edo erregionaleko emankizun bikoitzak mantentzea. Areago oraindik, kontutan hartzen baldin bada telebistako zerbitzu bat muntatzeak oso garesti jotzen dela, eta beren titulartasuna Estatuari eta beren gestioa Estatu horren beraren Erakunde publikoei —zeren eta Erakunde Autonomikoak ere Estatu bait dira— dagozkien hirugarren kanalez hitz egiten ari garena pentsatzen baldin bada, TVEren gaur egungo Zentru Erregionalen baliabide teknikoak eta gizatarrak telebista autonomikoak martxan jartzeko oinarri izatera pasatzea izango litzatekeela ematen du bidezkoena. Ez bide dirudi, ordea, horrelakorik gertatuko denik, eta

bai, TVEk bere Zer.tru Erregionalei «aurretiaz iragarritako konkurrentzia»ren papera jokarazi nahi diela, etorkizuneko telebista autonomikoen kontra.

c) Gisa horretako baldintzetan, Telebista Autonomikoen kostuak bihur daitezke benetako botila-mutur martxan jartzeko go-go luken Komunitateentzat. Andaluziako Juntaren aurrekontuetan (bere Telebistako projektua ixtea erabaki aurretik) 750 milioi pezeta asignatu ziren hasierako lanen kontzeptuan bakarrik. Aipatu Telebista Autonomikoei buruzko I. Ihardunaldietan irakurritako txosten batean Madrileko Komunitate Autonomoaren Telebistarako ebaluatutako kostuak 1.795 milioi pezetakoak ziren lehen fasean (lehen sei hilabeteetarako) eta 2.500 eta 3.000 milioi bitartekoak bigarren faserako (hurrengo sei hilabeteetarako), guzti hori 1984eko apirileko pezetetan eta kostu horietan sartu gabe plantilaren gastuak, zeina lehen fasean 258 pertsonakoa eta bigarrenean 348koa izango zela pentsatzen bait zen. Kontzeptu honetan aurrikusitako gastuak sartzen baldin baditugu eta eransten baldin badizkiegu ustiapeneko beste hainbat gastu (ordezko piezak, kontserbazioa eta zerbitzuak, produkzio propioa eta besterena, bikoizketa, telefonoa eta telexa...), soilik hasierako fasearen eta lehenaren artean beste 2.660 milioi gehitu beharko liriateke. Oraindik ere badaude beste partida gehiago kostuei eransteko, baina amortizazioetarako inbertsioek bakarrik 156 eta 183 milioi bitarteko kopurua suposatuko dute urte bakoitzerako.

d) Nondiko sarrerekin aurpegi eman diezaiekete TB autonomikoek tamaina horietako zifrei? Erantzuna, beti-beti, bera izan ohi da: publizitateko sarrerekin. Madrileko biharko telebistaren adibidearekin (TM3-rekin) jarraituz, publizitatearengatik sartuko diren kopuruak 2.000 eta 6.000 milioi pezetatan estimatzen dira lehen faserako. Benetan harritzeko moduan ematen du atentzia bi zifra horien arteko diferentziak, eta horrek pentsarazten digu aldagaririk garrantzitsuenak (entzulego erakargarria eta iragarleen jarrera) guzti aurrikusi direla edo zail gertatzen dela ebaluatzea erizpide fidagarriekin. Telebista katalanak (TV3-k) asko gehitu ditu publizitateagatik sarrerak eta aurtengo urte honetan, kontzeptu honengatik, 3.300 milioitaraino iristea aurrikusten du; baina, aldi berean, bere aurrekontua 7.200 milioikoa da, eta ondorioz gertatzen den ia 4.000 milioiko defizitak Generalitat-aren aurrekontuen kargura estalia izan beharko du. ETBren kasuan, Parlamentuak urtealdi honetarako onartu dituen aurrekontuen arabera, ia 3.000 milioiko zifra jasotzen da, eta oraindik oso eskasak dira publizitateagatik jasotzea aurrikusten diren sarrerak²⁹.

Kataluniako TV3-k eta Madrileko Komunitate Autonomoko biharko TVk abantailak baldin badituzte ere ETBren aldean publizitatearen kontzeptuan kobratzeko orduan, entzuleria handiago batentzat emango dutelako (eta, beraz, publizitateko spoten paseko prezioa ere handiagoa izango delako), gainerako Komunitate gehienek izan ditzakete gurearen antzeko edo okerragoko egoerak, kontutan edukita ere Euskal Telebistaren entzulegoan euskara erabiltzeak ondorio murrizkorrak suposatzen dituela. Gainera, Komunitate hauen Aurrekontu Orokorrak Euskal Herrikoarenak baino txikiagoak dira ezpairik gabe.

e) Telebista Autonomikoen garapenerako zailtasunei buruz apuntatzen ditugun faktore guzti hauei, oso garrantzi handia duen beste bat erantsi beharko zaie: telebista pribatuak. Telebista pribatuak funtzionamenduan sartzen direnean, bi fenomeno elkar-erlazionatu gertatuko dira: entzulegoaren zati garrantzitsu bat telebista hauetarantz desplazatuko dela, eta, ondorioz, publizitatearen gero eta parte handiago bat telebista publikoa abandonatu eta pribaturantz zuzenduko dela. Horixe izan da behintzat Europako esperientzia. 70eko urteen hondarretarako, BBCren bi kanalen entzuleria % 50 batera jaitsi zen; finantz baliabideen kapituluan, berriz, erabiltzaileen aparatuen kanon edo lizentziarengatiko sarre-
rak (horixe da eta BBCren sarrera-iturria) % 47koak izan ziren 1978an (287 milioi libera esterlina), baina publizitateagatiko sarre-
rak (telebista pribatuen sarrera-iturria) 400 milioi liberataraino iritsi ziren. Italian, non 1976az geroztik ehundaka telebista pribatu agertzen ari bait dira, soilik 6 kate garrantzitsuenen entzuleria 30.781.000 pertsonataraino iristen zen 1981ean eta publizitateagatiko sarrerak, berriz, 202,3 bilioi lirataraino. Horien aurrean, telebista publikoak, 46.110.000 pertsonako entzuleria zuen, 216 bilioi lirako sarrerekin. Eta ordutik hona ere telebista pribatuen aldera okertuz jarraitu du balantzak, nola entzulegoari dagokionean hala publizitatearen atzematean.

f) Punturik ilunenetako bat, telebista autonomikoen programazio-motarena da. Horren definizioa, norabide kontrajarrietarantz erakarriko duten faktore desberdinen menpean egongo da: informazio, formazio eta kulturako alternatiba bat eskaini beharra TVE eta telebista pribatuen aurrean; behar hainbateko entzulego-kotak lortu beharra; beren programak egiteko ahalmen mugatuei ahal den zuku guztia atera beharra; nazioarteko merkatuan programak erosi beharra programazio-kostuak merkatzeko, etab.

Programazio alternatibo batek hainbat lan-linea osagarri erantzun beharko lieke: TVE ukitzen ez duten edo gaizki ukitzen du-

ten eta, hala ere, telebistaren zerbitzu publiko bezalako eginkizunarekin erlazionatuak dauden emankizun-motei bideak ireki (telehezkuntza, tele-osaluna, etab.); TVErekiko benetako konkurrentziatzko linea bat sustatu informazioko programetan (ETB eta, batez ere, TV3 maila oso estimagarriak lortzen ari dira arlo honetan); guzti hori komunitate bakoitzeko problemak jaso eta islada ditzaketan erreportaia, kultur bilera, eztabaida, etab.ekin osatu, eta, guzti horren barruan, telebistaren bidez, komunitate horietako bakoitzean gizartearen aldaketan funtzio dinamiko bat betetzen duten taldeei telebistaren bidez adierazteko aukerak emanez (ez nahastu, beraz, telebistara iristeko posibilitatea Parlamentuko ordezkartza-mailarekin), etab.

Telebista Autonomikoak baliagarriak izango badira, ordea, behar hainbateko entzuleri maila bat behar da nahitaez. Eta entzuleri maila hori beharrezkoa da, baita, telebista horien bizitza ekonomikorako ere, zeren eta ezin bait daiteke pentsatu ere egin horiek publizitatea konkistatu gabe mantendu ahal izatea. Horregatik, bada, oreka-punturik zailenetako bat, hain zuzen, programazio horretan entretenimendu eta fikzioaren tematikak hartzen duen pisuan egongo da. Programazio-mota honetako parte bat ere soilik arrazoi ekonomikoengatik eta entzuleria konkistatzeagatik bakarrik erosi ahal izango da.

Telebista autonomiko hauen neurriek ez dute biderik ematen programen produkzioan teknika konkurrigarri baten estaldurarekin kontatu ahal izateko. Beste aldetik, horrek suposatuko litzuzkeen kostuak gehiegizkoak izango lirateke beren entzuleria muga-tuen konparazioan. Fikzio eta entretenimenduko programen produkzioa agertzen da, beraz, produkzio-ahalmen mugatu horiei ahalik eta zukurik handiena kentzeko biderik onena bezala. Baina oraindainokoa ez du ezerk iradokitzen telebista autonomiko desberdinen artean batera produzitzen hasteko projekturik, aitzitik baizik, bakoitza bere programen produkzio-zentru propioa gartzen ari da.

Hirugarren Kanala erregulatzen duen Legea ez da batere zehatza programazio autonomiko motari buruz. Baina oso zehatza da beste aldetik Lege hori hirugarren kanalen programazioa negatiboki baldintzatuko duen muga-sail batean, eta batez ere «hizkuntza propio eta diferentziatu» bat ez duten kanaletan: programak «esklusiban» erosteko debekua, RTVEren presentziarekin kontatuko duen Batzorde Koordinatzaile baten kontrola edozein programa erosterakoan, programak erosteko orduan TVEren eta telebista autonomiko baten artean konkurrentzia dagoenean TVEren esku-

bide-lehentasuna, TVEren eskubide-lehentasuna nazioarte mailako kirol-ospakizunak zuzenean erretransmititzeko orduan, interes nazionalako gertakariak eskusiban erretransmititzeko debekua.

g) Azkenik, zera esan behar da: Estatu espainolean ez dagoela oraindik komunikazio-politika zertxobait taxuzkorik. Ez dago arautegirik gai ardatzei buruz (adierazpen-askatasuneko legea, sekretu profesionala, kontzientzi klausula, Konstituzioko 20. artikulua erabazpen garapena, talde sozial eta politikoen baliabideen kontrol parlamentarioa eta berorietarako irispidea...) eta Enrique Bustamante-k Alfoz aldizkariaren 11. zk.an seinalatzen duen bezala, «arautegi-falta hori komunikazio-politika koherente ororen ausentziaren gainetik dago eta berorretan babesten da».

Eta telebistari dagokionez, askoz ere nabariagoa da inkoherentzia hori. Hirugarren Kanalaren Legea egin da, autonomien eta komunikazioaren arteko erlazioa definitu gabe eta, batez ere, TVEren beraren eginkizun, programazio, etab.en birkokapenari beti nola edo hala ihes egin nahian, politikoki garai bateko Estatu zentralista gaitu uste duen erregimen batean. Zeren eta arazo honen gakoan, hain zuzen, komunikazioaz eta autonomiez hitz egitea hirugarren kanalarri bakarrik erreferitza ez izatean bait datza, baizik eta TVEren eta lehen bi kanalen paperari bestelako dimentsio bat ematera sartzean eta bere «zerbitzu publiko»ko funtzio teorikoa deszentralizazioarekin lotzera sartzean.

Alfoz aldizkariaren aipatu zenbakian, Antonio López, TVEko zuzendari izanak —83ko irailean dimititu egin bait zuen RTVEko zuzendari nagusi Jose M.^o Calviñok ezarritako planifikazioarekin ados ez zegoelako—, zera idazten zuen: «telebista, bere egiturari, gizarteak jadanik behar ez duenaren azken mostra bihurtzen da sistematikoki, zeren eta gaitu bait dauka, bere presioekin, telebistan isladatzen den egoera hori». «Trantsizio demokratikoa»ren eta UCDe lehen gobernuaren garaian, TVEk apenas jasan zuen aldaketa serioarik bere funtsezko elementuetan; orduan Parlamentuan gehiengoan aurkitzen zen indarrarentzat axola handiagoa zuen baliabide horren kontrol eta probetxamendu politikoak, berori errealitate sozio-politiko berrira egokitzeak baino. Urte oso bat eta hiru hilabete behar izan ziren Irrati eta Telebistaren Estatu-tua aurkeztu eta onartzeko eta lau urte gehiago Hirugarren Kanalaren Lege erregulatzaile baterako. Gainera, telebista gizartera egokitzeak —ustez aipatu Estatutuan jasotzen den bezala—, ez zuen TVEren programazioko erizpideetan eta ezta egiturari eta funtzionalitatean ere Estatuaren antolatamendu autonomikora egoki zitekeen behar adinako aldaketarik aurkitu.

1981eko uztailaren 28an, TVEren «Programazioko oinarriko printzipioak» argitara eman ziren. Berorietan, ordea, konstituzionalki onartua zegoen autonomi desberdintasunari erantzuteko kezka bat isladatu ordez, TVEk «batasun nazionaleko sentimenduak sendotzen laguntzeko» eginkizunean duen funtsezko papera azpimarratzen dute Printzipio horiek, zeren eta «ezin bait daiteke eztabaidan jarri ere gure gizartea nazio-identitateko krisialdi bat pasatzen ari dela». Printzipio horietan Kulturari ematen zaion tratamendua benetan argigarri gertatzen da. RTVEko Estatutuaren arabera, komunikabide hauek kultura espainola eta bere nazionalitate eta erregioena hedatzeko funtsezko tresna bat direla gogoratzen da hasteko. Baina, hortik aurrera, Printzipioetan ez da aipamen bat bakarrik ere egiten nazionalitate eta erregio horien kulturari buruz. «Kultur programazioko sektore espezifiko»ei dagokien apartatuan bertan ere —non kontutan hartzen bait dira musika arina eta Arte Ederrak—, nazionalitateen eta erregioen kulturek ez dute aipamenik txikiena ere merezi.

Oraindik gaur egun ere egiteko dago debate publiko eta argi bat, komunikabide honi atxeki ohi zaion «zerbitzu publiko»ko kontzeptu horren birdefinizio praktikoko bati buruz. Badaude, noski, horri buruzko eritzi publiko batzu, baina eraldaketa praktikoaerantz kanaliza ditzakeenak edo ditzaketanak (Erakundeak, Gobernuak, RTVE bera) iragazkaitzak zaizkie eritzi horiei eta badirudi berak direla, gainera, interes gutxiena dutenak debate publiko hori planteatzeko. Ikus ditzagun adibide batzu.

Antonio López, TVEko zuzendari ohiak zera planteatzen du aipatu artikuluan proposamen gisa: «bigarren kateak dedika dezake bere programazioaren parte bat, Estatutuan ezarritako lurralde-kontrolekin, Autonomia desberdinen kultura diferenteak Estatutik bertatik atenditzera». Horrela, haren eritzian, zera geratuko litzateke Hirugarren Kanalaren helburu bezala: «interes lokalaren ikuspuntua aplikatzea, hedatzera dedikatzen diren fenomeno kultural, formatibo, informatibo edo ikuskizun soil direnei». Eta guzti hori osatu egingo litzateke telebistaren zerbitzu publikoko eredu Udal-Autonomiara ere doituz, «kable bidezko telebista udal-kapitalaz eta azpiegitura teknikoaren instalazio eta ustiapeneko organismoen (Telefonika, TVE eta besteen) kapitalaz osaturiko elkarte mistoei esleituz». Egon daiteke proposamen honen alde edo kontra, kontu eginik gainera baduela bere interesa norengandik datorren jakinda; baina nolana ere azpimarratu behar dugu behin berriro, oinarriko problema-mota hauek, komunikazioari buruzko politika batean, ez direla definituak izan eta ez bide diru-

diela hala izango direnik ere. Gogora dezagun, bestalde, Hirugarren Kanalaren Legeak eskusiban RTVErentzat erreserbatzen dituela «lurralde espainol guztian kablez, satelitez edo beste edozein hedapen-prozeduraz emateko edo transmititzeko sistemak».

Esan da aurreko lerroetan ere zer-nolako koherentzi falta suposatzen duen Zentru Erregionalen programazioa Hirugarren Kanalaren alternatiba bezala garatu nahi izateak. Baina hauei berauei buruz ere ageri dira beste inkoherentzia batzu. Andaluziako Telebistaren projektua erretiratzean zerikusi handia izan zuen, noski, kostu ekonomikoen arazoak; baina ez zen hori izan arrazoi bakarra. Jarrera-aldaketa, hain prezeski, Rafael Escuredo Andaluziako Juntako presidente zenari Partidu Sozialistatik dimitierazi zitzaionean sortu zen, zeren eta ordurarteko eztabaidagaietako bat Andaluziako Telebista bait zen, hain zuzen ere. Behin eta berriro aipatu ditugun Telebista Autonomikoari buruzko I. Ihardunaldietan, honela zioen José Ramón Pérez Ornia jaunak: «erabaki hori [Andaluziako Telebistaren projektua erretiratzekoa] telebista pribatuen sustatzaileen aldetik abegi onez hartua izan zela kontutan eduki gabe —horrela publizitate-merkatu zabal baten horizontea garbitua ikusten bait zuten—, ezin da ezkutatu badaudela hor azpian beste arrazoi batzu, eta horien artean Nazioko Gobernuak etorkizunerako dituen projektuen posibilitatea, hirugarren kanalak berak martxan jartzekoa edota baita “loapizatze” prozesu batena ere, hizkuntza propiorik ez duten komunitate guztiéi erasango liekeelarik, telebista baten izateko arrazoi bakarra eta hutsa hizkuntza izango balitz bezala». Eta egiten du halako argitxo bat ere guzti honi buruz, Andaluziako Juntak F.M.ko irratietarako egin izan dituen hogeitamabi baimen-kontzesioetatik hogeitamar merkatal enpresen alde egin izanak.

Baina inkoherentziak eta zerbitzu publikoan oinarrituriko komunikazio-politika baten falta inon gerta badaitezke oraindik ere larriago, telebista pribatuen gaian gertatzen dira. Jadanik esplikatua dugu nola horiek liberalizatuz gero benetako eztanda bat sortuko litzatekeen telebista autonomikoen flotazio-linean eta nola areagotu egingo lukeen TVEren beraren programazio-erizpideetan publizitaterako entzulegoa bilatzeko joera. Badirudi, hala eta guztiz ere, argi berdea emango zaiola telebista pribatuari, batere baloratu gabe eta gizartean gaiari buruzko eztabaidarik ere piztu gabe. Telebista horren sustatzaileen aldetik, adierazpen-askatasunean oinarrituz eta eskubide konstituzionalak alegatuz errebindikatzen da berorien legalizazioa. Konstituzioaren letrak berak argumentu horien baliozkotasuna kuestionatu egiten duela esanez hasi behar da,

ordea. Honela dio 128.2. artikulua: «Lege bidez erreserbatu ahal izango zaizkio sektore publikoari funtsezko baliabide edo zerbitzuak, bereziki monopolio-kasuan». Telebista monopolio bat da eta funtsezko zerbitzu publiko bezala definitua dago. Arazoa, beraz, zera jakitean datza: Gobernuak eta Gorteek ahalmen hori egikaritzen duten, ala telebista pribatuari bide librea ematea hartzen duten erizpide politiko bezala. Telebistari buruz hitz egiterakoan adierazpen-askatasunaz hitz egiteak, talde sozial eta politiko guztiei baliabide horretarako irispideak segurtatzea adierazi beharko luke, baliabide hori (ez bakarrik programazioan, baita bere produkzio-egituran ere) Estatu espainolaren errealitate multinazionalera egokitzea, etab. Telebista pribatuek, ostera, zenbait mila milioi dituzten eta milioi horiek telebista komertzialaren negozio errentagarri honetan inbertitu nahi dituztenei bakarrik ematen diete adierazpen-askatasuna.

Faktore guzti hauek bateratuko dituen eta telebista gaur egungo errealitatera eta etorkizuneko erronka politiko eta teknologikoetara berregokituko duen komunikazio-politika bat falta da; telebistaren «zerbitzu publikoa» delako egiteko hori nazionalitateen eta erregioen izantzarekin erlazioanatu duena, kanalen arteko erlazioa birdefinituko duena, etab. Bestela, inkoherentzia hori kostu astun bat gertatuko da Hirugarren Kanalentzat edo Euskal Herriko Laugarren Kanalarentzat.

2.6. Euskal Telebista

1982ko abenduaren 31ko gauean, 24 orduetan, Televisión Vasca-Euskal Tebistak, bere emankizuna inauguratzen zuen Eusko Jaurlaritzako Lehendakari zen Karlos Garaikoetxearen urte-bukaerako hitzaldiarekin. 1983ko otsailaren 2tik aurrera eguneroko emankizunekin hasi zen, oraindik esperimentu gisara egiten bazen ere.

Euskal Parlamentuak, bere aldetik, 1982ko maiatzaren 20an, Euskal Irrati-Telebista Herri-Erakundeari sorrera ematen dion legea onartzen du. Lege honetan komunitate Autonomoa izendatzen da han aipatzen diren «irradi-telebistazko zerbitzuen jabetzadun bezala» (1. art.). Gestioari dagokionez, hiru elkarte publikoren bitartez egiten da:

- Radio Vitoria. Emandegi hau Eusko Jaurlaritzak Arabako Aurrezki-Kutxari erosi zion, 1981eko abenduaren 31n, 55 milioi pezetatan.
- Euskadi Irratia. Honen eraketa 1982ko uztailaren 19an eman zen argitara, Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkarian.
- Euskal Telebista, hau ere 1982ko uztailaren 19an eratua.

Gizarte-komunikabide hauen iharduera ere, legearen arabera, RTVEren oso antzeko printzipio orokorretan oinarrituko da: objektibotasuna, egiazkotasuna, informazioaren eta eritzieren arteko bananketa, etab. Azpimarratzekoa da hemen nola seinalatzzen den «euskal kultura eta hizkuntzaren sustapena, euskararen erabilerarako programazioko oinarrizko printzipioak ezarriz, Komunitate Autonomoan euskaraz ematen diren irrati-telebistazko emankizunen eskaintza globalaren mailan oreka baten beharra kontutan edukiz».

Bestalde, gainerako telebista autonomikoei buruz aztertu diren problemen zati handi bat aplika dakioke ETBri ere. Baina merezi luke bi arazo konkretutan gelditzeak.

a) *Programazio-mota*. ETBren gaur egungo programazio-motak behin-behineko izaera duela azpimarratuz hasi behar dugu. Miramongo Programa-Produktzio Zentrua funtzionamenduan sartzen ez den bitartean, erositako programekin mantendu beharko du ETBk bere emankizunen oso zati garrantzitsu bat.

ETBren produktu propioak direnetan, informatiboetan batez ere, kalitatea nahikoa ona da (TVEren telediariekin konparatuz gero behintzat eta kontutan hartzen baldin bada zein baliabide tekniko eta materialekin kontatzen duen).

Polemikarik gehien sortu duen gaietako bat, euskarara bikoizturiko «Dallas» bezalako programak ematea izan da. Era sinpleegian batzutan, kritikatu egin da emankizun-mota hau. Bistan da TVEren programazio ez-alternatibo baten irudia ematen dutela edo eman dezaketela, eta, ikuspuntu honetatik, justifikaziorik gabeko programa batena, euskal telebistaren izaera autonomikoari dago-kionez. Baina ETBren programazioko oinarrizko erizpideen artean hizkuntzaren berreskurapena eta sustapena dago eta behar du egon, eta faktore hori kontutan hartzekoa da «Dallas» bezalako emankizunetan ere. Gainera, ETBren lehen fase honetan, euskarari buruz duen funtzioak, entzulegoak bereganatzea eskatzen du eta ez da batere kasualitatea GALLUPEk aurtengo otsailean egindako inkestaren arabera, «Dallas» entzulegoaren % 46,9k ikusia izatea,

ETBren programazioa batezbeste % 20,8 batek ikusten duen bitartean. Azkenik, hor jarraitzen du entzulegoa, publizitatea eta iraupen finantzarioaren arteko erlazioaren arazoak eta esana dugu jadanik publizitateagatiko sarrerek oraindik estali gabe uzten dutela ETBren kostuengatiko urteko 3.000 milioi pezeta inguruko kopurua.

Arazoa, beraz, aski konplexua da. Eta GALLUPen inkesta osoa baloratzen baldin badugu, oraindik konplexuagoa gertatzen da. Entzulegoaren batezbestekoaren gainetik dauden hiru programak dira, «Dallas», «Kirolez-Kirol» (kirolei buruzkoa, % 37,8rekin) eta «Tele-Berri» (gaztelaniazko informatiboa, % 39,1ekin). Konstante horiek beren horretan jarraituko balute eta horiek erabaki beharko balute programazio-mota (entzuleria erakartzeko eta, beraz, publizitatea ere), zerbitzu publikoko funtzioa, euskalduna bezalako autonomia batean, seriozki kuestionatua gertatuko litzateke. Ez dago zertan pentsatu gaur egungo programazioak emankizunen hasierako izaerari ez diola erantzuten eta hori ez dela aldatuko. Nolanahi ere den, ez da egon Euskal Komunitate Autonomoan ere, oraindainokoan, debate publiko eta partaidetzarekiko bat (informatiboa gaztelaniaz ematen hastean eman zenaz harantzagorik behintzat) ETBren paperari eta bere programazio-motari buruz.

b) *ETB eta gizartea*. Gizarte-komunikabide bat ez litzateke baloratu behar egiten dituen programa-moten edo konkistatzen dituen entzulegoen aldetik bakarrik. Kontutan hartu beharko lirateke, baita, zein gizartetan kokatua dagoen eta gizarte horrekin dituen lotura edo harremanak ere. Komunikabide hori autonomoa baldin bada, oraindik beharrezkoagoak gertatzen dira bere gizartearekiko teilakapena eta euskara, kultura, etab.en berreskurapean izan behar duen papera, eta orobat gizarte horren eta bere kontradikzioen isladapen-ahalmena.

Guzti horrek, lehen-lehenik, irratitelebistako organoaren egiturari eta funtzionamenduan bertan gorpuztu behar du. Puntu honetan, ordea, EITBk, ia kalkatu egin du RTVEren eskema bere karga negatibo guztiarekin. Zuzendari Orokorra gobernua izendatzen eta desizendatzen du, ez Parlamentuak eta ezta Administrazio-Kontseiluak ere, Valenciar Herriko telebistarako aurreproiektuak planteatu duen bezala. Badago gero Administrazio-Kontseilu bat ere, soilik Parlamentuko ordezkartzaren arabera osatua dagoena, bertan inolako lekurik ez dutelarik gizartearen beste osagaiak, hala nola, Unibertsitateak, organizazio kultural edo linguistikoek (Euskaltzaindia, AEK, etab. bezalakoan pisuarekin) eta

ezta beste eratako gizarte-organizazioek ere (sindikalek, herritarrek, etab.), funtsezko paper dinamiko bat jokatzen dutenok. Azkenik, aurrikusia dago, baina ez du funtzionatzen, Aholkulari-Kontseiluak sortzea, non sartuko bait lirateke entitate sozialak, instituzionalak eta sindikalak, baina telebistaren gainean funtzio erabakiorrik gabe, eta aholkularitzako funtzio bat besterik beteko ez luketela programazio-gaietan.

Bigarrenik, «Antena-eskubidea» aipatu behar da, emankizunetan gaur egungo gizarte-aniztasuna ahalik eta gehien isladatzeko posibilitatea emango lukeena. Zentzu honetan, Euskal Herriko Komunitate Autonomoko irrati-telebistari buruzko legeak zera seinatzen du: «garantizatua geratuko da baita [eskubide hori] esangura txikiagoko talde politiko, sozial eta kulturalentzat ere», RTVEren alderantziz, zeinak «talde politiko eta sozial esangurasuenei» bakarrik aplikatzen bait die.

Euskalduntzeko eta euskarari alfabetatzeko programen eta euskaltegiek hor ETB behikulu bezala izan dezaketean paperaren arteko erlazioarena bezalako gaiak, ETBren eta euskal zinegile gazteen arteko filmegintzarena bezalako gaiak, etab. oraindik behar hainbat baloratu eta definitu gabe dauden arazoak dira. Oraindik ere bananketa handiegiak jarraitzen du komunikabide horren eta gizartearen artean.

Unibertsitateari dagokionez, laguntza, lankidetzeta eta elkartrukeko prozesu positibo bat gertatzen ari dela esan behar da, nahiz eta esperientzia oraindik oso hasierakoa den eta, agian, ez den behar adinako perspektibarik egongo bi parteen aldetik. Zentzu horretan komeni litzateke seinalatzea behinik behin, ze, terreno praktikoagoko elkarrekiko laguntzez gainera (instalazioak, bekak, etab.), hainbat esperientzia egiten ari direla Italian eta Europako beste puntuetan, non Unibertsitatea bezalako baliabideek paper aktibo bat jokatzen bait dute entzulerien azterketan (programazioari buruzko balorazio koalitatiboetan batez ere), teknologia berrien aplikazioan, etab. Euska! Herriko Komunitate Autonomoan ere egin behar liratekeen esperientziak, eskierki.

Euskaratzailea: **Gotzon Nazabál**

J.B.I.-K.G.

1 «Rapport intérimaire sur les réalités et tendances de la Télévision en Europe: perspectives et options», COM (83) 229 azkena, Bruselas, 1983-5-25, 5. or.

- 2 Europako Komunitatearen Egunkari Ofiziala, 1982-4-5.
- 3 Europako Komunitateko irratihedapen eta telebistari buruz 1982-3-12an hartutako erabakiaren 1. puntua. 1982-4-5eko Egunkari Ofiziala.
- 4 Telebista transnazonala dela eta europarrak duten jarrerari buruzko inkesta, 1982ko urria-azaroan Europako Komunitateko hamar herrietako 9.600 pertsonako mostra batean egin. «Telebista, datozen urteotan satelite bidez garatzen denean, zuzenean hartu ahalko duzu zeure aparatuan telebista europar bat, telebista nazionalaz gainera. Kate honen programak (informazioa, bariatateak, kirolak, hezkuntza, etab.) Europako zenbait herri elkarren artean eginak izango dira, horien artean zeurea ere egongo delarik. Interesatuko al litzazuke posibilitate hori?» galderari, honela erantzun zioten: asko, % 30ek; franko, % 27k; pixka bat, % 20k; batere ez, % 19k; erantzunik gabe, % 4. Commission des Communautés Européennes COM (83) 229 azkena txosteneko II. Eranskina.
- 5 C.I.R.C.O.M. 1973an sortu zen, «I.T. Frantsesaren Ikerketa-Zerbitzua» (egun Ikusentzutekoaren Institutu Nazionala), «Kanadar Filmearen Bulego Nazionala», «WDRren Zerbitzu Musikala» (Köln) eta RTBF-Liège-ko Zentruaren iniziatibaz. 1973tik hona, hogeit hamar konferentzia antolatu ditu CIRCOMEk Europako herri desberdinetan, herri sozialistak ere barne. Ihardunaldi horietako gaiak izan dira: jendearen irispidea komunikabide horretara; elektronika esperimentalta, chromakey-aren teknika, programen elkartrukea, jendearen partaidetza, ikerketa eta lan esperimentalak, sormen bisuala musikan, berrikuntza krisialdian, irriti lokalak, programen nazioarteko fluxua, produktzio bide berriak (bideo arina), zinea eta telebista, hirugarren klaseko telebista bat, elektronika eta fantasia, tutu demokratikoa, azken kanala —deszentralizazioa eta jendearen irispidea—, teknologia berriak, noraino irits daiteke telebistazko kazetaritzaren papera?, sateliteak: zer programazio?... Azken konferentzia, jakina, Europako telebista erregionalei buruzkoa izan da.
- 6 Frantziar gaur egun badaude hamabi zuzendaritza erregionalek, beren produktzioak funtsean erregionalek dituztenak, garrantzizko («lourde») produktzio-zentru bat dutenak (hots: Marseille, Lyon eta Lille) salbu. FR3 Nord-Picardie-k (Lille-koak) bi erregio hartzen ditu: Nord Pas de Calais eta Picardie, gutxi gorabehera sei milioi biztanleko populazioa, Zentru honek programazioko 327 ordu ematen ditu urtean erregionarako, 350 langileko plantila dauka eta ia laurogeitamar milioi frankoko aurrekontuarekin kontaktzen du (1982rako).
- 7 Franz Froschmaier, Europako Komunitateen Batzordeko Informazioko Zuzendari Orokorren deklarazioa Telebista Erregionalen 1. Konferentziarako (Bruselas, 1983-5-20).
- 8 Land-etako irriti-telebisten bederatzi organismoak, artikuluko 3.I apartatuan aipatzen dira.
- 9 «Deutsche Welle» (DW) eta «Deutschlandfunk» (DLF) 1960an bozkaturiko lege federal batetik sortu ziren eta alemanez eta beste hizkuntzetan ematen dute atzerriarako. Lehenak hamalau hizkuntzatan ematen du Europako herrietarako eta bigarrenak, uhin laburretan eta hogeitamahiru hizkuntzatan, itsasoz bestaldeko herrietarako ematen du.
- 10 Telebista alemanaren bigarren katea «Zweites Deutsches Fernsehen» da, lehenaren kontrakarrean era zentralizatu batean antolatua eta A.E.F. osatzen duten hamaika land-etako lehen ministrariet eraturako konbentzio estatal batek sortua.

- 11 CIRCOMEk Europako telebista erregionalen ezaugarrii buruz egindako inkestan, Suitzako kasurako, Suitza italiarreko Irrati-telebistaren datuak bakarrik jasotzen dira. Italiara nagusi den Suitzako lurraldea estaltzen du, 300.000 pertsonako entzulego erregionalekin, 1.000.000 bateko nazionalarekin eta 1.500.000ko atzerritarrekin. Lugano-n dauka bere egoitza eta 500 langile inuruko plantilarekin kontatzen du. Bere aurrekontua, berriz, hirurogei milioi franko suitzarrekoa da (4.260 milioi pezetakoa).
- 12 STEPHANE, Robert: *Conférence des télévisions régionales*, 1983ko maiatza, 1. or.
- 13 *Id.*, 2. or.
- 14 Ikus IDOIAGA ARROSPIDE, J.B.: «Las televisiones regionales en Europa» (lizentziatura-tesina), Informazio-Zientzien Fakultatea, Bilbo, 1983.
- 15 1982ko martxoaren 2ko Legea.
- 16 1982ko uztailaren 29ko Legea.
- 17 RTVEren lehen zentru erregionala Bilbon inauguratzen da, «Centro Regional de RTVE en el Norte» izenarekin, 1971ko maiatzaren 24ean, eta gero Oviedo, Santiago de Compostela, Valencia, Sevilla, etab.ekoek jarraitzen diote.
- 18 Euskal Herriko Autonomi Estatutua, 19.3 art.; Kataluniako Estatutua, 16.3 art.; Galiziako Estatutua, 34.3 art.; Andaluziako Estatutua, 16.2 art., bigarren parrafoa.
- 19 Kataluniako Estatutua, zortzigarren xedapen iragankorra; Galiziako Estatutua, seigarren xedapen iragankorra; Andaluziako Estatutua, hirugarren xedapen iragankorra.
- 20 Irrati eta Telebistaren Estatutuko 2.2 art., urtarrilaren 10eko 4/1980 Legea.
- 21 STEPHANE, Robert: loc. cit., 2. eta 3. or.
- 22 Alemaniako telebista erregionalek telebistako lehen programaren elaborazioan duten partaidetza honako hauxe da: WDRk, % 25; NDRk, % 19; BRk, % 17; SWFk, % 9; HRk, % 8; SFBk, % 8; RBk, % 3, eta SRk, % 3.
- 23 Telebistako hirugarren programa erregionalak aldakuntza nabari bat izan du bere bizitzako bi hamarkada laburretan. Sortu zenetik, hirurogeiko hamarkadaren erdialdera, hirugarren programa edo, hobeto esanda, hirugarren programak, gehiago zentratzen ziren hezkuntza eta kulturako gaitan, baina azken urteotan, eta telebistako beste bi programei konkurrentzia egiteko lehian, luzemetraiak, serialak eta entretenimenduko programak ematen ditu preferentki.

24

hizkuntza erregionala	telebista (orduak/hila)	irratia (orduak/hila)
katalana	0 h	3 h
biarnera	0 h	0 h, 24'
oc hizkuntza	0 h	7 h, 20'
korsiera	3 h	3 h, 20'
euskara	1 h	6 h
bretoiera	3 h, 12'	0 h, 24'
alsaziera	6 h	19 h, 40'

- 25 *Boletín Oficial del Estado*, 1984-1-5.
- 26 Finantz Ministraritzaren ikuskaritza, 1978-79.
- 27 Ikus GARITAONAINDIA, K.: «La Televisión y las Comunidades Autónomas», in: *Herri-arduralaritzazko euskal aldizkaria/Revista Vasca de Administración Pública*, 2. zk., 1982ko urtarrila-apirila, 143-165. or.
- 28 Irrati eta Telebistaren Estatutuko 2. art. (urtarrilaren 10eko 4/1980 Legea).
- 29 Ikus GARITAONAINDIA, K.: «La publicidad y las normas reguladoras de la publicidad en Euskal Irrati Telebista-RTVV y en Radiotelevisión Española», in: *Herri-arduralaritzazko euskal aldizkaria/Revista Vasca de Administración Pública*, 9. zk., 1984eko maiatza-abuztua, 353-385. or.
- 30 *Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria*, 1982-6-1.

GAIK

...HAINBAT ABURU

Euskararen erabilpenaren azterketaz

Txillardegi

Soziolinguistikaren alorrean ari direnek ongi dakite *erabilpena*-ri buruzko zifrak, askoz txikiago izaten direla *ezaguera*-ri buruzkoak baino. Oso erraz gerta daiteke, esate baterako, herri batean gaur % 50ek euskaraz jakitea, baina erabilpena neurtzerakoan % 5 edo % 10 besterik ez topatzea.

Hots, bi hizkuntza erabiltzen diren giza talde baten arazoa *matematikoki* azter daiteke; eta horixe izan da UEUK joan den udan (1984) argitara eman duen saiakera.

Giza arazoetan, ordea, gutxitan baliatu izan dira Matematika-ikusmoldeak gaur arte; eta ene liburuak irakurle asko atzerarazi ez ote duen beldur naiz. Bidea erraztera datoz lerro hauek, hortaz; eta J. M. Torreal dai adiskideak berak egindako eskaerari erantzuteko.

Erabilpena, probabilitate-arazo hutsa

Eman dezagun N hiztunen giza talde bat, eta bertan A eta B hizkuntzak erabiltzen direla. Pertsona batzu a elebakarrak dira, e_A proportzioan; beste batzu, berriz, b elebakarrak dira, e_B propor-

tzioan; eta beste batzu, azkenik, x elebidunak dira, e_{AB} proportzioan. Beraz:

$$e_A + e_B + e_{AB} = 1$$

Hots, zein da, giza talde horretan, a elebakar bat aurkitzeko probabilitatea? e_A , hain zuzen. Eta, bide beretik, e_B da b elebakar bat aurkitzeko probabilitatea; eta e_{AB} , azkenik, x elebidun bat aurkitzeko probabilitatea.

Herri batean, adibidez, % 50 baldin badira erdaldun hutsak, % 10 euskaldun hutsak, eta % 40 elebidunak, proportzioak (eta probabilitateak ere bai) a , b eta x hiztun bat aurkitzeko, hauek dira:

$$e_A = 0,50; e_B = 0,10; \text{ eta } e_{AB} = 0,40.$$

Zein hizkuntza erabiliko dute hiztun horiek? Jakina denez: *mintzakide* duten pertsonaren arabera. *Segun eta* aurrean nor duten.

Hizkuntzaren hautaketa

Bi pertsona giza talde horretan elkartzen direnean, nola mintzo dira? Zein hizkuntzaz, alegia?

Uste ohi denaren kontra, *bikoterik gehienetan aukerarik ez dago*. Bi a elebakar elkartzen direnean, esate baterako, diglosia handia izan edo txikia izan, nahitaez hautatu behar dute berek dakiten hizkuntza bakarra: A , beraz. a elebakar bat eta b elebakar bat elkartuz gero, berriz, mutu egongo dira, eta mintzatu ezinik. Eta abar. Eta taulatxo hau eraiki daiteke:

- $a + a \dots A$ hautatuko, nahitaez.
- $a + b \dots \emptyset$ (= tentsioa: ezin mintza)
- $a + x \dots A$ (biok A bait dakite)
- $b + b \dots B$ (biok dakitena)
- $b + x \dots B$ (elebidunak B bait daki)
- $x + x \dots X$ (ez dakigu, A zein B hauta bait dezakete; eta hemen bai: hemen bere eragina izan dezake diglosiak)

Normalean, beraz, *hautaketarik ez dago*. Edo, bestela esanda, *diglosia, nahia, militantzia*, eta abar, *elebidunei* datxezkien eragileak dira. *Elebidun gutxi dagoenean, diglosiak ez du eraginik*. Eta, nolana ere, elebkarrek inposatzen dute beren hizkuntza; edo, mintzatu ezinez, tentsioa sortzen.

Berriro probabilitateak nagusi

Zenbat aldiz gertatzen da, ordea, $a + a$ bikotea? Probabilitate-biderkaketa dugu hor:

$$P_{AA} = e_A \cdot e_A = e_A^2$$

Eta bide beretik beste bikoteetan.

Eta erabilpen hauek ditugu *bikoteetan*:

$$P_{A2} = (1 - e_B)^2 - e_{AB}^2 \quad (=A \text{ ziur})$$

$$P_{B2} = (1 - e_A)^2 - e_{AB}^2 \quad (=B \text{ ziur})$$

$$P_{X2} = e_{AB}^2 \quad (=A \text{ edo } B, \text{ diglosia, nahia, etab.en arabera})$$

$$P_{\emptyset 2} = 2 \cdot e_A \cdot e_B \quad (=mintzatu ezina)$$

Kalkulu bera egin daiteke hirukoteei buruz, laukoteei buruz, etab. (ikus *Gizarte elebidunen azterketa matematikoa*, UEU, 1984).

Adibidez: eman dezagun herri batean % 50 direla erdaldun hutsak, % 10 euskaldun hutsak, eta % 40 elebidunak.

Bikoteei dagokienez hau dugu:

$$P_{A2} = (1 - 0,1)^2 - 0,4^2 = 0,81 - 0,16 = 0,65$$

$$P_{B2} = (1 - 0,5)^2 - 0,4^2 = 0,25 - 0,16 = 0,09$$

$$P_{X2} = 0,4^2 = 0,16$$

$$P_{\emptyset 2} = 2 \cdot 0,5 \cdot 0,1 = 0,10$$

Erdaraz, beraz, *gutxienez* % 65 bikotetan. Baina elebidunak erdaltzaleak badira, *A*-ren aldeko diglosia handia bada, eta gainerrakoak, elebidunek ere *A* hautatuko dute maiz. Dudan dagoen % 16 horretan, horretara, parte batek (% 5; % 7; % 10; % 15

beharbada; are % 16 kasorik okerreanean) *A* hautatuko du. Beraz, *A*-ren erabilpenaz, hau esan dezakegu:

$$0,65 \leq (A) \leq 0,81$$

Erdara nagusi, beraz, *are bikoteetan ere*; eta nahiz herri horretan *euskaldunak* gehiengoa izan *ezagueraren* mailan *ia-ia*: $0,4 + 0,1 = 0,5$ (erdia «euskalduna» esango genuke, eta erdia «erdalduna»; nahiz egia hau izan: 0,9 direla erdaldunak, eta 0,5 euskaldunak).

Bide beretik: *euskaraz* gutxienez $p_{B2} = 0,09$, % 9. Eta elebidunak oso euskaltzaleak baldin badira, *B* hautatuko dute beren artean; eta beste % 5, beste % 8, are beste % 9 ere, euskara erabiliko da. Eta, beraz:

$$0,09 \leq (B) \leq 0,25$$

Mintzatu ezina, azkenekoz, *aldakaitza* da: % 10. Eta herrian dagoen *tentsioa* neurtzen du.

Kalkulu bera egin daiteke *hirukoteei* buruz:

$$p_{A3} = 0,665; p_{B3} = 0,061; p_{X3} = 0,064; p_{\emptyset3} = 0,210$$

eta *laukoteei* buruz:

$$p_{A4} = 0,6305; p_{B4} = 0,0369; p_{X4} = 0,0256; p_{\emptyset4} = 0,307.$$

Berehala ikus daitekeenez, euskara gutxiago erabil daiteke multzo zabaletan; diglosiak eta nahiak gero eta pisu txikiagoa dute taldearen kopurua igo ahala; eta mintzatu ezina gero eta nabarmenagoa da talde handietan.

Guri dagokigunez, *bikoteetan* dugu euskararen erabilpenik *altuena*.

Tentsioak nork jasaten?

Ez gara hemen kalkulu gehiagotan barrena abiatuko; baina aisa froga daitekeenez, hizkuntza minorizatuaren *elebkarrek* jasaten dute tentsiorik gehiena, eta hizkuntza nagusiaren *elebkarrek* inposatzen. Elebidunek ez dute, *elebidun gisa* jokatzten duten bitartean, tentsiorik sortzen, eta ez jasaten.

Gure herri horretan, adibidez, *bost aldiz* handiagoa da *euskaldun hutsek* jasaten duten tentsioa, erdaldun hutsek jasaten dutena baino.

Elebidunek, berriz, tentte jartzen ez direino, ez tentsiorik sortu, eta ez jasan.

Elebakarren suntsierakoan

B hizkuntzaren elebakarrak amaitzen direnean (eta horixe da gure kasua gaur, gutxi gorabehera), $p_B = 0$; eta formulak errazago bihurtzen dira.

Bikoteei buruz, adibidez:

$$p_{A2} = 1 - e_{AB}^2$$

$$p_{B2} = 0 \text{ (hizkuntza minorizatua ez da sekula beharrezkoa)}$$

$$p_{X2} = e_{AB}^2$$

$$p_{\emptyset 2} = 0 \text{ (elebidunak gogortzen ez badira, hizkuntz tentsiorik ez dago)}$$

Lehen hartutako herrian, adibidez, euskaldun guztiek erdara ere erabiltzen badute:

$$e_A = 0,50; \text{ eta } e_{AB} = 0,50$$

(ezagueraren mailan, egoera orekatua, itxuraz; erdia «euskalduna», eta erdia «erdalduna»...). Erabilpenak:

$$p_{A2} = 1 - 0,5^2 = 1 - 0,25 = 0,75$$

$$p_{B2} = 0 \text{ (euskara ez da inoiz beharrezkoa)}$$

$$p_{X2} = 0,5^2 = 0,25$$

$$p_{\emptyset 2} = 0 \text{ (tentsiorik ez: bake santua)}$$

Hala ere:

$$0,75 \leq (A) \leq 1,00$$

$$0,00 \leq (B) \leq 0,25$$

Hitz batez: erdara nagusi dago; are guztiz nagusi ere gerta daiteke, ordezkapena zaratarik gabe amaituz...

Diglosiak, nahiak, etab.ek *elebidunetan* dute eragina; ez erdaldun hutsetan. Elebidunak guztiz euskaltzale jokatuz gero, baina beti erdaldunen errespetuan, euskarak % 25 irits dezake gehienez. Eta erdaldunekin mutu jarriz gero (praktikan *b* elebakar bihurtuz),

orduantxe aipatuko dira lehenengo aldiz «diskriminazioak»; egiazko ordezkapena disimulatuz eta desitxuratuz...

Hirukoteetan, laukoteetan, eta gorakoetan, gero eta nabarmenago dira joerak:

$$p_{A3} = 0,875; p_{X3} = 0,125. \quad 0,875 \leq (A) \leq 1,000$$

$$p_{A4} = 0,9375; p_{X4} = 0,0625. \quad 0,937 \leq (B) \leq 1,000$$

Erdara erabat nagusi. Eta *A* eta *B*-ren erabilpenak, *guztiz desorekatuak*. Nahiz hizkuntz tentsioak *desagertuak* izan.

Erdara nagusiaren muga

Euskaldun hutsak desagertzean, oso erraza da mugaren kalkularia: alegia, noiz inposatzen duten erdara erdaldun hutsek:

$$e_{A2} = 0,5 = e_{AB}^2$$

Eta muga-egoera hau da:

$$e_A = 0,293 = \% 29,3$$

Gaurko Euskal Herrian, edozein herritan % 29,3 erdaldun huts egonez gero, *erdara ziur nagusi*. (Bikoteetan; eta areago hirukoteetan, laukoteetan, etab.).

Hauta dezagun *Tolosa*, adibidez. Mintzatzeko moduan euskara ezagutzen dutenak (1981eko Zentsua), hauek dira: 9.121 lagun. Tolosako jendaketa 18.468 izanik, hau dugu:

$$e_{AB} = 9121 / 18468 = 0,494; e_A = 0,506 . (= \% 50,6)$$

Tolosán, beraz, gaur, *erdara nagusi*. Zenbat?

$$p_{A2} = 1 - 0,494^2 = 0,756 (\% 75,6 \text{ gutxienez})$$

Hirukoteetan, etab., *areago*, jakina.

Euskal Herrian, gaur, beraz, eta diglosia, nahia, etab. nolanaikoak izanik ere, *erdara nagusi herririk gebienetan*.

Famili bidezko transmisioa

Orain arte adinaren araberako daturik ez genuen, eta ezin zitekeen ezer kalkulari alor honetan. Gaur, berriz, 1981eko Zentsuaren

arabera (Vascongadetan, jakina), famili bidezko transmisioari buruzko estimazioak egin daitezke.

Hauta dezagun, adibidez, *Tolosaldea* (alegia: Abaltzisketa, Aduna, Albiztur, Alegia, Alkiza, Altzo, Amezketeta, Anoeta, Asteasu, Belauntza, Berastegi, Berrobi, Bidegoian, Elduain, Ibarra, Iruerrieta, Irura, Larraul, Leaburu, Legorreta, Lizartza, Orexa, Tolosa, Billabona eta Zizurkil herri-multzoa). Eta azter ditzagun Zentsuaren zifrak:

zaharrak (1907 eta 1916 artean jaiotakoak):

$$e_{AB} = 2173 / 2944 = 0,738 \text{ (adin horretan posible da euskara nagusi izatea)}$$

helduak (1927 / 1936)

$$e_{AB} = 3735 / 5605 = 0,666 \text{ (elebakar batzu ez izatekotan, erdara nagusi)}$$

gazteak (1947 / 1956)

$$e_{AB} = 4152 / 7104 = 0,584 \text{ (erdara nagusi)}$$

oso gazteak (1967 / 1976)

$$e_{AB} = 5063 / 8088 = 0,626 \text{ (erdara nagusi; baina zerbait irabazi dugu)}$$

Gauza pozgarri bat, hitz batez, eta herri askotan batera: *eza-gueraren mailan* zola gainditu dugu. Baina ezagutzea eta erabiltzea biga dira; eta eguneroko ogia da euskaldun jendeen jokabidea: euskaraz ahal dutenean ere, erdaraz barra-barra, are ikastoletan eta D ereduko ikasguetan ere.

Zer gertatuko da hurrengo belaunaldian, zifra hutsen arabera? Erantzun egin dezakegu.

Guraso gazteen hizkuntz ezaguera

Zentsuak argitara dituen datuen arabera, eta *Tolosalde* barruti horri buruz, hau dugu:

1952 / 1971 urteen artean jaiotakoak:

9.145 elebidun; 6.145 erdaldun huts. («Euskaldunak» nagusi ezagueraren mailan; itxuraz, noski: denek bait dakite erdaraz gaur Tolosalde hörretantxe, eta % 59,8k bakarrik euskaraz).

Zifrak hauek dira:

$$e_A = 0,402 (= \% 40,2), \text{ erdaldun huts.}$$

$$e_{AB} = 0,598 (= \% 59,8), \text{ euskaldun elebidun.}$$

Tolosaldean, beraz, hauxe da, *ezagueraren mailan*, ondoko be-launaldiaren egoera (gaur 14 urtetik 33 urterakoak):

$$\% 40,2 \text{ erdaldun huts.}$$

$$\% 59,8 \text{ euskaldun elebidun.}$$

Sortuko diren guraso-bikoteetan, gutxi gorabehera «endoga-mikoak» izango diren heinean (Tolosaldeari buruz), erabilpena hau izango da:

$$p_{A2} = 1 - 0,598^2 = 0,642$$

$$p_{X2} = 0,598^2 = 0,358$$

Hurrengo belaunaldiko guraso gazteen artean, *erdara nagusi* zaur:

$$0,642 \leq (A) \leq 1,000$$

$$0,000 \leq (B) \leq 0,358$$

Eta seme-alabei buruz, beraz, hau esan daiteke:

$$(X) \% 59,8 \rightarrow \% 35,8$$

Eskolaren bidez, etab., zifrak ontzen ez badira, hurrengo be-launaldian erabilpenak % 12,8 baizik ez du iritsiko. Eta hori Gi-puzkoako eskualderik euskaldunenetakoa batean... Eta % 12,8 hori maximum maximorum delarik (diglosia, axolagabekeria, beste es-kualde erdaldunetako jendeekiko ezkontzak, etab.).

Famili bidezko transmisioan, beherakadarik handiena (mate-matikoki froga daitekeenez), elebidunen % 50i dagokio. Beste le-kuetan, gutxiago erreparatzen da famili bidezko hutseginarean handia.

Euskaltzaletasuna neurtzeko bide bat

Eman dezagun herri batean hau dugula: $e_{AB} = 0,494$. (Hauxe da, ikusi dugunez, *Tolosa* herriaren egoera. Tolosa herria, 0,494, espero zitekeenez, *Tolosaldea* osoa baino erdaldunago agertzen zaigularik: 0,738; 0,666; 0,584 eta 0,626 adinen arabera).

Zifra horrek hau adierazten du: Tolosako euskaldunek ahal duten okasio guztietan euskaraz egingo balute, erabilpena gaur, *Tolosa herrian*, hau izango litzatekeela:

$$(B) = p_{x2} = 0,494^2 = 0,244 (= \% 24,4)$$

Ongi dakigunez, *askoz gutxiago* da.

Eman dezagun *bikoteei* buruzko inkesta bat burutu dela, eta emaitza hau agertu dela:

$$(B') = 0,10 (= \% 10)$$

Zenbatetako litzateke Tolosaren euskaltzaletasuna?

$$m = 0,10 / 0,244 = 0,409.$$

(militantzia apala: ahal diren okasioetatik, % 40,9tan baizik ez bait da euskara hautatzen).

Eman dezagun, berriz, beste emaitza hobe hau ematen digula inkestak:

$$(B'') = 0,22 (= \% 22)$$

Eta, beraz:

$$m = 0,22 / 0,244 = 0,901.$$

Orain bai: % 90,1etan hautatu da euskara; eta euskaltzaletasuna handia dela esan daiteke.

Euskaldun elebidunok euskaldun huts jokatuko?

Aspaldisko honetan konturatu gara euskaltzaleok, guk *euskaldun huts gisa* jokatzeko ez badugu, hizkuntz arazoa bukatua dela Euskal Herrian, eta ordezkapen isila bertan dugula.

Azterketa matematikoak gauza bera erakusten du: euskaldunok *elebakar gisa* jokatzeko ez gareino, erdaldun hutsek ez dute inolako tentsiorik sentitzen; eta zinez uste dute hizkuntz arazoa guk asmatu dugun «rollo» hutsa dela.

Baina, ikusi dugunez, $p_B \neq 0$ izanez gero (alegia, batzuk *euskara baizik* erabiliko ez dutenean), p_0 sortuko da (alegia, mintzatu-ezin egiazkoa sortuko da erdaldunekin; eta honi dagokion *tentsioa*). *Orduan agertuko da* hizkuntz arazoa; baina ez lehenago.

Dagoen egoeraren faltsua ager dadin, beraz, guztiz beharrezkoa da *euskaldun buts* jokatu duen talde zabal bat sortzea («Euskal Herrian Euskaraz» ezagunaren antzekoa, eman dezagun; baina *kalean* ari, eta ez ezkutuan eta ghettoan). Baina honek prezio *politiko bat* izango du; erdaldunek eta erdaltzaleek, beren hizkuntza erabili ezinean *lehenengo aldiz* gertaturik, sekulakoak botako bait dituzte arrazisten eta euskaromanoen kontra... Are Euzkadi-
ren izenean ere, noski; eta, zer esanik ez, iraultza sozialistarenean. Hau dakigularik ere, aurrera jotzeko indarrik ba al dago gure artean?

Hauxe da nik airean utziko dudán galdera.

Tx.

Lauaxetaren olerkigintzaren ardatzak

Jon Kortazar

1. Sarrera

Lauaxetak ez du zorte onik izan. Olerkari bezala diot. Bestela ere zorterik izan ez duen bezala. Gerra ostean, behin eta berriro, Lizardirekin konparatu izan da haren lana. Villasanteren lerrokada gozogarri eta harrigarrietatik hasita, *Jakin* aldizkari honen tratamendutik jarraitu —zarauztarrari ale osoa, laukiztarrari ale-erdia— eta bere lanaren argitaraldietan bukatuz (subentzio gabe geratu ginen, eta orain ere Lauaxeta galtzaile).

Euskal Herriko Olerkari-Txapelketa bukatzeko ordua badugu! Niretzat gero eta sendoago bihurtzen ari da Lizardi eta Lauaxetaren, Lauaxeta eta Lizardiren artean sortu diguten kontrajarpena kaltegarria dugulako eritzia. Gero eta irmeago uste dut, alderantziz, biak direla sos baten aurpegiak. Gure Lirika modernoaren abiapuntu onuragarriak. Irakurle batek atseginago izango du bata, besteak bestea. Baina estetika bakarraren dirdira desberdinak, bizitzan elkarren adiskide handi izandakoak ez ditzagun orain bana! Artikulu honen jarioan izango dugu astirik Lauaxeta eta Lizardi berriro elkartu eta haien besarkada ikusteko.

Lauaxeta modan dagoela dirudi. Ez dut nik modarena atsegin. Lauaxeta, ezkutuan izan bada ere, ageri da ageri, gerra osteko lirikaren habe diren hainbat idazleren lanetan. Jon Mirandek, Lauaxetak bezala, poesiaren gunea esanaren fintasunean datzala uste zuen. Gabriel Arestik idatzita utzi zituen bertsoak: «hilda ere / nire barrerean / abegintzen zaretela / are oraindik, / zuok laurok / Lizardi, / Orixe, / Lauaxeta, / Loramendi». Behar bezala estimatzen ez dugun Juan Mari Lekuonaren poesiaren barrokismoa eta eraikuntza intelektuala ere *Arrats Beran* liburuaren egilearekin zordun ageri dira. Hor dugu Atxaga «Lauaxetaren omenez» abesti bukatu eta etsipendua koreatzen: «Hil, hil, hurra».

Behar bada, olerkarien magalean hasi du olerkariak 1937ko ekaineko buruan konposatu ondoko hormetan inondik ageri ez zen untzaren hezetasuna. Ez, ordea, kritikoengan: Lauaxetari buruzko ikerketek ez dute askorik aurreratu. Eta, nire ustez, Arostegirenarekin¹ batera, gerra aurrean bere kideek (adiskideek, olerki-kideek) argitaratuak, gure olerkaria ulertzeko estimagarriak gertatzen dira oraindik. Aitzolengan eta Juan de Abandorengan izan zaituen Lauaxetak bere lanaren kritikarik borobilenak eta ispilu leunenak². Lizardik harako hura esan zuenetik hona («En ocasiones no llega a la entraña del idioma, quedando el original como adolescente de "insuficiencia expresiva"... Lástima que con alguna frecuencia (bere olerkiak) den la sensación de amontonamiento (...) un conglomerado de perlas donde fuese difícil seguir el hilo»³), ur asko eraman dute errekek; baina Lizardi zuzen ibili bazen ere kritikan, pisu larregi jarri dute esaldiok Lauaxetaren sorbaldan.

Gaur Lauaxetaren gorakada etorri dela dirudi. Orain gutxi norbaitek hitzaldi osteko galdera-sailean —ala interrogatorio deitu behar diot?— nor zen hobea itaundu zidan, Lauaxeta ala Lizardi. Eta, jakinda ere, arazoa ez dagoela «hobetasunean», maitasunean baino, erantzun nion: Nire ustez, Lizardiren estetika (ez dut esango euskal munduarentzat berritzaile ez denik, Lauaxetaren estetika beste, nik uste) Lauaxetarena baino hobeto integratu dute euskaldunek, euskal munduaren ikuspegizat berek duten aurreritzian. Lauaxetak eten egiten du horrekin. Lizardiren poesia euskal Mitologian, edo Fantastikan integratu egiten da; Lauaxetak eten egiten du irudi eta irudimen-mundu horrekin. Honen adierazletzat —ez dakit zer den, adibide ala froga— hizkera poetikoaren kontzepzioa dugu. Bigarren, Lizardiren poemak osoagoak, borobilagoak iruditzen zaizkit; Lauaxetarenak, ordea, irudi-collageak balira bezala agertzen dira nire begien aurrean. Oстера, Lizardiren lanek ez di-date balio poesia egiteko, irudimenean txisparik sor erazteko: hor

daude, perfektoak dira eta urrun diraute bere perfekzioan. Lauaxetarenetan, ordea, neure etxean bezala aurkitzen naiz, eta edozein bertsok, edozein irudik bultzatzen du nire irudimen-mundua; edozein hitz bihurtzen da sentsazio-mundu baten bultzatzaile. Abangoardiaren aztarnak izango dira ziur asko!

Baina, desberdintasunak hor egonik ere, badakit biengan sortzen dela poesia bizitzaren zentzu tragikotik. Biengan denborak sortutako larridura poesi sortzaile da. Denbora mugatua izanik, denbora ezilkorra maite duten izakiak dira poeton izpirituak. Gizon izan, eta Jainko maite dituzte bere arimak. Lizardik⁴, baina, fedearen bidez lortzen du irtenbidea:

Ta udazken-atsarreko goiz batean
esnatu nadi Yainkozko Betean

Hori gertatzean bukatu da larridura, Jaungoiko Beteak agintzen du ezilkortasuna. Lauaxetak nahi eta ezinean mantenduko du bere burua:

Neure eginen gezija ilkorrari dago,
ezilkortasun-otsa baitot maitiago (BB, 126),

euskaldun fededun tipikoarentzat heterodoxoak diren irtenbideak proposatuz: («Bizitzan zorionsu gadizan», AB, 24).

Hitz batean esateko, Jaungoikoarengana heltzeko oraindik borrokan ari den heroe tragiko erromantikoa da Lauaxeta.

Batak zalantza, besteak berpizte, baina biongan denboraren larriduraz bihotz-bizitza bete. Batasun honek inoiz baino hurbilago uzten ditu olerkari biak.

1981. urtean G. Garatek, Lauaxetaren *Bide Barrijak* liburuaren 50. urtemuga zela eta, eremuan bezala aldarrikatzen zuen, gure olerkariarentzat atentzio-pixka bat eskatuz. Aurton *Arrats-Beran* liburuaren urtemuga berean aurkitzen gara. Liburu honen argitararenaren aitzakiaz, Lauaxetak eta bere kideek egin zuten janaria ikusirik —barka, irakurririk— (bidenabar esan dezadan zein zen menua: «Entremeses, huevos escalfados con chantilly, menestra de langosta y langosta a la americana, tournedos Rossini, pulardas trufadas, ensalada, helado praliné, tartas negus, frutas y vinos, Marqués del Riscal y de Montecillo»⁵, eta hori liburua subentzio gabe argitara zela), idazlearen sen epikureoa jarraiturik pozgarriago egiten zait artikulu hau bere bigarren liburuaren argitarapen-

-urtemugaren gogorazioz eskaintzea, heriotza-urtemugari itxaron gabe. Edonork ikusiko duenez, zoriontsuagoak ginen euskaldunok liburu hura irabazi genuenean, egilea «paretaren kontra, eta arrats beherarik gabe» fusilatu zutenean baino. Bihoa, bada, artikulu hau, *Arrats-Beran*-ez jaiotzen hasi zen poesi eguzki baten oroimenez.

2. Lana. Literatura

Lauaxetaren lan literarioa ez da mugatzen poesi liburuetara. Ezagunak dira horiek: *Bide Barrijak* (Bilbo 1931) eta *Arrats Beran* (Bilbo 1935); laurogeitabat poema biltzen dituzte bien artean. Hurrengo datuak ez dira horren ezagunak, ordea. Garaiko aldizkarietan beste horrenbeste poema sakabanaturik dituela, adibidez. Gehienak *Euzkadi* egunkarian aurkituko ditu irakurle ikertzaileak. Baina, horiekin batera, *Euzkerea* edo *Yakintza* aldizkarietan ere aurkitzen dira batzuren batzu.

Yakintza aldizkarian argitaratutako poema baten ostean hitz hauek jartzen dituenen,

«Elade edo erromatarren arauz egiñak diran olerki oneikaz idaztiñoa argitaratuko dau egilleak»⁶,

hirugarren lan batean pentsatzean ari da Lauaxeta. Honetatik bakarrik ezagutzen ditugu poema bi: *Yakintza*-ko hori eta laster argitaratuko dugun bigarren bat. Bietan joera neoklasikoa da nagusi, eta gaia epikureoa: jana eta edana.

Poesiaren alorrean, badugu beste daturen bat: adibidez, *Bide Barrijak* liburuaren «Uarra» atalean jartzen zuen bezala, poesia epikoa egiteko tentazioan jausi zela. Bere ereduak, Dante eta Goethe ziren lan honetan. Ez zitzaion Lauaxeta epika zaharrari lotuko, Estatu berriak sortzeko gai izan zen literaturari baizik. *Roncesvalles* deitzen omen zen poema⁷, baina ez dakigu izena euskaraz ala erdaraz zuen. Gerrak irentsitako gauzen artean galdu zen hau ere.

Prosa-lanean, Lauaxetak ipuingintzan moldatu zuen bere egina-hala. Lau atal nagusi ezagutzen dira haren ipuingintzan. Hasieran, ipuin moralistak idazten ditu *Jaungoiko zale* bezalako aldizkarietan; bigarren aro batean, umore-sailean murgildu zuen bere burua *Euzkadi* egunkariko lana bete asmoz; hirugarren joera, modernista

dugu, eta, agian, sail honetako «Iluntzeko ixarra» (*Euzkerea*-n argitaratua) dugu Lauaxetaren ipuinik sendoena; azkenik guda-garrian ipuin ideologiko bi argitara zituen erdaraz.

Alde batera utziko dugu Lauaxetaren kazetari-lana. Batetik, ez delako Literaturaren alorrekoa zuzen-zuzenean; eta, bestetik, bere ugaritasunak gainditu egiten duelako honelako lan bat. Baina ez genuke bukatu nahi, Lauaxetaren antzerti-lanen aipamena egin gabe. Lan original bi utzi dizkigu: *Asarre aldi*, eta *Epaya*. Itzulpen bi: Maeterlinck sinbolistaren *Balbia*, eta Sota-ren *Iru gudari*. Gainera, 1931. urteko abuztuan Mungian *Gotzone* deituriko lana aurkeztu zuen bere herritarren artean, baina honetaz (Lekeition bigarren aldiz agertuko zela jakin badakigu ere) ez dugu berri gehiagorik.

3. Estetika. Poesiaren definizioa

Lauaxetak —eta honetan bere garaiko olerkariengandik aldentzen da— poesiari buruzko hainbat teoria, pentsakizun estetiko utzi digu. Bereak ez izan arren oso-osoan, guztian originala izatea lan nekeza bait da, ez dago dudarik argi ikusten zuela pentsakizunok euskal literaturari eta bere lan poetikoari egin diezaioketen onura.

Definizio batetik hasiko dugu egin beharra. Lauaxetak, Novalis olerkari alemana aipatuz, «Poesia Errealtasun bakarra da» baieztatzen du⁸. Poesia da errealtasun bakarra, egia bakarra. Aipamena pixka bat luzatuz, honela jarraitzen du gure idazleak definizio bila:

«La poesía es un género de literatura que basa su mérito en cierto misterio muy grato que nos tralada a un mundo de realidades irreales que proyectan salud moral al despertar»⁹.

Edo *Arrats Beran* liburuaren sarreran, era literario batez, kontzeptu bera azaltzen duelarik, honela mintzatuko zaigu:

«Ludi onen bestaldez loratzen diran landaraen usañak goxalde bakoitxak dakarkidaz. ¡Auxe da nire sakona! Bestiak entzuten eztaben egal-otsa nere gelara yator eta barneko zugatz oneitatik txorriak aidatu ziran arren, abar-dardarea ezta amattu»¹⁰.

Hiru aipamenotan bat bera da Lauaxetaren lirika sortu duen lurgorria. Pentsakizun estetiko hau pentsakizun filosofiko —eta, agian, metafisiko— baten menpean dago. Guztiarekin, zera dio idazleak: Platon-en mundu-ikuspegia onartzen duela. Platon-entzat eta neoplatoniko idealistentzat, munduko gauzek ez dute errealitatea osatzen, badago «beste alde» bat, gauzak bere idealtasunean, bere esentzian aurkitzen direna. Mundu honetako gauzak ez dira, bada, «beste mundu»ko esentzien itzalak baino. Platon-entzat —eta Lauaxeta eta Lizardirentzat— errealitatean izateko maila bi daude: behekoa, ikusten dugun mundu honek osatua, bizitzaren mundua eta denborarena; eta mundu ideal bat, esentzien mundua, benetakoa. Egiazkoa, bigarren hau da: gauzak diren bezala agertzen dira. «Zeru»ko, edo goiko mundu hau ideien mundua da, ideala, nahikundearen eskualdea; gauzak desiratzen ditugun bezala aurkitzen dira eta hor dira: zoriona, edertasuna, eta ezilkortasuna. Poeta idealistek sinesten dute honetan, noski. Horregatik dio Lauaxetak «Ludi onen *bestalde*-ko usain eta egal-otsak» datozkiola handik. Baina honetaz aparte, poeta idealistek zera adierazten digute: horra heltzeko biderik egokiena, beste mundu horren espresabiderik zuzenena poesia dela. Poesiak beste mundu horren usaina dakarkio gizonari, mundu ideala nolakoa den erakusten dio; beste munduko edertasunaren mezulari bihurtzen zaigu poesia: «traslada a un mundo de realidades irreales». Errealitate idealen mundura eramango gaitu; hementxe datza poesiaren indarra.

Teoria estetiko honen eragilerik sendoena Swedenborg mistiko suediarra dugu. Eta esaldi honek argi uzten du zer den poesia idealistak bilatzen duena:

«El sentido literal insiste en las cosas tal como están en el mundo, mientras que el sentido espiritual insiste en ellas como están en el cielo; y como la unión entre el cielo y la tierra se realiza mediante correspondencias nos fue dada una Palabra»¹¹.

Aipamen honek berriro azpimarratzen du dioguna: errealitatearen maila bi daudela (Izpirituala —hiztegi kristauean, zerutarra— edo benetakoa, eta Mundukoa); eta Hitza, Poesia, lurraren —edo munduaren— eta zeruaren —edo idealaren— arteko lotura dela.

Estetika hau, estetika idealistaren barnean kokatzen da. Eta hau ere izango da Erromantizismoa martxan jarriko duen indarririk nagusia. Horrela, bada, Lauaxetaren lana Erromantizismoaren barnean kokatu beharko dugu. Baina, kontuz!, arinago Erroman-

tizismoa zer den argitu beharko dugu. Bada mugimendu literario hau definitzeko hainbat era eta hainbat ezaugarritan atentzioa jaritzeko garaia. Guretzat, Octavio Paz-en jarraitzaileontzat, Idealismoaren eta Analogiaren ezkontzatik sortzen da Erromantizismoa. Idealismoa: mundu idealean sinestea. Analogia: poesia mundu bien arteko lotura dela onartzea. «Benetako» Erromantizismoa Alemanian sortzen da, Filosofia Idealistaren eraginez, Hölderlin eta Novalis-ekin, Idealismoa literatura egiten denean.

Idealismoa eta analogia jotzen badira Erromantizismoaren ezaugarri nagusitzat, honelako eritzi aurreratua proposatzen du Paz-ek: literatur mota hau hurren Frantziara igarotzen da, baina herrialde honetan Sinbolismo deituko dute; geroago Espainiara, eta hor Modernismo bezala ezagutuko dute. Beraz, Paz-en eritzi jarraituz, XIX. eta XX. mendeetako poesi mugimendurik garrantzitsuenak Idealismoz —Erromantizismoz— osatuak daude. Pentsatzeko garaia dugu, ekuazio hori laugarren adar batez osatu behar dugula: eta Euskal Herrira datorrenean, Olerkigintza.

Lauaxetaren kasuari berriro helduz, argi izango dugu Idealismo alemanak haren olerki-definizioan izan duen eragina. Baina olerkigintza horren praxia ikusiz gero, duda gabea da jadanik. Lauaxetak behin eta berriro errepikatzen du bere olerkiek, esanaren gainetik, «beste zerbait» adierazten dutela, bigarren zentzu bat ere badutela:

«Izkiño oneik ulertu gura dauzanak bein baño geyagotan irakurri begiz. Oraingo tankeran egiñak dira. Itzetan diñuena baño zerbait geyago atzaldu nabez»¹².

Beraz, joera sinbolista agertzen du bere olerkigintzan. Eta mugimendu frantses honen hiru ezaugarri nagusiren bitartez, guk uste, ondo azaltzen da Lauaxetaren lana:

1. *Musikalitatea*. Olerkiaren baliorik nagusienetakoa bihurtzen da. Zein da helburua? Mundu ez-erreal adieraztea, izpiritualtasuna mugatzea. Horretara heltzeko helburuaren neurriko tresna behar da. Zein da, ordea, hitz baten izpiritua? Bere musika, musikak hitzaren «beste aldea» adierazten duelako, «hitz gabeko poesia» bihurtzen bait da musika.

Sinbolisten artean, hala ere, poesiaren musikaltasunari buruzko eritzi desberdinak agertzen dira. Adibidez: Lizardi, aliterazioa nagusitzat joz, Verlaine-ren eskolara hurbiltzen den artean, Lauaxetak nahiago izango du Baudelaire-ren joera. Hitz distiratsuak erabiltzeko joera nagusitzen da, beraz: hitz arraroak, exotikoak, gutxi

ezagunak, baina beti belarrira ondo jotzen dutenak. Arazoa konplexuagoa bada ere, honek balio digu Lauaxetaren hiztegiaren joe-
rak ulertzeko, honegatik azal dezakegu Lauaxetak hitz «arraroa-
katik» duen ardura: «lerdi», «sastakai» bezalakoak erabiltzen ditu,
ez garbitasunagatik bakarrik, baita «politik», edertasunez josiak
ikusten dituelako ere (ezagutzen dugu Lauaxetak egindako hitz-
zerrenda, denen artean hitzik ederrena aukeratzeko asmoz); eta,
arrazoi beragatik, ez du Lauaxetaren poesiak Lizardirenak duen
musika. Lizardik bokalen aliterazioan oinarritzen du bere lana.
Lauaxetarengan ez dira arraroak batez ere /rr/ eta /s/ edo sibilan-
teak batzen dituzten aliterazio kontsonantikoak. Lauaxetaren ber-
tsoetan agertzen den armonia arraroak, dodekafonikoak (ez nuke
ezergatik esango «soinu-falta»k) musikaren ulerpen honetan du
iturburua.

2. *Zeharkako espresioa*. Poesi mota honetan esanahia ez da zu-
zenean adierazten, irudien bidez baino. Horrela, irudimen-mun-
dua zabaldu egiten da, eta olerkiak «beste zerbaite» adierazten duen
neurrian, «beste aldea» adierazten ari da.

3. *Heriotzarekiko larridura*. Poesia sinbolistak, izenak adieraz-
ten duenez, errealitate bi lotzen ditu sinboloen bidez. Irakur ditza-
gun errealitate biok era honetan: bata mundu honetakoa, bestea
«beste aldekoa». Zein da bien arteko desberdintasunik arduraga-
rriena? Duda gabe, denborarena, denboraren izaera desberdina.
Hemen mugatua, han mugagabea. Hemen heriotza, han ezilkorta-
suna. Hemen Gizona, han Jaungoikoa. Sinbolistak, bada, denbo-
rarekiko larriduraren adierazletzat izango du bere poesia.

Eta Lauaxetarengan argiago agertuko da hori. Honen poesiak
Jaungoiko, ezilkor, edertasunean murgildu nahi eta ezinean ari den
Prometeoren tragedia adierazten du. Denboraren gaiak, A. Ler-
txundik esaten zuenez «gai izpiritualak» baino hobeto, adierazten
du Lauaxetak eta Lizardik euskal letretara dakarten berritasuna.

Sinbolismoaren azalpen guzti honek, badakit bati baino gehia-
gori sortuko diola itauna buruan. Ez zuten esaten, bada, Lauaxeta
parnasianoa zela? Honetan astiro joan beharra daukagu. Batetik,
Aitzolek hitz hori erabiltzen zuenean, Baudelaire eta Verlaine-ren
lanari lotuz erabiltzen zuen. Hau da, berak parnasiano deitzen
zuena, gaur, «sinbolista» hitzaz adierazten da. Bestetik, nahiz eta
teoria sinbolistaren jarraitzaile legez agertu bere burua, Lauaxetak
praktikan mende-bukaerako hainbat idazleren lana jarraitzen du,
eta hauek badute joera hotz hori, eta hauengandik itsatsi zaio ho-
rrelako kutsua. Bestalde, gogoratu nahi nuke, lan hau ikuspegi

orokorra ari dela ematen, eta, ikuspegi orokorrak beti arriskutsuak badira, arriskutsuagoak direla Lauaxeta bezalako olerkari aldakor baten lanari erantsiz gero.

Lauaxetaren teoria poetikoa ezagutzeko biderik hoberena, Orixekin izandako polemikaren fruitu den «Erantzuna» lana irakurtzea dateke¹³. Bertan azadutako guztia agertzen zail bada ere, euskal olerkari biek klasizismoa literaturan zer den zuritzen dute.

Ez espaziorik eta ez denborarik dudanez «Erantzuna» bezalako lan baliotsua laburtu eta aztertzeko, bakarrik gai bat ukitu nahi nuke: Juxtu klasizismoa definitzen duen legea. Orixerentzat, arazoa argi dago: literaturatik eta denboratik kanpo diren legeak badira, eta legeok jarraitzen dituen lana klasikoa litzateke:

«Pensamientos y sentimientos fundidos armónicamente, son los que han de construir las grandes obras (...). Hay leyes filosóficas eternas que están asentadas sobre el buen sentido, la disciplina, la armonía, la medida y sobre todo, la unidad artística»¹⁴.

Hitz gutxitan: Orixek ez du esaten zeintzu diren legeok, eta, azken batean, dioena zera da: hitz egiten duenaren —hau da, beraren— fustean edo ustean oinarritzen direla; berifikazioa, lanaren egiazkotasuna, lana eta hitz egiten duenaren artean kokatzea da. Lotura, beraz, ez da Orixek suposatzen duen bezain objektiboa.

Lauaxetak berritasun txiki bat dakar:

«Eundi bakoitzean nor klasiko? Bere eginak ondoen ezi dauzana. Idaztiak argiro erakusten badeutsu eundi bakoitzaren tankera edo izatea, idazti axe buru duzu»¹⁵.

Orixerentzat hau zen betebeharra:

Klasikotasuna: Oreka: Arau aldaezina.

Lauaxetarentzat, ostera:

Klasikotasuna: Denborarekiko oreka.

Beraz, kontzeptu aldakorra da. Denborak eta gizarteak nola alda, halaxe aldatuko da lan literarioa ere. Literatura gizarte baten aldi bat espresatzeko era da Lauaxetarentzat, ez dago literaturan aldaezinezko legerik.

1935. urtean, hitzaldi baten bidez, poesiaren bigarren definizioa heltzen da Lauaxeta; kasu honetan, definizioak programa baten antza gehiago du. Ez ditu oraingoan oinarriak ukatzen. Esandako

guztiak balio izango dio. Baina arazoa beste alderantz doa: Lauaxetak orain egitura bat sortu nahi du. Euskal lirikako egitura.

Oraingoan hiru iturrion uretik sortu nahi du bere poesia: 1. Greziako tragedia; 2. Ahozko literatura; 3. Europako poesia berria.

Sail bakoitzak elementu berririk erakarri du Lauaxetaren poesia-ra. Hala ere, kontutan hartzekoa da, ez zuela programa bere poesia-rako bakarrik proposatzen, Euskal Poesia osorako baino.

1. *Greziako tragedia*. Greziak eragin ikaragarria sortu zuen Lauaxetarengan. Maite egiten zuen haren kultura, haren literatura. Haiseran Grezia zen.

«La divina Grecia que nosotros admiramos» dioen Lauaxetari Greziak asko eta asko irakasten dio: Klasizismoa askatasunaren begietatik ikustea (eta ez, Orixek egiten zuen bezala, arautegiarenetik), poesiaren edertasuna bilatzeko grina, izadiaren garrantzia, kulturaren idealizazioa. Greziako literaturaz ari denean, gure olerkariak behin eta berriro adieraziko digu zein balio aurkitzen duen Grezian: *sophrosyne* entzutetsua, edertasunak sortzen duen baretasuna:

«La serenidad griega que se esfuerza en salir a flor con una envoltura clara y concisa»¹⁶.

Baina denboraz, gauzak aldatu egingo ditu. Bigarren garai batean, *Arrats-Beran* idazteko aroan, Greziako tragediak deituko du bere besoartera. Tragedia: heriotza. Heriotzaren sinbolizazio-era berria sortzen ari denean bere poesian, Lauaxetak tragediatik ikasiko du bizitzaren galera eta heriotzaganako larritasuna adierazten. *Bide Barriak* lasaitasun eta ironia leunaren liburua da; *Arrats Beran*, ostera, heriotzaren agerpenaren liburua. Hauxe irakatsi dio tragediak: Heriotzaren erabilera literarioa eta, honekin batera, gaia azken mugetaraino eramatea. Ironia leuna ezpainetan izoztu du Lauaxetak, joko tragedia bihurtu. Lauaxetak batez ere Sofokle maite zuen. Arazo guztia ondo azaltzeko, bego hemen Sofokleren tragediaren zentzua:

«Lo trágico en él es la imposibilidad de cortar el dolor. Tal es la faz inevitable del destino desde el punto de vista humano»¹⁷.

Bai, Lauaxetaren apirilak ere hilik krudelenak bihurtzen ari ziren, eta hasi zen ulertzen gizonaren bizitzak idealismoarekin baino zerikusi handiagoa zuela malenkonía eta etsipenarekin.

2. *Ahozko literatura*. Lauaxetak ahozko literaturarekin duen lotura arrazoi bitan azaltzen da. Batetik, Erromantizismoak betidanik esan bazuen herri baten arima hizkuntza zela, ez zuen ahaztu izpiritu horren kristalizaziorik finena literatura tradizionalan kokatzen zela. Bestetik, ahozko literaturaren oraltasunaren edertasuna begi-bistan dago.

Luze litzateke adieraztea zein eragin izan zuen ahozko literaturak Lauaxetaren lan poetikoan. Baina eragin sortzaileei buruz, ohar-pare bat egin dezakegu. Orain artean baieztatu denez, Lauaxetaren ahozko lanak iturri jakin bi ditu: Aitzolen teoriak eta García Lorcaeren praktikak. Egia da ahozko literaturaganako interesa giroan aurkitzen duela Lauaxetak, eta Aitzolek eta Lorcak eragin handia izango zutela. Baina komeni da gauzak hari bakarretik ez zintzilikatzea. Horregatik ez nator bat L. Otaegirekin hau dioenean:

«Aitzolek jarritako herri-olerkigintza horren bideetan Lauaxetaren bigarren liburua, *Arrats Beran* (1935), aurki bait dezakegu».

Nire ustez, Lauaxetaren herri-literaturarekiko lotura arinagokoa da, 1932ko Ekainean hasia da, *Euzkadi* egunkarian ahozko testuen bilketa eskatzen zuenean. Urte berean, Martxoan, Euzko Gaztedian emandako hitzaldi batean, ahozko literaturaren garrantziaz mintzatu zen. Eta *Bide Barriak* liburuan badago Lauaxetak ahozkotzat zuen poema baten jarraipena¹⁹. Gainera, ezin da ahaztu, Aitzolengandik aparte, ahozko literatura indar berezia hartzen hasia zela On Manuel Lekuonaren lan klasikoaren bitartez, eta Azkue eta A. Donostiaren ikerketen bidez. Lauaxeta, giro baten fruitu dugu, beraz.

Eta praktikara igaroz, beste horrenbeste. Egia da Lorcaeren eraginak ikaragarri sendoak zirela. Baina aurretiaz Lauaxetak ezagutzen zuen ahozko tradizioa (erromantzeak eta baladak), bere lanetarako erabili zituen idazle biren bitartez: Maragall eta Maeterlinck. 1928. urtean, jada, Lauaxetak Maragall itzultzen du, eta 1930ean Maeterlinck-en «Iru neskatillak» itzultzen du, geroxeago «Iru zaldunak» eratzeko balio izango diona.

Beraz, ahozko literaturarekiko lotura iturri eta eragin askotatik datorkio Lauaxetari. Hasiera-hasierakoa dugu bere lanean; ezin da, ba, arrazoi bakarretik sortua dela esan, nahiz eta azken arrazoi bezala beti aipatu baharko ditugun Aitzol eta Lorca.

3. *Europako poesia berria*. Honetaz oso zabal jokutzen du beti Lauaxetak. Honen poesia eklektikoa da, iturri askotako urak onartzen dituena.

«Edertasuna ez da inoren morroi, ez eskola batekoen seme»²⁰,

esango digu Lauaxetak, edertasunaren balioa beste edozeren gainetik jarriz literatur kontuetan. Horregatik, sentimendua norako, Lauaxetaren estilo-haizea ere harako:

«Batzutan klasiko eskolara joaten naz, beste batzutan Heineren eskolara. Noizbaiten Valéry jaunari agur bat egitera edo parnasianoai»²¹.

«On jartzen dau Estefania abeak, batzutan neúre gogoa bake giroan zala, beste batzutan barriz, larri. Ordu bakoitzari zor jakozan bertsoak urtetan jatazan»²².

Zabalak dira Lauaxetaren irakurketak, eta zabalak neurri berean irakurketotatik hartzen duen eragina. Ateak eta begiak zabalik dituen olerkariak²³, era askotako idazleak adierazi nahi ditu «Europako poesia berria» adierazten duenean.

Jakina denez, Lauaxetak hainbat eskolotako irakurketak eginak zituen:

- a) Lehen belaunaldi erromantikoa: Hölderlin, Novalis, Keats, Leopardi.
- b) Bigarren belaunaldi erromantikoa: Heine, Victor Hugo.
- d) Frantziako Sinbolistak: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Rimbaud.
- e) Espainiako Modernismoa: Juan Ramón, Manuel Machado.
- f) Kataluniako Renaixença: Maragall, Verdaguer.
- g) Europako Post-sinbolismoa: Maeterlinck, Valéry.
- h) Mende-bukaerako idazleak: Sully Prudhomme, Carducci, Mistral.
- i) 27ko Belaunaldia: Lorca, Alberti, Guillén.
- j) Frantziako Abangoardiak: Cocteau, Apollinaire; eta Frantziako idazle kristauak.

Esaldiak aditzera ematen duenez, izen-oihan horretan, tendentzia zehatz eta jakin batzutara hurbildu zen, mugimendu estetiko batzu onartuz eta beste batzu baztertuz. Badakigunez, Lauaxeta-

ren irudi estetikoetan zerikusi handia zuela Madrileko *Revista de Occidente*-k, ez da ausartegia pentsatzea aldizkari honek zuzendutako bideetatik joango zela Lauaxetaren ustea ere. Orduan, zer esan nahi du «Europako Poesia berria» esaldiak? Ba, XX. mende-hasierako poesia, Abangoardiak, Poesia hutsaren era bateko eta besteko jarraitzaileak, neopopulismoa, neoklasizismoaren bide berriak.

Bere bizitzako azkenak izango ziren uneetan, Lauaxetak Europa bihurtzen ditu begiak, eta handik asko eta asko ikasten du.

4. Europarekiko loturak

Ez da zaila izaten olerkari Laukiztarraren iturriak ikusi eta dastatzea. Mitxelenak²⁴, iturriak ukatu gabe, Lizardigatik esaten bazuen zaila zela harengan influentziak nabaritzea, hain ondo integratzen edo euskalduntzen zekizkielako, bestelakoa da Lauaxetaren kasua. Honek nahiago du iturriak euskaratzea eta nabari uztea. Datuak ugari baino ugariagoak dira. Adibideok luze joango badira ere, ez dugu uste estaltzearekin ezer lortzen dugunik. Alde batera utziko ditugu lotura ideologikoren bat izan duten idazleak. Poemaren antzekotasuna izango da gure erizbide bakarra; batzutan antzekotasunaz ezezik, itzulpenaz ere hitz egin dezakegu.

Lotura argiak dira gure ustetan poema hauen artekoak: Heine eta «Lied»; Keats-en «Ode on a Grecian urn»; Leopardi eta «Ondartza»; Baudelaire-ren «Le voyage» eta «Itxasora»; Mallarmé-ren «Placet» eta «Sèvres'ko murkua»; Rimbaud-en «Le dormeur du val» eta «Artzain baten erijotzean»; Sully Prudhomme-ren «Ma fiancée» eta «Maitale kutuna»; Carducci eta «Palankari bati»; Maragall-en «La vaca çega» eta «Txakurtzuba»; Valéry-ren «Le cimentière marin» eta «Espetxequarena»; Lorca-ren *Romancero Gitano* eta «Langille eraildu bati», «Artzain baten erijotzean», «Narkis» etab.; Alberti-ren *Marinero en tierra*-ko 40. poema, «Grumete» poema eta «Txo moskortuba»; Machado-ren «Cantares» eta «Bertso zarrak».

Azterketa zehatzik ezin dugu eskaini, baina aipaturiko poemen arteko lotura oso-oso estua da; gure tesian berri puntualagoak eta testu-konparaketak aurkituko ditu irakurleak, nahi badu.

Guzti honek Lauaxetak Europarekin duen lotura azpimarratzen badu ere, ezta gutxiago egia Lauaxetaren originaltasunaz itaun-marka bat jartzen duela idazlearen lanaren aurrean.

Lauaxetaren lana, hasten ari zen lana da. Oso gazterik hila izanik, bere sistema guztiz originala denik ezin baieztatu dezakegu. Egia da Lauaxetaren olerkiek, abiapuntu bezala, idazle handiren baten poemaren edo bertsoaren bat izaten dutela. Lauaxetaren ohi-tura, gainera, Europako literatura Euskal Herrira erakartzeko darrabilen asmo horretan, ez da influentziak estaltzea. Nabari jartzen du hartutakoa. Horrela, asko eta asko hartzen duen idazlea bada ere, batez ere girotzeko elementuetan, Lauaxetak jakin du lanok mundu pertsonal batean integratzen. Lauaxetaren gunea, estiloaren mailan baino gehiago, pentsakizunen mailan aurki dezakegu, heriotzarekiko larridura hori espresatzen duenean, nahiz eta ideia hau ere Erromantizismotik datorren.

5. «Bide Barriak»etik «Arrats Beran»era. Lauaxetaren sistema poetikoa.

Nire irakurketa pertsonala jarraituz gero, *Bide Barriak* baino gustagarriagoa iruditu zait beti *Arrats Beran*.

Intentzioa benetakoa bada ere, ezin nintzen, ezin gara intentzio hutsez baliatu. Eta testuen arteko azterketa derrigorrezkoa iruditzen zaigu. Agian, artikulu honen alderik interesgarriena gerta zitekeen hau; bestalde, zailena gertatu zaidana, berau izan dela aitortuko dut. Ez da erraza, ez, datu-pila honelako laburpen batean eratzea eta taxutzea. Askotan sentitu dut nere burua datuek gainditua eta haria galduta. Ahaleginak, baina, merezi izan duela-koan nago, nahiz eta erabili ditudan teknizismoak ere ustegabeko oztopo gertatu behin baino gehiagotan.

Gure azterketan metodologia semiologikoa jarraitu genuen. Esan nahi dugu, maila bitan (eta bakoitza azpisail bitan) banatu genuela azterketa: hitzen maila, azpimaila foniko eta morfosintaktikoarekin; eta maila semantikoa: azpimaila estilistiko eta semiologikoarekin.

1. Maila foniko-metrikoa

Liburu bion arteko desberdintasuna hasiera-hasieratik ikusten hasiak ginen. Maila honetako ezaugarriak nagusienak hauexek dira.

– Lizardik jada ikusi zuenez, Lauaxetak ez ditu bertsoaren silaba-kopuruaren kontaktetan Sabino Aranak jarritako legeak jarraitzen.

– Ahapaldiaren egitura formalaren aldetik, Europako metrika berria eta euskal metrika tradizionalaren arteko nahasketaz baliatzen da Lauaxeta. Lehenbiziko liburuan batez ere, zortziko txikian oinarritutako testuak sortu ditu; ondorio larriak erakarri dizkio honek, erritmo aldetik gehienbat, zeren ahapaldia gastatua bezala agertzen bait da bere esku artean: lerdentasunik gabe, behin eta berriro egitura formaletan jausia. Bigarren libururako ikasiago eta jantziago agertzen du bere burua: euskal ahapaldi tradizionalak bere azpiegitura agertzen dute. Beste alde batetik, Lauaxetak uko egin die bertso-ahapaldiei, eta koplaren egituraren jarraipenean sortuko ditu bere balada berriak.

– Balio musikalak direla eta, bigarrenean ugariagoak eta aberatsagoak direla aitortu beharko dugu. Aliterazioa, hitzen doinuekin egindako jokoak, ugariagoak dira. Baina ez da hori, gertatuko den ekintzarik garrantzitsuena izango, liburu honetan gertatzen den koherentzia musikala baino. Leloen bitartez zentzu musikala gehitu egin da, aliterazioak aberastu, puntuak konplexuagotu, zangalatrauak erabili, azken batean, zentzu musikala eta komunikatu nahi den mezuarekin lotua.

Lehen ondorio batera hel gaitzke: Lauaxetak gero eta tekniken jabeago agertzen du bere eskua lan poetikoaren bide neketsuan. Honek ez du bakarrik besarkatzen adieraziko maila foniko-metrikoa; berdin-berdin balio du maila morfosintaktikorako ere.

2. Maila morfosintaktikoa

Diogun heldutasun tekniko horren frogak hauek lirarteke: aditz soilaren erabileraren ugaritasunaren aldaketa, eta joskeraren konplexutasuna. Jakina denez, aditz soilaren erabilera ez da Aranatar-keria huts-hutsean (Lauaxetak arlo honetan gehiago zor dio Elizalderi Aranari baino); gure idazlearen estilo-ezaugarriak bereziene-tako bat da. Garbizalekeriaz ari zela horrela, diote batzuk. Ez nago ni hori arrazoi bakarra dela esaten dutenekin. Begi-bistan dagoe-nez, aditz soilek konposatuek baino silaba gutxiago dute, eta, ho-rrela, olerki neurtuak egiteko abantailarik uzten dute. Hala ere, onartu beharko dugu, erabilera horrek, arkaismoaren ezaugarri izanik, bortxapenen bat erakartzen duela irakurleak mezua uler-

tzerakoan. Bigarren liburuan, herrikoiagoa izan nahirik, gutxitu egiten du aditzon frekuentzia. Beste errekurtsio batzu aterako ditu plazara: elipsia, adibidez.

Joskeraren konplexutasunak ondorio zuzenak ditu Lauaxeta ulertzeko. *Arrats Beran* liburuan, joskera konplexuagoa da: elipsia agertzen da; esaldi menperatuen agerpena gertatzen da, eta, batera, ideien matizazioa; eta azkenik, izen-sintagmaren konplexutasuna bilatzen du idazleak. Lehen liburuko joskera, esaldi nagusien elkarketan oinarritzen zen, eta hau oso arriskutsua da: dena garrantzi berekoa denez, ez da antiklimaxik sortzen, tonua gogortu eta lehortu egiten da, dena esan beharrean aurkitzen delako idazleak, eta joskerak ez du matizaziorako bidea zabalik uzten. Dena esan beharraren beharrez, ez zaio irakurlearen sugerentziari aterik zabaltzen. Horrela, paralelismoa izango da lehen liburuaren espresabide-giltza.

Bigarren liburuan, ordea, eta joskera aberatsagoari esker, Lauaxeta ez da bere idazkeran objektuaren deskribapenera mugatzen, areago joango da: objektuak sortzen duen inpresioa deskribatzera.

3. Maila semantikoa

Puntu honetan, gehien erabilitako espresabideak aztertzen genituen; baina ez zen gure helburu bakarra ezaugarri-sorta bat eskaintzea, baizik eta datuen bitartez interpretazio-mundu batera heltzea. Zertan ote dira desberdinak liburu biak?

Bide Barrijak-en estiloa, estilo enuntziatiboa da, esan nahi dena esaten da argi eta garbi; beraz, deskriptiboa da. Erromantikoa ere bai, deskripzioa nitasunaren mugetan geratzen baita. Eta, agian, parnasianoa, batez ere poemaren kanpoko egitura paralelistikoa eta sentsazio-mundua lantzen direlako. Normaren apurketa, ugaritasunaren aldetik egin da: espresabideak pilatuz.

Azterketa zehatzago batek zera adieraziko luke: liburuko espresabideen oinarriak paralelismoa eta sinestesia direla. Izenlagunen aldetik liburuak ez da oso aberatsa; epitetoz josia dago, eta denotazioa, arlo honetan, nagusitu egin da. Ondorio bera ateratzen da metaforizazioa eta pertsonifikazioaren alorretan. Lehena konparazioaren menpean jarria dago, eta egiten den pertsonifikazioak ez du jarraitzen teoriarik Idealismo alemanak sorturiko ikuspegia.

Gauzak zeharo aldatzen dira bigarren liburuan. *Arrats Beran* liburu sinbolikoa da, esaten denak mundu berri bat sortu nahi du:

irakurlearen mundua; enuntziazioak narrazioari egin dio leku; sugerentzia nagusitzen da. Estiloaren espresabideak ere teknika alde-tik aberatsagoak dira: metafora-mundua aberastu eta landu egiten da. Greziako tragediaren bidez Lauaxetak, kanpoko sentsazio-munduari kendu, eta barne-saminari eman dio lehentasuna. Testuak narrazioak dira, baina irakurlearen partehartzea behin eta berriro eskatzen dutenak, eta gehienetan argumentu narrazioa bera poemaren esanahiaren giltza bihurtzen du zeharkako espresara erabiltzen duen Lauaxetak.

Hizkera berria dabil orain, estilizazioz eta sinbolizazioz josia. Izadia guztiz pertsonifikaturik agertzen da, batzutan gizonaren laguntzaile eta bestetan haren tragediaren testigu mutu eta krudel.

Desberdintasun nagusi bi daude, beraz, liburuen artean. *Bide Barrijak*, lehenak, Nitasuna du gai nagusizat. *Arrats Beran* liburuak, ostera, Bestea. Ni-tik Beste-ra aldendu da Lauaxeta bere poesia modernizatuz. Bigarrena espresio-munduari dagokio: hasieran espresio zuzena bilatu du Lauaxetak, bigarreanean sinbolismo bidezko zeharkakoa.

Bietan, baina, gaia bera izan da, guk uste: denborak sortzen duen larridura: Chronos eta Thanatos-en arteko borroka, biluzik eta beste barik lehen liburuan, giza gorpuzturik bigarreanean. Hauxe litzateke, guk uste, bien arteko aldaketa-giltza: *Arrats Beran* liburuan Chronos eta Thanatos-en arteko borroka irauten duela-rik, Eros sartu da tartean.

6. Irakurketa bat

Michel Charles-ek dioenez, irakurketa eraiki beharreko eraikitako objektua da. Idazleak sortua, baina irakurleak birsortuko buena. Bigarren eraiketa hori eskaintzea izango genuke sail honen helburu.

Lauaxetak, Erromantizismo Nagusiaren eta Sinbolismoaren bideak jarraituz, ia gai bakarra du: Denborarekiko larridura, denboraren iragateak eta heriotzak sortzen duen beldurra eta hemendik irteteko egindako ahaleginak. Idealismo alemanak (Fichte-k zuzenago) argi zuen arazoa: Gizona Jaungoikoarengana abiatzen ari da eboluzio etengabe batez. Honek irudi baikor bat sortzen du: Gizonak, Jaungoikoarengana helduz, Edertasuna eta Ezilkortasuna

lortzen du. Nire ustez, baikortasun honen pean idatzia dago *Bide Barriak*. *Arrats Beran-en*, ostera, larridura berdina izanik, ez da hain argi ikusten irtenbidea. Bigarren liburuan tragedia nagusitu da baikortasunaren gainera. *Arrats Beran* liburuan bada oso antzekoak diren poemen pareak: «Ezkontza goxa» eta «Bolutxu zuriya». Biak hasten dira berdin, neskato bat senargaiaren zain dagoela. Bietan zaldiak (mandoak) datoz. Baina batean, «Ezkontza goxa»n, senargaia hil egin da eta ez da agertuko, neskatoa betirako bakarrik utziz. Bigarrenean, mutilak neska hartu eta berekin darama.

Lauaxetak denboraren igarotzea sinbolizatzeke asmoz erabiltzen dituen sinbolorik maiteenak aurkitzen ditugu poeman. Denboraren igarotzea zaldiaren higiduraz, joan-etorriaz adierazten du. Poema biok denbora gaiarekin lotuak direla espreski adierazia dago, gainera. Maitasuna eta denbora loturik aurkitzen dira Lauaxetaren poemagintzan, maitasunik ez lortzeak igarotzearen higidura arintzen du:

«Arin doaz liparrak
gordez duaz ixarrak»

adieraziko dio idazleak pertsonaiari, bere denbora bukatzen dela esanez. Maitasuna lortzen duenak, ostera, lotu egiten du, garaitu, denboraren igarotzea.

Maitasuna lortzen duena denboraren gainera dago; horrela, «Bolutxu zuriya» poeman, denboraren sinbolo den ibaia gero eta ur gutxiagorekin etorriko da. Irakurketa honek beste poema batzu argitzen ditu, hala nola, «Burtzaña» (lehenago «Arrats Beran» izenburua zuena), edo «Artzañena». Poemotan haserretzen diren neskak aurretik igaro den mutilagatik haserretzen dira, berarengan denboraren garaipena aurkitzen bait da, eta hori batentzat bakarrik izango bait da.

Lauaxetaren olerkigintzan tragedia hitzak herioa adierazten du, baina hitzaren zentzu bikoitzean: heriotza izatea eta denbora garaitu ezin izatea. Tragedia, denborak bere jarioan sortzen duen samin eta larridurarekin lotua dago. Aipaturiko poema biok adibide egokiak dira denborarekiko larridura zer-nola agertzen den Lauaxetarengan ikusteko. Ikusi dugunez, larriduratiko irtenbidea maitasuna da: emakumea. *Arrats Beran-en* trataturiko emakumearen irudiak zerikusi gutxi du «Maitale Kutuna»rekin. Biek izango dute, ziur asko, sorrera berbera: naturalismotik ihes egiteko idealismoa bilatzen duen poesia, hain zuzen, baina «Maitale kutuna»koa (eta hemendik sortu dugu Lauaxetaren emakume-irudiaz dugun

eritzia) aingeru bat bada, bigarren liburukoak ez dira horrelako, erotizaturik agertzen dira, maitasunerako, ez bakarrik gogo, gorputza ere badutenak.

Emakumearen sinbolotik hurbil, irudimenean behintzat, alkoholaren irtenbidea dago. Biak irudi ardatz berdinen ingurukoak: unean unekoa hartu eta bizi behar dela adierazten diguten larriduratiko irtenbideak ditugu. «Collige, virgo, rosas» topikoaren inguruan sortuak. Egia esateko, taxu honetako olerkiek («Bertso zarrak», «Kanta ariña») oso argi adierazten dute Lauaxetak duen eritzia: gartzaroa bizi behar dela, geroan pentsatu gabe.

Durand-en²⁵ arketipoen klasifikazioa jarraituz gero, sinbolook gauaren esentzia adierazten dutela ikusiko genuke. Denborak sortutako larriduratik irteko bidea gauzeekin bat egitean datza, irudimenak jaitsiera bezala ulertzen duen ekintza batean. Baina gauarekin batera, Lauaxetak eguna ere proposatzen du. Argia bilatuz gauzetatik urruntzea bilatzen duena: igoyeraren sinbolizazioa. Biak liburu berean.

Lauaxetak biak erabiltzen ditu, denboraren larriduratik ihes egiteko, edo santifikazioa, edo deabrukeria, bien artekorik aurkitzen ez dugula, eta idazlea batetik bestera dabilkigula.

Ondorio bezala, bada, Lauaxetaren olerkigintzan itaun bat argi dago: nola gaindi denborarekiko larridura? Eta erantzun bi: Jaungoikoaren ezilkortasuna bilatuz, edo bizitzak eskaintzen duen unean unekoa batuz.

J. K.

1 AROSTEGI, L.: «Lauaxeta-ren poesi gunetarantz», in: LAUAXETA: *Olerkiak*, Etor, Donostia, 1974.

2 Luze joko luke gerra aurreko kritika-lanaren berri zehatza emateak. Baina aipatutako idazleen artikuluko hauek zitatzea komeni da: AITZOL: «Poeta entre luchas y crisis, ¿Perder el tiempo?», in: *El Día*, 36-06-16; AITZOL: «El heraldo de la poesía bizkaína. Poesía impresionista», in: *El Día*, 36-06-26. E[RLETXU-BE. Juan de ABANDO]: «Arrats-Beran», in: *Euzkadi*, 36-02-23. Artikulu bitxi bezala, eta *Arrats Beran* liburuari buruz lehenbizikoa izateagatik, merezi du beste hau ezagutzea ere: M[OURLANE MICHELENA]: «Urkiaga'tar Esteban, Lauaxeta. *Arrats beran*», in: *El Sol*, 35-07-27.

3 LIZARDI: «Rumbos nuevos», in: *Euzkadi*, 31-12-17.

4 Bego hemen nere buruaren aipamen lotsagabea: «Lizardiren *Ondar Gorri*. Azterketa formal eta sinbolikoaren saioak», in: *Euskeraren Iker Atalak*, 2, 1983, 51-64 or.

- 5 X.X.: «Banquete homenaje a Lauaxeta», in: *Euzkadi*, 35-07-24.
- 6 LAUAXETA: «Topa baten ostean», in: *Yakintza*, 1935, 415. or.
- 7 Datua bere arreba Felisa Urkiagarengandik jaso dut. Ez dakigu izena zuzena den, edo euskal izena zuen testuak. Dena dela, gerra aurretixoan Martin Arrizubietari irakuri omen zion Lauaxetak.
- 8 LAUAXETA: «Biotz begietan», in: *Euzkadi*, 32-06-14. Testualki: «La poesía es la absoluta y auténtica realidad».
- 9 LAUAXETA: «Biotz begietan», in: *Euzkadi*, 32-06-14.
- 10 LAUAXETA: *Arrats Beran*, Verdes, Bilbo, 1935, 13. or.
- 11 SWEDENBORG: *Haevan and Hall*, aip in: BALAKIAN, A: *El movimiento simbolista*, Guadarrama, Madrid, 1968, 124. or.
- 12 LAUAXETA: «Izkiñuak», in: *Euzkadi*, 33-10-11.
- 13 LAUAXETA: *Azalpenak*, Labayru, Bilbo, 1983.
- 14 ORIXE: «Euskal "Eusko olerkiak" tartean», in: *El Día*, 32-09-22.
- 15 LAUAXETA: *Azalpenak*, 143. or.
- 16 LAUAXETA: «Gazigozoak», in: *Euzkadi*, 33-05-10.
- 17 JAEGER: *Paideia*, FCE, México, 1981, 250-1 or.
- 18 OTAEGI, L.: «Aitzolen projektu kulturalaz», in: *Jakin*, 29 (1983), 25. or.
- 19 Geroxeago demostratu zen testua apokrifoa zela, baina Lauaxetak ahozkotzat zuen. Claudio Otaegiren «Beotibarko zelaia»z ari gara.
- 20 LAUAXETA: *Azalpenak*, 135. or.
- 21 *Ibid.*, 136. or.
- 22 *Ibid.*, 138. or.
- 23 *Ibid.*, 134. or.
- 24 IBARZABAL, E.: *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia, 1977, 56. or.
- 25 DURAND, G.: *Estructuras antropológicas de lo imaginario*, Taurus, Madrid, 1982.

«Mutilen Musa» liburuaren gaineko gogoetak

Eros paidikoa eta literatura Grezia zaharrean

Javier Rojo Cobos

1. Eros paidikoa

Ezaguna da Grezia zaharrean gizonen arteko maitasun-mota hau ez zegoela sozialki debekaturik; aitzitik, kasu gehienetan eta Grezian Kristianismoa sartu arte, esan daiteke onartua ezezik ondo ikusia ere bazegoela. Hortaz, Greziaren inguruko herriek (batez ere Erromak eta Persiak), jakina denez Greziaren kulturaren imitatzailerak bait ziren, erlazio-mota hau kultura horren ezau-garriztat kontsideraturik, honetan ere imitatu nahi izan zuten. Honen lekuko dira Literaturak eta Historiografiak ematen dizkiguten hainbat adibide.

Dena den, maitasun hau ez da beti bat izan Greziako lurralde eta garai guztietan, zeren Kulturaren eta Historiaren mugimenduekin batera mugitu eta aldatu bait da, goian intsinuatu den bezala.

Hasiera batean, eros paidikoa enda dorikoetan (eta batez ere Espartan) aurkitzen den erlazio berezia zen, honela burutzen zena: Gizon heldu batek maitale gazte bat hartzen zuen guduaren bertute guztiak (Espartako gizarte militar bati zegokion bezala) irakas-teko, adiskide-maitasuneko erlazio hauetan oinarriturik; baina

erlazio hauek ez ziren gudu-bertuteen irakaskuntzan amaitzen, zeren, dudarik gabe, osagarri erotikoak zituzten. Ikaskuntza honen lehen fase hau pasatakoan, maitale gaztea izandakoak, ezkondu eta gizon heldu bihurtzen zenean, bere aldetik beste gazte bat maitaleztat hartzen zuen, honela ziklo guztiari berriro hasiera emanez, eta, ondorioz, bertute horiek hurrengo belaunaldietan iraun erazirik.

Beraz, esan daiteke dorikoen artean, eros paidikoan oinarritzen ziren erlazio hauek denboran zehar gudu-bertuteak mantentzeko instituzioa izatera ailegatu zirela.

Kristoren aurreko VII. eta VI. mendeetan maitasun-mota hau (gudurako irakaskuntzaren bide bat den neurrian) krisian hasiko da.

Bigarren garai batean, Atenan ere agertzen dira gizonen arteko erlazio berezi hauek, baina, hemengo gizartea militarra ez denez, Espartan aurkezten zituen konnotazioak hemen galdurik daude. Beraz, Atenan erlazio pedagogikoa izaten segitu zuen arren, gudurako bertuteen ordeztasun, gizarte zibil baten arau eta bertuteak irakasteko balio izanen du... eta, hemendik, noski, Filosofiarekin izanen dituen harremanak. Honen ondorio nagusia zera izanen da: bizitza militarretik aldentu denez, aurrerantzean ez da Estatuaren instituziotzat hartuko, nahiz gehienetan sozialki ondo ikusirik egon. Bestalde, erlazioen prozesua eta faseak dorikoen artean erabiltzen zirenen antzekoak izanen dira, hiru faseak lehen bezala mantentzen diren heinean.

Egoera honetan eros paidikoa poliki-poliki ideal estetiko baten ondorio izatera ailegatuko da, azkenean maitalearen edertasuna bera izanen baita kontutan hartua, Edertasun Absolutuaren ispi-lua den neurrian. Izan ere, hau da, ez besterik, maitasun platonikoaren oinarria, nahiz gaur egun gure kulturaren, jakinezaz edo lotsaz, izen horren azpian beste gauza batzu adierazi nahi diren.

Aldaketa hau bere azken ondorioetara ailegatuko da, Filipino Mazedoniakoak Grezia osoa menperatu ondoren, Mundu Helenistikoa hasten denean. Egoera berri honetan, eros paidikoak (Atenan ematen zen bezala, hau da: pedagogikoak) elite batzutan bakarrik izanen du jarraipena. Hala ere, pederastia ez da Grezia Helenistikoko beste maila sozialetan desagertuko, baina aldaketa handiak jasanen ditu: Hemendik aurrera mutilen edertasuna izanen da kontutan hartzeko gauza bakarra. Honek ez du esan nahi aurrerakoen artean edertasuna ez zela kontutan hartzen (bertuteak, era batekoak zein besteak, edertasunarekin batera bakarrik eman

ahal zirelako), baina garai honetan edertasuna da inportanteena, bertutez gabeturik egon arren.

Hala ere, garai honetan, eta Kristianismoa zabaldu arte, pederastia ez da kondenatua izanen, baina eros paidikoari haren karaktere instituzionala eta pedagogikoa kendu ondoren, merkataritzaren gai izaten hasiko da, bere dekadentzian amilduta. Honela, garai batean ideal berezi batzu (militarrak, filosofiko-pedagogikoak) suposatzen zituen erlazio aristokratiko horrek karaktere korruptorea izanen du aurrerantzean, eta gehiegikeria hauetan oinarrituta, laugarren mendeko enperadore kristauek debekatu egingen dituzte mutilekiko erlazio hauek.

Paganismoa, dagoeneko, hilik zegoen.

2. Eta literatura

Literaturaren arloan maitasun-mota honen lekuko interesgarrietako bat da, dudarik gabe, Estraton Sardes-koaren *Mutilen Musa* deitutako liburua.

Kristoren ondoko bigarren mendean (beraz, garai helenistikoa-aren amaiera ailegatzeaz zegonean) bizi zen idazle honek gai efebiko-ko konposizio labur batzu (epigramak, hain zuzen) argitara zituen. Baina liburuak, gureganaino iritsi den bezala, ez ditu literaturgile horren epigramak bakarrik aurkezten, zeren Bizanzioko biltzailearen batek Estratonen epigramei garai helenistikoko beste poeta batzurenak gaineratu bait zizkien, honela mende horietako poeta gehienen antologia osatuz. Beraz, besteak beste, Estratonez gainera, hor daude Meleagro (beharbada, garaiko poetarik ezagunena), Kalimako, Dioskorides, Asklepiades, Posidipo, Riano... eta hauekin batera autore ezezagunen zenbait konposizio, guztira 258 epigramatako liburua osatzen dutelarik.

Liburua sortu zen garaiari dagokionez, hemengo maitasun paidikoak ez du bertute militarren edo zibilen irakaskuntzaren arrastorik erakusten, nahiz inoiz antzinako balio pedagogikoen hondarren bat egon, batez ere maitaleei zuzentzen zaizkien zenbait konseilutan. Gaiak, beraz, mutilaren edertasuna goraiatzearen inguruan mugitzen dira, gehienetan gazte horien faboreak lortzeko helburu bakar eta zehatzarekin.

Antologia honetan errepresentatuenik dauden poetak, Estraton bera eta Meleagro dira.

Lehenengoaren epigramak gaiaren aldetik zuzenak dira, beharbada batzutan zuzenegiak, gai hauek tratatzerakoan gaurko gustoa kontutan hartzen badugu, gai bera inoiz ezkututzen bait da, hala nola Marguerite Yourcenar-en *Alexis*-en.

240. epigramak, adibidez, honela dio:

«Ileak urdintzen zaizkit lokietan,
eta zera zintzilik daukat, alfer, hanken artean,
potroak ez dira trabailatzen eta badator, itun, zahartzaroa.
Mutilekin larrutan egiten badakit, baina ai! ezinezkoa zait».

Dena den, hitz-jokoak ere erabiltzen ditu, desiratzen duen amodioa lortzeko, amodio horren kontrako irritsak dialektikoki gaintutuz:

«Musua emanez iraindu zaitudalakoan, gaitz baderitzazu,
emadazu musu bat, eta itzul iezadazu horrela laidoa».
(188. epigrama)

Gauzak zuzenki esateak ez du esan nahi batzutan, adierazi erotikoa argi egon arren, aipamen kulto eta kriptikorik egiten ez duenik; baina kasu hauetan ez da ailegatzeko esangura erotikoa esaltzera.

Estraton alde batera utzita, epigramen kopuruagatik bigarren poeta, goian esan den bezala, Meleagro da. Hau da, beharbada, poeta helenistikoetan ezagunena eta haren poesia, adjektiboa anakronikoa ez balitz, erromantikotzat har genezake, epigrametan bere sentimenduak azaleratzen dituen neurrian: hauxe da, beharbada, garrantzitsuenaren, bihotz-egoerak adieraztea eta ez bakarrik maitalearen edertasuna eta faboreak.

Meleagroren epigrama bi aukeratu ditugu haren poesiaren adibide bezala: 81a eta 127a.

«Maitale dohakabeak, ur hotzaren edale, mutilenganako maitasunaren sua ezagutzen duzuenok eta beren ezti mingotsa dastatu bait duzue, laster, isuri nire bihotzean elurrezko ura, oso ur hotza, elur urtu-berritik datorrena, Dionisiori so egitera ausartu naiz eta. Amatu, esklabutzako lagunok, nire erraiak erretzen dituen su krudel hau!»

(81. epigrama)

«Alexis ikusi nuen eguerdi batez soroetan paseatzen,
 udak garien adatsak moztu zituenean.
 Eta aldi berean eguzki-izpiek eta mutilaren
 begietarik Erosen geziek zauritzen ninduten.
 Gauak laster amatatu zuen eguzkia, baina ametsak
 ez zidan haren edertasunaren irudia ederrago erakutsi baizik egin.
 Eta askorentzako gaizkien osagailua bada ere, ametsak
 haren edertasuna suzko marrez grabatzen du nire ariman».
 (127. epigrama)

Liburu honetako poemetan garaiko literatur topiko nagusiak agertzen dira, baina guztietan inportanteena eta agian gehien ematen dena, denboraren igarotzearena da, noski: maitasun honekin oso loturik bait dago, batez ere kontutan hartzen badugu erlazio hauek mutilekin burutzen zirela. Denboraren igarotzeak, azken finean, edertasunaren galera eta, ondorioz, bakartasuna suposatzen bait du. 234. epigraman Estratonek honela dio:

«Zure edertasunaz harro bazara, jakizu arrosa ere loratzen dela,
 baina laster zimeldu eta gorotzetara botatzen dutela.
 Edertasunak eta loreak epe bera irauten dute,
 eta benbora bekaiztiak biak akabatzen ditu».

Egoera honetan, beraz, ez du arraroa gertatu behar, denboraren igarotze honen aurrean, gaztaroa probetxatzeko egiten den deiak, «carpe diem» bezalako bat bailitzan, zenbait epigramatan ikusten den bezala, hala nola Estratonek idatzitako 235. epigraman:

«Edertasuna amaitzen bada, emadazu, igaro aurretik.
 Baina irauenen badu, zeren beldur zara amaitzen ez dena ematerakoan?».

Silogismo antzeko hitz-joko hauen bidez, oztopo guztiak gainditu nahi dira dialektikoki, mutil gazteak ezetza emateko aukerarik izan ez dezan, edo, gutxienez, ezezko arrazoigabeko baten zentzugabetasuna argi gera dadin. Hala ere, batzutan, eskaintza honi uko egiten zaio. Kasu hauetan gazte gotorrari gogoratzen zaio, azkenean denborak mendekua hartuko duela eta mutila baztertua geratuko dela.

182. epigramak hala dio:

«Alferrik musukatzen nauzu, maitasunaren sua
 nire baitan amatatu da eta, honez gero, ez zakuskit adiskide eztizko.
 Izan ere, zapuztu egiten ninduzuneko egunak oroit dauzkat,
 Dafnis, baina berandu da. Beti posible da damua».
 (Estraton)

Beste epigrama batzutan, maitale gaztea gizon heldu bihurturik agertzen da eta, halaber, gazteen maitale. Honela, zenbaitetan zapuztua izanen da, denborak azkenean neurri egokian mendekua hartzen duela, alegia, Meleagroren 109. epigraman bezala:

«Diodoro samurraren garretan gazte guztiak erretzen ziren, eta orain bera erretzen da Timarionen begi ase-ezinetan eta Maitasunaren azkon gazi-gezan. Horra mirari berri bat: Su gartsua suagatik garretan».

Eta denboraren igarotzeak hartzen duen mendeku honetan Nemesis jainkosa izugarriak parte izanen du, beti prest bait dago edertasuna noiz pasako zain, hasieran mutil gazte maitatua zena ezerezero eta ahazmendura amiltzeko; honela agertzen da 229. epigraman, Estratonena hau ere:

«Bai, jainkosa ona, Nemesis izugarria,
Alexis, berarengatik zin egiten bait dugu!
Ez zenuen ikusten zure atzetik zebilela, zeure edertasun
desiragarria betikoz zeneukala pentsaturik;
orain amildu egin da. Zeren bera, jainkosa
haserrekorra, ailegatu eta gu, zure zerbitzariak, joan egin bait gara».

Denboraren igarotze honen ezaugarriak nabarmenena eta, bezaraz, edertasunaren galeraren sinbolo bihurtzen dena, hanketan ileak sortzea da. Honen bidez, gaztarotik helduarora pasatzearen errepresentazioa egiten da eta gaztea jagoitik maitatua izateko gauza ez dela adierazi nahi da. Beste adibide askoren artean, hor dugu Alzeok idatzitako 30. epigrama:

«Zure hankak, Nikandro, ilez betetzen dira; begira ezazu zure ipurmasailtan gauza bera gerta ez dadin: Orduan ikusiko zenuke maitaleen urritasuna! Ardura zaitze orain zeure adinaz, gero inoiz itzuliko ez bait da».

Eta, azken finean, erlazio hauen jatorria ez da guztiz ahaztu Grezia zaharrean, epigrama honen amaierako aholku pedagogikoa erakusten duen bezala, zinismorik gabe ez bada ere.

Sail honetako beste epigrama bat 176.a da, Estratonena, hain zuzen. Bestetan agertuko zaigun bezala, epigramaren gaia sekreturen batean oinarritzen denean, gaia bera ez da zuzenki aipatuko, eta irakurleak asmatu behar du zertaz ari den. Izan ere, sekretu bati dagokion espresabiderik hoberena elipsia eta parafrasia bait da:

«Zergatik zaude hain goibel, Manipo, eta goitik behera estalita, lehen klamidea izterretarik eramaten zenuenori?
Zergatik, lurrera begira, uzten didazu pasatzen neri so egin gabe?
Badakit zer ezkututzen duzun: Ailegatu da hainbestetan aipatu genuena».

Denboraren igarotzearekin erlazionaturik dauden topiko hauek alde batera utzita, liburuan zehar beste topiko literario batzu aurki ditzakegu, batez ere maitale gaztea Mitologia grekoaren beste maitale gazte ederrekiko konparazioan agertzen denean.

54. epigraman Meleagrok Eros-ekin konparatzen du Antioko, mutilaren edertasuna nabarmentzeko:

«Zipris-ek Eros-ez erditu dela ukatzen du, zeren mutiletan Antioko, Eros bigarrena, ikusten bait du.
Ohora ezazue, bada, gazteok, jaio den Eros berri hau, mutila Eros bera baino Eros hobea bait da».

Gorago beste batean agertu zaigun bezala, honetan ere hitz-jokoan gustoa agertzen da, batez ere azken lerroan.

Baina maitalea ez da beti Eros-ekin konparatu behar, bestetan gazteak Genimedes-ekin dituen antzak aipatzen bait dira. Printze honen istorioan bezala, bahiketa mitikoaren ideia ere agertzen da kasu hauetan. 65. epigraman, Meleagrok zera dio:

«Baldin Zeus bada haren adinaren lorean Ganimedes bahitu zuen berbera, nektarren zerbitzaria izateko, Miisko ederra gorde egin beharko dut neure gogoan bapatean bere hegalez mutila besarka ez dezantzat».

Noizean behin agertzen den beste topiko bat, ardoaren idarrarena da, gauza ezkutuak eta sentimendu erreprimituak azaleratu eta egia sekretuak argitzeko, ardoaren eraginaren azpian ezin bait da min ematen duen egia ezkutuan gorde.

116. epigraman autore ezezagun batek hau esan zuen:

«Kaleetarik kantatuko dut; guztiz hordirik nago.
Tori, mutila, ene malkoek busti duten koroa.
Ez naiz bide luzean herratuko, zeren gaua iluna izan arren, Temion, ene faro handia, hor dagoen».

Honetan hain argi ikusi ez bada ere, hurrengo epigraman ardoaren indarra frogatua geratuko da, bere lehen lerroan bertan esaten den bezala. Agian, ardoaren eta maitasunaren arteko erlazio hau

Ganimedes-en istorioarekiko harremanetan egon daiteke: Zeusek Ganimedes bahitzen du ardoaren edo nektarraren zerbitzaria izateko, goian beste epigrama batean ikusi dugun bezala.

Hurrengo epigrama hau Asklepiades-ena da eta 135 zenbakia dauka:

«Ardoak maitasuna frogatzen du. Zeren berak ukatu arren Nikagoras delatatu zuen asko edateak. Izan ere, negarrez, oldozturik, lurrerantz so egiten zuen eta lore-uztaia ez zitzaion sostengatzen buruan».

Goian bezala, lehenengo esaldikoaz gainera, ez da maitasun ezkutuairen aipamen zuzenik egiten, lehen esan genuen bezala gai sekretu baten errepresentaziorik hoberen eta egokiena itzulingeruz baliatzea bait da, gaia bera aipatu gabe. Hala ere, ez dago dudatzerik non dagoen Nikagoras-en minaren jatorria.

3. Grezia zaharrea...

Poesi mota honen ezaugarriarik eta adibiderik nabarmenenak ikusi ondoren (ez dugu, noski, dena ikusi; falta dira, besteak beste, emakumei buruzko epigramak, hutsez antologia horretan sartu zirenak, eta beste zenbait ezaugarri), parte honetan haren eraginare berri emango dugu.

Pentsa liteke gai hauetazko poemak Grezia zaharrea, eta honen eragin zuzena jaso zuten herrietan, bakarrik agertzen direla, baina *Mutilen Musa*-ren eragina gure mende honetaraino ere ailegatzen dela esan dezakegu (hortaz, bada, tituluko hiru puntu horiek).

Adibide bat besterik ez emateko, gaur egun hain ezagun bihurtu zaigun Konstantino Kavafis poeta grekoaren poema bat aldatuko dut hona, poeta honek beste gairen artean (batez ere gai historikoak), hau ere erabiltzen izan bait zuen. Poema «Teatroan» deitzen da eta 1904eko martxoan dago dataturik.

TEATROAN

«Eskena ikusten aspertzen nintzen eta palkoetara altxatu nituen begiak. Horietako batean ikusi zintudan zure edertasun arraro horrekin, zure gaztetasun hirotuarekin.

Nire gogora itzuli zen zutaz
 entzun nuen guztia,
 eta nire pentsamendua eta gorputza inarrosi egin ziren.
 Eta edertasun maskal hori, zure gaztetasun maskala,
 behin eta berriro liluraturik begiratzen nuen bitartean,
 zure arropan zehar bilatu egiten nuen,
 imajinatzen zintudan, idealizatzen zintudan,
 zutaz entzun nuen guztiaz puzturik».

Baina gaia berbera bada ere, ez dago dudarik teknika eta tonua aldatu dela. Teknikaren aldetik, gaia ez da bera bakarrik aurkezten, ekintza, narrazio baten barruan baizik. Beraz, leku eta denbora zehatz batean agertzen da... Gure kasu honetan teatroan errepresentazioa egiten den bitartean. Baina aldaketarik inportanteena tonuan gertatu da, zeren Kavafis-en poemak tonu tragikoaz beterik agertuko bait dira, «Teatroan» poeman oso argi ikusten ez bada ere. Hamazazpi mende ez dira alferrik pasa eta garai batean erlazio normalak zirenak errepresioaren bidez perbertsio debekatu (hortaz, gure konposizio honetako «hirotu» partizipioa) izatera ailegatu ziren, errealitate sozialak mugaturik. Bestalde, konposizio zaharra bezala, maitasunaren gaia gazte eder bat izango da, eta horregatik erabiltzen dira «edertasun» eta «gaztetasun» hitzak harremanetan, «maskal» («ahul» edo «hauskor» ere ager litezke) adjektiboarekin. Denboraren igarotzearen garrantzia ez bait da osorik galdu.

Azken finean, aldaketa kulturalekin, erlazio hauek, Kavafis-ekin zerikusi handia duen beste poeta batek titulu batean erabiltzen dituen hitzetan, errealitatearen eta desioaren arteko borrokaren sinbolo bihurtu dira; beraz, pertsonen bizitza definitzen duena.

J.R.C.

JAKIN

TELEBISTA ERREGIONALAK

ARESTI – LAUAXETA

**Euskararen erabilpena aztertzen
Eros paidikoa eta literatura**

Uztaila
Iraila

36

1985

JAKIN

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk. – 20013 Donostia

Tel.: (943) 27 17 13